

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΩΣ ΤΟ 1912

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1982-1985

<i>Πρόεδρος:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Χρίστος Λαμπρινός
<i>Ταμίας:</i>	Αθανάσιος Κωνσταντινίδης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Απόστολος Βακαλόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Χουλιβάτος Ιωάννης Αγγελίδης Ανδρέας Βαβρίτσας Λεωνίδας Λιάκος

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

<i>Πρόεδρος:</i>	Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Παπαστάθης
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
<i>Ταμίας:</i>	Θεόδωρος Δαρδαβέσης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Ιωάννης Κολιόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος Βασίλειος Πάππας Αθανάσιος Καραθανάσης Χαράλαμπος Νάσλας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Α' ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1983
ISBN: 978-960-7265-73-9

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΩΣ ΤΟ 1912

ΕΠΟΠΤΗΣ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ
ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΟΡΗΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΝΑΟΥΜ ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑΣ
ΕΚ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΡ. 63
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

Επισκεπτόμενος, για πολλοστή φορά, την 29η Οκτωβρίου 1980, την προσφιλή του Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών ο τότε Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής είχε προτείνει να εκδοθεί μια *Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912* σε ένα σύντομο, έγκυρο και ελκυστικό Εγκόλπιο που θα αποτελούσε κοινόν κτήμα όλων των Ελλήνων.

Εξ αποτελέσματος σήμερα καθίσταται προφανές ότι ο επιφανής Μακεδών εθνικός ηγέτης και Αναμορφωτής είχε προβλέψει όσα, μετά δέκα έτη, επήλθαν και επεδίωκε συστηματικά να υπερασπισθεί τη γενετείρά του Μακεδονία. Γι' αυτό, άλλωστε, ενίσχυσε αποφασιστικά την αρχαιολογική έρευνα τόσο στη Βεργίνα υπό τον αείμνηστο καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο όσο και στο Δίον υπό τον καθηγητή Δημήτρη Παντερμαλή.

Καρπός εκείνης της προτάσεώς του είναι το ανά χείρας έργο, το οποίο η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών εξεπόνησε και το 1983 έθεσε σε κυκλοφορία υπό την εποπτεία και τον συντονισμό του Εφόρου της Βιβλιοθήκης της καθηγητού Αποστόλου Κ. Βακαλοπούλου. Εταίροι, επίσης, είναι όλοι οι συγγραφείς του, κορυφαίοι μάλιστα επιστήμονες στο αντικείμενο που έκαστος διαπραγματεύεται ανά κεφάλαιο:

Απόστολος Βακαλόπουλος (1909-2000). Καθηγητής Ιστορίας της Νεότερας Ελλάδος του Α.Π.Θ. Συγγραφέας πολλών σπουδαίων έργων για τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη: *Ιστορία της Μακεδονίας (1321-1833)*, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης (321 π.Χ. -1354)*. Μέλος και Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Μ.Σ. Επόπτης-συντονιστής του 8 παρόντος έρ-

γου.

Κωνσταντίνος Βαβούσκος (1921-). Νομικός. Καθηγητής Αστικού Δικαίου του Α.Π.Θ. Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Πρόεδρος της Ε.Μ.Σ. (1976-2006) και συγγραφέας πολλών ιστορικών μελετών για το *Μακεδονικό Ζήτημα και τον Μακεδονικό Αγώνα*.

Ανδρέας Βαβρίτσας (1914-). Αρχαιολόγος. Έφορος Αρχαιοτήτων. Πραγματοποίησε ανασκαφές στην Έδεσσα και τη Μεσήμβρια της Θράκης και συνέγραψε μελέτες αρχαιολογικού ενδιαφέροντος για τη Μακεδονία και τη Θράκη. Μέλος και Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Μ.Σ. για πολλά χρόνια.

Γεώργιος Ι. Θεοχαρίδης (1911-1991). Ιστορικός. Καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συνέγραψε μελέτες επικεντρωμένες στη Μακεδονία κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κύριο έργο του η *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους (285-1354)*.

Δημήτριος Κανατσούλης (1907-1989). Ιστορικός. Καθηγητής της Αρχαίας Ιστορίας στο Α.Π.Θ. Το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο επικεντρώνεται στην ιστορία της Μακεδονίας και της Θράκης κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Ευάγγελος Κωφός (1934-). Δρ. Ιστορίας του πανεπιστημίου του Λονδίνου και πρώην Εμπειρογνώμων του Υπουργείου Εξωτερικών για τα βαλκανικά θέματα. Συνέγραψε πολλά βιβλία και μελέτες για την ιστορία και τις σύγχρονες εξελίξεις των Βαλκανίων και ιδιαίτερα της Μακεδονίας.

Δημήτριος Παντερμαλής (1940-). Αρχαιολόγος. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ. Διετέλεσε και Βουλευτής Επικρατείας. Κύριο έργο του η ανασκαφή του Δίου Πιερίας, της ιερής πόλης των Μακεδόνων. Συγγραφέας πολλών αρχαιολογι-

κών μελετών και Πρόεδρος του Οργανισμού Ανεγέρσεως του Νέου Μουσείου Ακροπόλεως των Αθηνών.

Δημήτριος Σαμσάρης (1944-). Ιστορικός-Αρχαιολόγος. Καθηγητής Ρωμαϊκής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θράκης. Οι έρευνες και το συγγραφικό του έργο επικεντρώνονται στην ιστορική γεωγραφία της Μακεδονίας και της Θράκης κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα.

Μαρία Σιγανίδου (1928-1995). Αρχαιολόγος. Έφορος Αρχαιοτήτων. Πραγματοποίησε πολυετείς ανασκαφές στην Πέλλα και συνέγραψε αρχαιολογικού ενδιαφέροντος κυρίως για την Πέλλα και την περιοχή της.

Δημήτριος Σπ. Τσαφάρης (1935-). Φιλολόγος. Επιστημονικός Συνεργάτης της Ε.Μ.Σ.

Τους αρμόζει ο σεβασμός και η ευγνωμοσύνη όλων των Ελλήνων. Έξι εξ αυτών, εντωμεταξύ, απεβίωσαν. Προσευχόμεθα να τους ανταμείβει ο Θεός κατά τα έργα τους και έχουμε τη βεβαιότητα ότι αναπαύονται ήρεμοι στην αγκάλη της μακεδονικής γης.

Το συγκεκριμένο έργο προκάλεσε τόσο μεγάλο ενδιαφέρον ώστε σύντομα εξαντλήθηκαν όλα τα αντίτυπά του. Επανακυκλοφορεί χάρις στον πρεσβύτεο Κύριο Ναούμ Μπαμπατάκα, επίτιμο δικηγόρο Θεσσαλονίκης, αυτόχθονα Μακεδόνα εκ Μοναστηρίου, ο οποίος πρόθυμα καλύπτει όλη την δαπάνη της β' εκδόσεως αυτού και έξι ακόμη σημαντικών έργων για τη Μακεδονία μας. Τον ευχαριστούμε θερμά.

Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2007

*Νικόλαος Ι. Μέρτζος
Πρόεδρος
Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἀσχολεῖται ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μὲ τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐν γένει ἐμφάνισιν τῆς Μακεδονίας. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἔχει ἐκδώσει πολλὰ ἔργα καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ὁποῖον αὐτὴ ἴδρυσεν καὶ τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἐν ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικά της τμήματα. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἔργα αὐτά, ὡς γενικὰ μὲν καὶ συνεπῶς ὡς ὀγκώδη δὲν εἶναι εὐκόλως προσιτὰ εἰς τοὺς πολλοὺς, ὡς εἰδικὰ δὲ δὲν εἶναι προσιτὰ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς, ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἀπεφάσισε, ἀνταποκρινομένη καὶ εἰς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος ἐπιδεικνύει πάντοτε ζωηρότατον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδιαίτερας του Πατρίδος Μακεδονίας, νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκδοσιν ἔργου περὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Μακεδονίας, τὸ ὁποῖον, χωρὶς νὰ χάσῃ ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν του ἀξίαν, νὰ εἶναι σύντομον, συγχρόνως περιεκτικὸν καὶ ἀπλοῦν, ὥστε νὰ εἶναι προσιτὸν ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς ἐν γένει ἀσχολουμένους μὲ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἱστορίαν της γενικώτερον, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους ὅσοι θέλουν νὰ ἀσχοληθοῦν ἢ ἀπλῶς ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν Μακεδονίαν μας.

Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπευθύνεται ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς πάντα φιλαναγνώστην καὶ μὴ, διότι ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες (ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι) τὴν Μακεδονίαν μας.

Τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὁποῖον παραδίδομεν εἰς τὸ κοινόν, εἶναι συνεργασία εἰδικῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐπιστημόνων καὶ καθηγητῶν Πανεπιστημίων. Τὸν συντονισμόν καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὅλου ἔργου ἀνέλαβε προθύμως ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἀπόστολος Βακαλόπουλος. Φέρει λοιπὸν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιστήμης τῆς πλέον νεωτέρας καὶ καλύπτεται ἀπὸ τὸ γνωστὸν κῦρος τῶν συγγραφέων τῆς. Ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν εἶναι σωματεῖον ἐπιστημονικὸν καὶ ὄλαι αἱ ἐκδόσεις τῆς εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένα, διότι φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸ πλαίσιον αὐτῆς τῆς δραστηριότητός τῆς ἐντάσσεται καὶ ἡ παροῦσα ἔκδοσις, ἡ ὁποία διαγράφει μὲ τὴν καθαρότητα τῆς ἀληθείας τὴν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας. Τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι ἑλληνική, δὲν εἶναι πταῖσμα ἰδικόν μας, ἀλλὰ τῶν προγόνων μας, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ ἠθέλησαν νὰ εἶναι Ἕλληνες καὶ οἱ ὅποιοι πάντοτε ἐπρομάχησαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτὴ θὰ ἀποβῆ πολλαπλῶς χρήσιμος δι' ὅλους καὶ πρὸ παντὸς δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι πραγματικὰ θέλουν νὰ κατατοπισθοῦν ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ διακρίνουν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῆς.

Εἰς ὅλους τοὺς διακεκριμένους ἐπιστήμονας, οἱ ὅποιοι συνειργάσθησαν μὲ προθυμίαν καὶ ἀγάπην εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτὴν ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὅλοι αὐτοὶ πρέπει νὰ εἶναι βέβαιοι ὅτι τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν προσέφεραν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι καὶ εἰς αὐτούς, ὅπως εἰς ὅλους γενικῶς τοὺς μαχητὰς τῆς Μακεδονίας, δικαίως θὰ ἀναφέρεται τὸ ὑπεράνω ἐποχῶν ἐγκώμιον τοῦ Πολυβίου: «Τίνος καὶ πηλικῆς τιμῆς ἀξιοῦσθαι Μακεδόνας, οἱ τὸν πλείω τοῦ βίου χρόνον οὐ παύονται διαγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝ. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Πρόεδρος

Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>ΠΡΟΛΟΓΟΣ</i>	5
<i>ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ</i>	
Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ	11
<i>Δημ. Κανατσούλη</i>	
Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΕΚΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	49
<i>Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου</i>	
Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	52
<i>Δημ. Σαμσάρη</i>	
ΑΡΧΑΙΑ ΕΔΕΣΣΑ	62
<i>Ἀνδρέα Βαβρίτσα</i>	
ΒΕΡΓΙΝΑ	69
<i>Μαρίας Σιγανίδου</i>	
ΠΕΛΛΑ	76
<i>Μαρίας Σιγανίδου</i>	
ΔΙΟΝ	82
<i>Δημ. Παντερμαλή</i>	

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (285-1354)	91
<i>Γ. Ι. Θεοχαρίδη</i>	

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	134
<i>Άποστ. Ε. Βακαλοπούλου</i>	

ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΒΑΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ (1821-1829)	141
<i>Άποστ. Ε. Βακαλοπούλου</i>	

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (1830-1878)	165
<i>Συνεργασία Εύαγ. Κωφοῦ - Δημ. Σπ. Τσαφραῖ</i>	

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ	176
<i>Κωνστ. Άν. Βαβούσκου</i>	

ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ

1. Ἡ Μακεδονία ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὡς τὸν Ε΄ π.Χ. αἰώνα

Ἡ Μακεδονία στοὺς ἀρχαίους χρόνους περιλάμβανε ὅλα τὰ ἐδάφη τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας καὶ τὶς περιοχὲς τοῦ Μοναστηρίου, τοῦ Τσεπικόβου, τοῦ Περλεπὲ καὶ τοῦ Μοριχόβου τῆς γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Ἀπὸ γεωγραφικὴ καθαρὰ ἄποψη διακρινόταν σὲ τρία μεγάλα γεωγραφικὰ διαμερίσματα: τὴν Ἄνω Μακεδονία, τὴν Κάτω Μακεδονία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, πού ὑποδιαιροῦνταν στὶς λεγόμενες φυλετικὲς χῶρες (= διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις). Ἡ Ἄνω Μακεδονία περιλάμβανε ἕξι τέτοιες χῶρες: τὴν Ἐλιμιώτιδα (ἢ Ἐλίμεια), τὴν Ὀρεστίδα, τὴν Ἑορδαία, τὴ Λυγκηστίδα, τὴν Πελαγονία καὶ τὴ Δερρίοπο. Ἡ Κάτω Μακεδονία περιλάμβανε πέντε χῶρες: τὴ Βοττιαία, τὴν Ἀλμωπία, τὴν Πιερία, τὴν Ἀμφαξιτίν καὶ τὴ Μυγδονία· καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία ἕξι χῶρες: τὴν Κρηστωνία, τὴ Βισαλτία, τὴ Σιντική, τὴν Ὀδομαντική, τὴν Ἡδωνίδα καὶ τὴν Πιερίδα.

Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας ἄρχισε μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς πού γίνονται συνεχῶς. Ἡ προϊστορία τῆς περιλαμβάνει μιὰ περίοδο ἀνω ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια καὶ φτάνει ὡς τὰ μέσα τῆς 4ης π.Χ. χιλιετίας. Ἡ περίοδος αὐτή, ὡς τὴν ἐμφάνιση τῶν Μακεδόνων ἢ καλύτερα τὴ δωρικὴ εἰσβολὴ στὶς ἐλληνικὲς χῶρες, ὑποδιαιρεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους στὶς

έξης μικρότερες περιόδους: στη νεολιθική, τη χαλκολιθική, την παλαιότερη εποχή του χαλκού και τη μεταγενέστερη.

α) Ἡ νεολιθική εποχή διακρίνεται στη νεολιθική I (3500-2500 π.Χ.) και στη νεολιθική II (2500-2000 π.Χ.). Ὁ πολιτισμός τῆς νεολιθικῆς I ἦταν δημιούργημα τῶν ἀνθρώπων τῆς Μεσευρώπης, πού κατέβηκαν στη Μακεδονία ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς δρόμους καὶ οἱ ὅποιοι προσαρμόστηκαν στὸ καινούργιο περιβάλλον καὶ ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀλιεία, τὸ κυνήγι, τὴ γεωργία καὶ τὴν κτηνοτροφία. Οἱ κατοικίες τους, πού στὴν ἀρχὴ ἦταν καλύβες ἀπὸ καλάμια καὶ λάσπη κι ἀργότερα ἀπὸ τοῦβλα ψημένα καὶ σὲ σχῆμα ὀρθογώνιο, δὲν βρισκόνταν, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα, σὲ ὑψώματα καὶ λόφους, ἀλλὰ στὶς κοιλάδες καὶ στὶς πεδιάδες, πράγμα πού φανερώνει εἰρηνικὴ διαβίωση.

Ὁ νεολιθικὸς I πολιτισμὸς διακόπτεται στὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετίας μὲ τὴν εἰσβολὴ μικρασιατικῶν λαῶν, πού ἤδη γύρω στὰ 3000 π.Χ. εἶχαν καταλάβει τὴ Νότια καὶ Κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ τὰ νησιά ἀνάμεσα στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ νεολιθικὸς II πολιτισμὸς σὲ σύγκριση μὲ τὸν προηγούμενο παρουσιάζει ὀπισθοδρόμηση καὶ σημαντικὲς κοινωνικὲς μεταβολές. Ἡ τέχνη τῶν ἀγγείων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι κατώτερη ἀπὸ τῆς προηγούμενης. Ὁ πληθυσμὸς, μὴ βρίσκοντας ἀσφάλεια στοὺς ἀνοιχτοὺς τόπους, ἀναγκάζεται νὰ ὀχυρώσει τὶς κατοικίες του.

β) Ἡ ἀρχὴ τῆς χαλκολιθικῆς ἐποχῆς (2000-1580 π.Χ.) συμπίπτει μὲ τὴν κάθοδο τῶν ἑλληνικῶν φύλων, πού κατέβηκαν ἀπὸ βορρὰ καὶ εἰσέβαλαν στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία, ὅπου ὑπέταξαν τοὺς προελληνικοὺς πληθυσμοὺς ἢ τοὺς ἀπώθησαν στὶς περιφερειακὲς περιοχές. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διαδίδεται ὅλο καὶ περισσότερο ἡ χρῆση τοῦ χαλκοῦ, χωρὶς νὰ ἐκτοπισθεῖ ὅμως ὀριστικὰ ἡ χρῆση τοῦ λίθου. Περιορισμένη εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ὀρειχάλκου, ἡ ὁποία παραμένει ὡς τὰ μέσα τοῦ 15ου

αίωνα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἡ Μακεδονία ἀναπτύσσει σχέσεις μὲ τὶς γειτονικὲς τῆς χώρες πρὸς βορρὰ καὶ νότο, καθὼς καὶ μὲ τὴ ΒΔ Μ. Ἀσία, δηλαδὴ τὴν Τροία.

γ) Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ στὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ (1500-1400 π.Χ.) ἔγινε βαθμιαία. Ἐπίσης, βαθμιαία ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπικράτηση τοῦ ὀρειχάλκου τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἀφοῦ τὰ πρῶτα 130 χρόνια κυριαρχοῦσε ὁ ἀπλὸς χαλκός. Μόλις στὰ μέσα τοῦ 15ου π.Χ. αἰώνα, μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, ἐπικράτησε τελικὰ ὁ ὀρειχάλκος. Τὴν ἐπίδραση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία μαρτυροῦν ὄχι μόνο τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ μακεδονικὸ ἔδαφος (τοῦμπες), ἀλλὰ καὶ τὰ ἀφθονα ἐγχώρια ἀγγεῖα, ποὺ φανερὰ μιμοῦνται τὰ μυκηναϊκὰ, ἂν καὶ κάπως ἄτεχνα.

δ) Στὴ μεταγενέστερη ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ (1400-1200 π.Χ.) παρατηροῦμε, κυρίως κατὰ τὸν 13ο αἰώνα ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐπόμενου, σημαντικὲς μεταβολές: οἱ πληθυσμοί, ποὺ εἶχαν κατοικίες κοντὰ στὶς τοῦμπες, μετατοπίζονται σὲ ἐπιπεδοειδῆ ὑψώματα (οἱ ἀρχαιολόγοι τὰ λένε τράπεζες), σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς τοῦμπες, ἢ συνδέονται μὲ αὐτές. Ἡ μετακίνηση αὐτὴ τῶν κατοίκων σὲ πιὸ ὄχυρὰ μέρη θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δωρικῆς εἰσβολῆς, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὴ Βόρεια Ἑλλάδα. Συνέπεια τῆς εἰσβολῆς αὐτῆς ἦταν καὶ ἡ κατάρρευση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Μαζὶ μὲ τοὺς Δωριεῖς ἐμφανίζονται καὶ οἱ Μακεδόνες, οἱ ὁποῖοι ὑποτάσσουν τοὺς παλαιότερους πληθυσμούς.

Οἱ Μακεδόνες ἀνήκουν στοὺς Δωριεῖς μὲ τοὺς ὁποίους τοὺς συναντοῦμε στὰ τέλη τῆς 2ης χιλιετίας στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴν Πίνδο. Εἶχαν τὶς ἴδιες στρατιωτικὲς καὶ πολιτικὲς ἀρετὲς μὲ τοὺς νότιους Ἕλληνες: ἔδειξαν τὴν ἴδια

προσαρμοστική ικανότητα για έναν ανώτερο πολιτισμό, τὸν ἑλληνικό, τὸν ὁποῖο καὶ διέδωσαν σὲ ὅλο τὸν κόσμον· εἶχαν τὴν ἴδια θρησκεία καὶ διαμόρφωσαν τοὺς θεσμούς καὶ τὸ καθεστῶς τους, ὅπως καὶ οἱ ἀρχέγονες ἑλληνικὲς κοινωνίες· μιλοῦσαν διάλεκτο ἑλληνική, πιθανῶς συγγενική μὲ τὴ θεσσαλική καὶ εἶχαν ἀνέκαθεν ἑλληνικὰ ὀνόματα.

Μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἄλλων λαῶν κατὰ τὴ 12η ἢ τὴν 11η ἑκατονταετία π.Χ. οἱ Δωριεῖς, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν λαῶν αὐτῶν, κατέβηκαν στὸν νότο, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἐγκαταστάθηκε στὴν Πελοπόννησο, ἐνῶ οἱ Μακεδόνες ἀκολούθησαν ἄλλο δρόμο καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διακρίνουμε ἐκεῖ τὰ ἐξῆς φύλα: τοὺς Ἑλιμιῶτες, τοὺς Ὀρέστες καὶ τοὺς Λυκηστές.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα ἓνα ἀπὸ τὰ φύλα αὐτὰ ἦλθε στὴν Κάτω Μακεδονία καὶ κατέλαβε τὴ φρυγικὴ Ἔδεσσα καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν ἴδρυσε τὶς ὄχυρες Αἰγές, πού νεώτεροι ἐρευνητὲς τὶς τοποθετοῦν στὴ σημερινὴ Βεργίνα, ὅπου βρέθηκαν βασιλικοὶ τάφοι. Τὶς Αἰγές ἔκανε πρωτεύουσα καὶ ὀρμητήριο γιὰ τὶς παραπέρα κατακτήσεις του. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας τοῦ φύλου αὐτοῦ, τῶν Ἀργεαδῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη μακεδονικὴ παράδοση, γνωστὴ καὶ στὸν Ἡρόδοτο καὶ στὸν Θουκυδίδη, ἦταν ὁ Περδίκκας Α'. Δυστυχῶς ὅμως ὅλη αὐτὴ ἡ περίοδος ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα, δηλαδὴ ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀμύντα Α' (548-518 π.Χ.), εἶναι σκοτεινὴ καὶ καλύπτεται ἀπὸ μύθους.

Πάντως εἶναι βέβαιο ὅτι, κατὰ τὴ σκοτεινὴ αὐτὴ περίοδο, οἱ Μακεδόνες ὄχι μόνο σταθεροποιήθηκαν στὴν Κάτω Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἔβαλαν τὶς βάσεις γιὰ τὴν παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ κράτους. Πέτυχαν νὰ ἀποκρούσουν ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ ἐπεκταθοῦν σταθερὰ ὡς τὸν Ἀξιό ποταμὸ καὶ πέρα ἀπὸ αὐτόν. Δὲν πρόλαβαν ὅμως νὰ ὀλοκληρώσουν τὶς

Χρυσὸς στατήρας τοῦ Φιλίππου Β' ἀπὸ τὸ Δίον.

κατακτήσεις τους στην περιοχή ανατολικά του Ἄξιου, γιατί τους βρήκε ἡ περσικὴ κατάκτηση. Τὸ 513/2 π.Χ. ὁ στρατηγὸς Μεγάβαζος κατέστησε τοὺς Μακεδόνες φόρου ὑποτελεῖς στὸν βασιλιὰ τῶν Περσῶν. Ἡ ὑποτελεῖα ὅμως αὐτὴ δὲν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἐδαφικὲς ἀπώλειες ἢ ἄλλες πολιτικὲς μεταβολὲς μέσα στὴ Μακεδονία. Ἀντίθετα, οἱ Μακεδόνες εἶχαν κάποια ἐλευθερία στὶς ἐξωτερικὲς τους σχέσεις. Ἔτσι ὁ βασιλιάς τους Ἄμύντας Α΄ διατήρησε ἀγαθὲς σχέσεις μὲ τοὺς Πεισιστρατίδες, ὅπως καὶ προηγουμένως μὲ τὸν Πεισίστρατο.

2. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὸν 5ο καὶ 4ο αἰῶνα

Δὲν πέρασε πολὺς χρόνος ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή τους καὶ οἱ Μακεδόνες ἀποτίναξαν τὴν περσικὴ κυριαρχία, ὅταν ὁ γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἄμύντα, ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ (498-454 π.Χ.), ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει στοὺς Πέρσες τὸ φόρο ὑποτελείας. Τότε, τὸ 494 π.Χ., ὁ Δαρεῖος ἔστειλε τὸν γαμπρό του Μαρδόνιο στὴ Θράκη, γιὰ νὰ σταθεροποιήσει ἐκεῖ τὶς περσικὲς κτήσεις, καὶ αὐτὸς κατέλαβε τὴ Μακεδονία καὶ ἐπέβαλε τὴν περσικὴ κυριαρχία. Ἔτσι, κατὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἀκολουθήσει, χωρὶς νὰ πάψει ὅμως νὰ εἶναι ψυχικὰ μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων. Οἱ πραγματικὲς του διαθέσεις φάνηκαν μετὰ τὴν ἥττα τῶν Περσῶν στὶς Πλαταιὲς (479 π.Χ.): τότε δὲν δίστασε νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τους, ὅταν αὐτοὶ ὀπισθοχωροῦσαν, καὶ νὰ τοὺς προξενήσει σοβαρὲς ζημιές. Ἐκμεταλλεζόμενος, ὅπως φαίνεται, τὴ σύγχυση ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴ φυγὴ τῶν Περσῶν, πέτυχε νὰ καταλάβει τὴ Βισαλτία καὶ τὴν Κρηστωνία καὶ νὰ τὶς προσαρτήσῃ στὸ κράτος του ἐπεκτείνοντας ἔτσι τὰ σύνορα ὡς τὸν Στρυμόνα. Ἀργότερα ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς ἀττικοδηλιακῆς συμμαχίας, ἐπιχείρησαν νὰ βάλουν πόδι στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα, ὁ Ἀλέξανδρος

αντέδρασε δραστήρια υποστηρίζοντας άλλοτε τούς επαναστατημένους Θασίους και άλλοτε τούς Θράκες. Οί προστριβές τῶν Ἀθηναίων με τούς Μακεδόνες πῆραν σοβαρότερη μορφή, με ἀντίκτυπο και στο ἐσωτερικό τῆς χώρας, στα χρόνια τοῦ Περδίκκα Β' (454 (;) - 414/3 π.Χ.), ὅταν οί Ἀθηναῖοι, γιά νά ἐπεκτείνουν τήν κυριαρχία τους στα θρακικά και μακεδονικά παράλια, ἀπέσπασαν βίαια παραλιακές μακεδονικές πόλεις και ὑποκίνησαν ἄλλες νά ἀποστατήσουν. Ὁ Περδίκκας δέν τόλμησε νά τά βάλει με τήν πανίσχυρη ἀποικιοκρατική δύναμη και ἐξακολούθησε νά εἶναι σύμμαχος και φίλος τῶν Ἀθηναίων ἀκόμη και ὅταν αὐτοί, με τήν ἴδρυση τῆς Ἀμφιπόλεως (437 π.Χ.) στόν Στρυμόνα, ἐπληξαν ζωτικά συμφέροντα τῆς Μακεδονίας. Ὅταν ὅμως συμμάχησαν με τούς ἐσωτερικούς του ἀντιπάλους, με τόν ἀδελφό του Φίλιππο και τόν βασιλιά τῆς Ἐλιμιώτιδας γύρω στα 433 π.Χ., ἀναπτύσσει ἐκπληκτική διπλωματική δραστηριότητα. Δώδεκα φορές ἄλλαξε στρατόπεδο, ἄλλοτε καταπολεμώντας μόνος τούς Ἀθηναίους ἢ προσχωρώντας στούς ἀντιπάλους των, ἄλλοτε συμμαχώντας με τούς Ἀθηναίους ἢ πολεμώντας μαζί τους τούς πρώην συμμαχούς του. Τελικά, ὅταν οί Ἀθηναῖοι συμμάχησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 431 π.Χ. με τόν βασιλιά τῶν Ὀδρυσῶν Σιτάλκη, ὁ Περδίκκας μπροστά στόν κίνδυνο νά δεχτεῖ μόνος του τόν θρακικό ὄγκο, προσχώρησε κι αὐτὸς στη συμμαχία με ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις. Καί ἡ συμμαχία αὐτή τοῦ Περδίκκα με τούς Ἀθηναίους, ἂν και εἶχε μεγαλύτερη διάρκεια, δέν εἶχε διαφορετική τύχη ἀπό τίς ἄλλες.

Οί Ἀθηναῖοι σύντομα ἔστρεψαν ἐναντίον του τόν Σιτάλκη, ὁ ὁποῖος τὸ φθινόπωρο τῆς ἴδιας χρονιάς εἰσέβαλε στη Μακεδονία και γιά εἴκοσι μέρες λεηλατοῦσε τήν ὑπαιθρο, ἐνῶ γιά ἄλλες ὀχτῶ κατέστρεψε τή Χαλκιδική και τή Βοττική. Δέν μπόρεσε ὅμως νά πετύχει κάτι ἀξιόλογο και ἐπέστρεψε στη χώρα του. Ἀκολουθοῦν νέες ἀναταραχές και ἀνωμαλίες στη

Μακεδονία με την έμπλοκή του Περδίκκα στα παρασκήνια του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404), καθώς και με τη βοήθεια που πρόσφερε στον Βρασίδα για να κλονίσει το κύρος των Ἀθηναίων στη Χαλκιδική και στην Ἀμφίπολη. Βλέποντας όμως πώς με το κύρος και την έπιρροή που άσκούσε ο Βρασίδας στις πόλεις της Χαλκιδικής, ή Σπάρτη είχε γίνει τόσο επικίνδυνη όσο και ή Ἀθήνα, δέν άργησε να συμμαχήσει με τους Ἀθηναίους. Μετά τον θάνατο όμως τού Βρασίδα και την ύπογραφή της Νικιείου ειρήνης (421 π.Χ.) βλέποντας πώς ή έπιρροή της Σπάρτης στη Θράκη μειώθηκε και ή άθηναϊκή συμμαχία εκεί άποδυναμώθηκε, φάνηκε άπρόθυμος να τηρήσει τους όρους της συνθήκης του 423/2 με τους Ἀθηναίους. Στα χρόνια μάλιστα, που διαμορφώνονταν οι διάφορες συμμαχίες στη Νότια Ἑλλάδα, ήταν πολύ έφεκτικός και προσπαθοῦσε να διατηρεῖ καλές σχέσεις με όλους. Ἔτσι, κατά το τέλος του 418 π.Χ., προσχώρησε στους Λακεδαιμονίους και τους Ἀργεῖους. Με τους εικοσάχρονους αὐτούς άγώνες, με την πολιτική του εὐστροφία και τη διπλωματική του ικανότητα ο Περδίκκας κατόρθωσε να αντιμετώπισει με έπιτυχία όλους τους κινδύνους που διέτρεξε ή Μακεδονία στους δύσκολους εκείνους καιρούς, να διατηρήσει την άκεραιότητα και άνεξαρτησία της χώρας, να μειώσει σημαντικά την έπιρροή των Ἀθηναίων στη Χαλκιδική, κι άκόμη να παίξει σημαντικό ρόλο κατά τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και να άνυψώσει πολιτικά τη Μακεδονία τόσο, ώστε να την ύπολογίζουν σοβαρά οι δύο μεγάλες δυνάμεις της Ἑλλάδας, Ἀθηναῖοι και Σπαρτιάτες.

Την άνύψωση της δυνάμεως της Μακεδονίας στα χρόνια του Περδίκκα και την ήρεμία που επικράτησε για χρόνια κατόπιν, την έκμεταλλεύθηκε κατάλληλα ο διάδοχός του Ἀρχέλαος (414/13 π.Χ.), για να έπιδοθει στην άναδιοργάνωση του κράτους και στην παραπέρα πολιτιστική άνάπτυξη της Μακεδονίας. Ἔχτισε κάστρα, άνοιξε δρόμους και έγκατέστησε

στρατιωτικά σώματα για να εξαλείψει τη ληστεία και ν' αποκαταστήσει την ασφάλεια στη χώρα, ώστε να μπορέσει ν' αναπτυχθεί τὸ ἐμπόριο καὶ γενικότερα ἡ οἰκονομία. Ἀκόμη ὁ Ἀρχέλαος ἐπιδόθηκε στὴν ἀμυντικὴ ὀργάνωση τῆς χώρας μὲ τὴν κατασκευὴ στρατιωτικῶν ἔργων καὶ στὴ δημιουργία, σύμφωνα μὲ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ἀξιόμαχου καὶ συγχρονισμένου στρατοῦ. Γενικὰ ὁ Ἀρχέλαος ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος στρατιωτικὸς ὀργανωτὴς πρὶν ἀπὸ τὸν Φίλιππο καὶ πρόδρομος τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 4ου αἰώνα στὴ Μακεδονία. Στὸν Ἀρχέλαο ἀποδίδεται καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς Αἰγές στὴν Πέλλα. Ἡ τελευταία, μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς Μακεδονίας ὡς τὸν Στρυμόνα, βρισκόταν στὴ μέση τοῦ κράτους καὶ μάλιστα κοντὰ στὴ θάλασσα, μὲ τὴν ὁποία ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν πλωτὸ ποταμὸ Λουδία καὶ τὴν ὁμώνυμη λίμνη.

Ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρχελάου ὡς τὸν Ἀμύντα Γ', τὸν πατέρα τοῦ Φιλίππου Β', μεσολαβεῖ μιὰ περίοδος ταραγμένη καὶ σκοτεινὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία μόνο τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήμερων βασιλέων μᾶς εἶναι γνωστά. Ποτὲ ὅμως ἡ Μακεδονία δὲν ἔφθασε σὲ τόσο ἀπελπιστικὴ κατάσταση ὅσο στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμύντα Γ'. Δυὸ φορές τὴν κατέλαβαν, οἱ Ἰλλυριοὶ πρῶτα καὶ κατόπιν οἱ Χαλκιδεῖς, ὥσπου ὁ Ἀμύντας μὲ τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ἐδιώξε τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ τὴν ἐπανάφερε στὰ ὄρια ποῦ ἦταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Περδίκκα Β' καὶ τοῦ Ἀρχελάου. Ἔτσι, ὁ διάδοχός του Ἀλέξανδρος Β' (370/69-369/8 π.Χ.) εἶχε τὴ δύναμη, ἀμέσως μόλις ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία, νὰ ἐπέμβει, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀρχέλαος, στὰ θεσσαλικά πράγματα. Ἡ ἐπέμβαση ὅμως αὐτῆ, ποῦ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Θηβαίων, καθὼς καὶ ἄλλες ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς μέσα στὸν βασιλικὸ οἶκο, ποῦ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ περιέλθει ὁ θρόνος στὸν Περδίκκα, δευτερότοκο γιὸ τοῦ Ἀμύντα Γ'.

Ὁ Περδίκκας, ὅπως καὶ ὁ ὁμώνυμος πρόγονός του, δὲν ἠθελε νὰ σταθεροποιηθεῖ ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων στὰ θρακικὰ παράλια. Γι' αὐτό, ὅταν αὐτοὶ ἐπιχείρησαν νὰ καταλάβουν τὴν Ἀμφίπολη, ἀντέδρασε σθεναρὰ καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἄμυνα τῆς πόλης μὲ μακεδονικὴ φρουρά. Ἐδίωξε ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸν βασιλιὰ τῆς Πελαγονίας Μενέλαο τὸν Πελαγόνα (μεταξὺ 363 καὶ 360 π.Χ.) ἀπὸ τῆ χώρα του, ὅταν αὐτὸς ἔδειξε πὼς ἠθελε νὰ παραμείνει στὴ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων. Στὰ 359 ὁμως ἔπαθε πανωλεθρία σὲ μεγάλη μάχη ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, πού ἐπὶ αἰῶνες εἰσέβαλλαν συχνὰ καὶ λεηλατοῦσαν τὴ Μακεδονία. Μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Περδίκκα ἡ κατάστασις τῆς Μακεδονίας ἔγινε ἀπελπιστικὴ. Ἰλλυριοί, Θράκες, Παίονες ἀπειλοῦν νὰ εἰσβάλουν σ' αὐτή, ἀνταπαιτητὲς τοῦ θρόνου προβάλλουν ἀξιώσεις καὶ ὁ στρατὸς βρίσκεται σὲ διάλυσι. Τὴν κατάστασις ἔσωσε ὁ τελευταῖος γιὸς τοῦ Ἀμύντα Γ', ὁ Φίλιππος, πού ἀναγορεύθηκε βασιλιάς ἀπὸ τὸν στρατὸ σὲ ἡλικία 24 ἐτῶν.

Μὲ καταπληκτικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ πονηριά, ὁ Φίλιππος Β' (354-336 π.Χ.) κατόρθωσε ὄχι μόνον νὰ σώσει τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ νὰ κάνει τὴ Μακεδονία μέσα σὲ λίγα χρόνια τὴ μεγαλύτερη δύναμις τῆς Εὐρώπης. Μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις πού εἰσήγαγε στὸν στρατό, τὸν ἀνέδειξε πρῶτο στὸν κόσμον. Τὸν στρατὸ τὸν ἀποτελοῦσαν κυρίως τὸ ἰππικὸ (οἱ ἑταῖροι ἢ ἵππος ἢ ἑταιρικὴ), πού τὸ συγκροτοῦσαν Μακεδόνες εὐγενεῖς, καὶ ἡ φάλαγγα, ὅπου κατατάσσονταν κατὰ τάξεις οἱ ἀγρότες, οἱ βοσκοὶ καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας πού εἶχαν ἐξομοιωθεῖ μὲ τοὺς ἑταίρους καὶ ὀνομάζονταν πεζεταῖροι. Αὐτὸς ἦταν ὁ πυρήνας τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα τμήματα πιὸ ἐλαφρὰ καὶ εὐκίνητα. Ὅλα τὰ σώματα εἶχαν μεταξὺ τους στενὴ ἐξάρτησις καὶ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶχε ὀρισμένο προορισμό. Μὲ τὸν νέο ὄπλισμό καὶ τὴ νέα τακτικὴ, πού εἰσήγαγε ὁ Φίλιππος, ὁ

στρατὸς ἔγινε ἀκαταμάχητος. Οἱ πεζέταιροι ἐξοπλίστηκαν μὲ βαριά καὶ μακριὰ δόρατα, τὶς σάρισσες, καὶ μὲ μικρὲς στρογγυλὲς ἀσπίδες, τὶς πέλτες. Μὲ σάρισσες μικρότερες ἐφοδιάστηκαν καὶ οἱ ἵπποι. Χρησιμοποιήθηκε ἀκόμη ἡ λοξὴ φάλαγγα τοῦ Ἐπαμεινώνδα πού βελτιώθηκε καὶ προσαρμόστηκε ἀπὸ τὸν Φίλιππο στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Σῶμα κρούσεως δὲν ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κέρατα τῆς φάλαγγας, σύμφωνα μὲ τὴ θηβαϊκὴ τακτικὴ, ἀλλὰ τὸ ἄριστο μακεδονικὸ ἵππικὸ (οἱ ἑταῖροι). Ἡ φάλαγγα ἀποτελοῦσε τὴν ἀμυντικὴ πτέρυγα, πού μποροῦσε νὰ δράσει μόνο ὡς συμπαγῆς μάζα μὲ τὸ δάσος ἀπὸ τὶς σάρισσες. Ἐπειδὴ ἡ φάλαγγα δὲν μποροῦσε νὰ ἀλλάξει μέτωπο ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, τὰ πλευρὰ τῆς τὰ προστάτευαν ἀπὸ ἐνδεχόμενες πλευροκοπήσεις τῶν ἀντιπάλων τὰ ἐλαφρὰ σώματα. Ὁ Φίλιππος, γιὰ νὰ συντομεύσει τὸν χρόνο τοῦ πολέμου, ἐφάρμοσε τὴν τακτικὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξουθένωσης καὶ συντριβῆς τοῦ ἀντιπάλου. Τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχε καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ἔριχναν τὰ τεῖχη καὶ ἀνάγκαζαν τὶς πόλεις νὰ παραδίνονται πιὸ γρήγορα. Στὸ ναυτικὸ εἰσήγαγε τὸν τύπο τῶν μεγάλων πολεμικῶν πλοίων, τῶν θωρηκτῶν τῆς ἐποχῆς, τὶς τετρήρεις καὶ πεντήρεις. Τὰ οἰκονομικὰ μέσα γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ χρυσαυρυχεῖα τοῦ Παγγαίου.

Ἄνυπέρβλητος ἦταν ὅμως ὁ Φίλιππος στοὺς πολιτικούς ἐλιγμούς καὶ στὴ διπλωματία, στὴν ὑπηρεσία τῆς ὁποίας ἔβαζε καὶ τὸν πόλεμο. Στὶς ἐπιτυχίες του στὸν τομέα αὐτὸ τὸν βοήθησε τὸ χρῆμα, πού γενναιοδωρὰ διέθετε στοὺς φίλους πού ἐξαγόραζε καὶ στὰ φιλομακεδονικὰ κόμματα, πού συντηροῦσε ὁ ἴδιος στὶς ἑλληνικὲς πόλεις. Ὁ Φίλιππος στὸ ἔργο του προχώρησε μὲ σύνεση καὶ μεθοδικότητα. Στὴν ἀρχὴ ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς (Ἰλλυριοῦς, Παιόνες) καὶ τοὺς ἀνταπαιτητὲς τοῦ θρόνου καὶ πέτυχε νὰ ἐνοποιήσῃ τὴ Μακεδονία καταλύοντας τὰ κρατίδια τῆς Ἄνω Μακεδονίας. Στὴ

Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο. Κυνήγι λιονταριοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο. Τέλος 4ου π.Χ. αἰ.

συνέχεια με την κατάληψη και ένσωμάτωση της Ἀμφίπολης στο κράτος του (357 π.Χ.) άνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν περιοχή πέρα ἀπὸ τὸν Στρυμόνα, ἐνῶ μὲ τὴν ὑποταγή τῆς Πύδνας καὶ τῆς Μεθώνης ἐξασφάλισε τὴ βάση γιὰ μιὰ διείσδυση πρὸς νότο. Κατόπιν ὁ Φίλιππος ἀνέλαβε νὰ προστατέψει τὶς Κρηνίδες, ἀποικία τῶν Θασίων στὴν περιοχή τοῦ χρυσοφόρου Παγγαίου, οἱ ὁποῖες κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Θρακῶν ζήτησαν τὴ βοήθειά του. Ὁ Φίλιππος, ἐκμεταλλευόμενος τὴν εὐκαιρία αὐτή, κατέλαβε τὶς Κρηνίδες καὶ ἐγκατέστησε ἐκεῖ Μακεδόνες ἀποίκους καὶ ἐπέκτεινε τὴν κυριαρχία του ὡς τὸν Νέστο. Ἀπὸ τότε ἡ πόλη ἔχει τὸ ὄνομά του (Φίλιπποι).

Οἱ ἐκπληκτικὲς του ὅμως ἐπιτυχίες προκάλεσαν συνασπισμὸ τῶν ἀντιπάλων του Θρακῶν, Παιόνων καὶ Ἰλλυριῶν, στοὺς ὁποίους προστέθηκαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι (356/5 π.Χ.). Προτοῦ ὅμως νὰ προλάβουν αὐτοὶ νὰ ἔρθουν σὲ βοήθεια τῶν συμμάχων τους, πέτυχε νὰ καταβάλει τὸν καθένα χωριστά. Ἐκμεταλλευόμενος τὸν Ἱερὸ πόλεμο ἀναμείχθηκε στὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Μετὰ ἀπὸ ἀποφασιστικὴ μάχη ἐναντίον τῶν Φωκῶν ἐξασφάλισε τὴ μακεδονικὴ ἐπικυριαρχία σὲ ὀλόκληρη τὴ Θεσσαλία ὡς τὴν Ἄλο, ἐγκατέστησε μακεδονικὲς φρουρὲς στὶς Παγασῆς καὶ ἄλλες πόλεις τῆς καὶ τέλος κατάφερε νὰ γίνεῖ δεκτὸς ὡς μέλος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, δηλαδὴ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν καρδιά τῆς Ἑλλάδας. Τὸ 346 π.Χ. ἔκανε τὴ λεγόμενη Φιλοκράτειο εἰρήνη μὲ τοὺς Ἀθηναίους, μὲ τοὺς ὁποίους βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ ἦταν πραγματικὰ μιὰ εὐκαιρία γιὰ συνεργασία τοῦ Φιλίππου μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Αὐτὸ ἄλλωστε ἐπιδίωκε κι ὁ Φίλιππος καὶ ὄχι τὴν κατάκτηση τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἑλλάδας. Διαφορετικὴ ὅμως γνώμη εἶχε ὁ Δημοσθένης, ποὺ ἔβλεπε τὰ πράγματα μὲ στενὸ τοπικιστικὸ πνεῦμα. Αὐτὸς τὴ Φιλοκράτειο εἰρήνη τὴ θεωροῦσε μιὰ ἀνάπαυλα, γιὰ νὰ διορθωθοῦν τὰ οἰκονομικὰ τῆς πόλης καὶ γιὰ

νά μπορέσουν νά ανασυγκροτηθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴν τελικὴ ἀναμέτρησή τους μὲ τὴ Μακεδονία. Ὑπῆρχαν ὅμως στὴν Ἑλλάδα ἄνθρωποι, πού στὸ πρόσωπο τοῦ Φιλίππου ἔβλεπαν τὸν ἑνωτὴ καὶ σωτῆρα τῆς Ἑλλάδας.

Στὸ μεταξύ ὁ Φίλιππος ἐνσωμάτωσε τὴ Θράκη στὸ κράτος του. Δὲν πέτυχε ὅμως νά καταλάβει τὴν Πέρινθο καὶ τὸ Βυζάντιο, ὅπου ὄχι μόνο ἡ Ἀθήνα, ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσες εἶχαν ζωτικὰ συμφέροντα. Τὸν Σεπτέμβριο ἢ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 340 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Φιλίππου μὲ τὴν ὑποστήριξη καὶ τῶν Περσῶν καὶ συμάχησαν μὲ τοὺς Εὐβοεῖς, τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς Κορινθίους. Χάρη στὴ διπλωματικὴ ἰκανότητα τοῦ Φιλίππου ἡ διαφορὰ τους συσχετίστηκε μὲ τὸν νέο Ἱερό πόλεμο. Ἔτσι, ὁ πόλεμος πού θὰ ἔλυνε ὀριστικὰ τίς διαφορὲς του μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμάχους θὰ γινόταν, ὄχι γιὰ λογαριασμό του, ἀλλὰ μὲ ἐντολὴ τῶν ἀμφικτυόνων. Στις 2 Αὐγούστου τοῦ 338 π.Χ. δόθηκε ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη κοντὰ στὴ Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας. Οἱ σύμμαχοι ἠττήθηκαν, μετὰ ἀπὸ γενναία ἀντίσταση. Ὁ Φίλιππος, παρὰ τὴ συνήθειά του, δὲν καταδίωξε τοὺς ἀντιπάλους γιὰ νά τοὺς ἐξοντώσει, κι αὐτὸ γιατί εἶχε ἀποφασίσει ὀριστικὰ νά συμφιλιωθεῖ μὲ αὐτούς, ἰδιαίτερα μὲ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ὄχι νά τοὺς ὑποτάξει. Κι ἐνῶ φάνηκε ἀμείλικτος πρὸς τοὺς Θηβαίους, σὲ χωριστὴ εἰρήνη, πού ἔκλεισε μὲ τοὺς Ἀθηναίους, φάνηκε πολὺ ἤπιος. Πόσο διαφορετικὴ εἰκόνα τοῦ Φιλίππου παρουσίαζε ὁ Δημοσθένης στοὺς λόγους του, ὅπου τὸν ἀποκαλοῦσε βάρβαρο καὶ καταστροφέα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας!

Τὸν χειμῶνα τῆς ἴδιας χρονιάς, ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Φιλίππου, ἀπεσταλμένοι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Σπάρτη, συγκεντρώθηκαν στὴν Κόρινθο γιὰ νά πάρουν κοινὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴ νέα τάξη πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα. Ἀποφάσισαν νά σταματήσουν τίς προστριβὲς ἀναμεταξύ τους

και να γίνει γενική ειρήνη (κοινή ειρήνη): να είναι ελεύθερη η θαλάσσια επικοινωνία και να απαγορευτεί η πειρατεία· να μη θιγεί η ελευθερία και αυτονομία των πόλεων και να μην επιτραπεί η βίαιη μεταβολή του πολιτεύματος σ' αυτές. 'Επιστέγασμα όλων αυτών των αποφάσεων ήταν η συγκρότηση πανελληνίας συμμαχίας. Με τη συμμαχία αυτή, που την εκπροσωπούσε το συνέδριο, που είχε έδρα την Κόρινθο, ο Φίλιππος έκανε αιώνια συμμαχία και επιμαχία, και ως ήγεμόνας του συνεδρίου ανέλαβε την αρχηγία της συμμαχίας.

Την άνοιξη της επόμενης χρονιάς το συνέδριο της Κορίνθου του ανέθεσε, ως αρχηγό του στρατού, τον πόλεμο εναντίον των Περσών, που τους θεώρησαν έχθρους της «κοινής ειρήνης». Για να μπορέσει να πραγματοποιήσει το μεγάλο έγχείρημα του παραχώρησαν έκτακτες έξουσίες με τον τίτλο του «στρατηγού αυτοκράτορος». Την άνοιξη του 336 π.Χ. έστειλε ως προφυλακή στην 'Ασία 10.000 άνδρες με επικεφαλής τον Παρμενίωνα και τον γαμπρό του "Ατταλο με σκοπό να διατηρήσουν το προγεφύρωμα που σχηματίστηκε εκεί και να ελευθερώσουν τις ελληνικές πόλεις. 'Ο ίδιος με την κύρια δύναμη θα άκολουθούσε άμέσως. Το καλοκαίρι όμως της ίδιας χρονιάς, στους γάμους της κόρης του Κλεοπάτρας με το βασιλιά της 'Ηπείρου 'Αλέξανδρο, δολοφονήθηκε στις Αίγες, σε ηλικία 47 ετών. Τον κίνδυνο της άναρχίας άπέτρεψαν τότε οι στρατηγοί του Φιλίππου, προπαντός ο 'Αντίπατρος στη Μακεδονία και ο Παρμενίων στην 'Ασία, που άνεπιφύλακτα πήραν το μέρος του νόμιμου διαδόχου και γιού του 'Αλεξάνδρου.

'Ο Φίλιππος υπήρξε άναμφίβολα έξέχουσα προσωπικότητα και αυτό το άναγνώριζαν οι σύγχρονοί του. Δέν είναι υπερβολικά τα λόγια του ιστορικού Θεοπόμπου που έγραψε ότι η Εύρώπη δέν άνέδειξε άλλον μεγαλύτερον άνδρα άπο τον Φίλιππο, τον γιό του 'Αμύντα. 'Υπήρξε λαμπρός στρατηγός,

μεγάλος οργανωτής και ικανότατος διπλωμάτης και πολιτικός. Ήταν αρκετά μορφωμένος και διατηρούσε στενές σχέσεις με τους κορυφαιούς του πνεύματος. Ήξερε καλά τα ανθρώπινα και ασκοῦσε ἀληθινή γοητεία και τεράστια ἐπιρροή στους ἀνθρώπους πὸν τὸν ἐγνώριζαν. Κατόρθωσε ὄχι μόνο νὰ ἐνώσει τοὺς Ἕλληνες και νὰ ἀναδείξει τὴ Μακεδονία ὡς τὴ μεγαλύτερη δύναμη τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ και νὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ νέα ἐποχή.

Ὁ Ἀλέξανδρος Γ' (336-323 π.Χ.), ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ ὄλους ἐκείνους πὸν ἦταν ἢ μποροῦσαν νὰ γίνουν ἐπικίνδunami γιὰ τὸν θρόνο, κατέβηκε στὴ Νότια Ἑλλάδα, γιὰ νὰ προλάβει πιθανὲς ἀναταραχὲς και ἀνακατατάξεις. Ἐκεῖ τοῦ ἀναγνωρίστηκαν ὅλα τὰ δικαιώματα πὸν εἶχαν παραχωρήσει στὸν πατέρα του Φίλιππο, τοῦ ἀνανέωσαν τὴν ἐντολή γιὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Περσίας και τὸν ἐξέλεξαν, ὅπως και τὸν πατέρα του, «στρατηγὸ αὐτοκράτορα». Μονάχα οἱ Σπαρτιάτες δὲν δέχτηκαν νὰ πάρουν μέρος στὸν πανελλήνιο ἀγὼνα ἐναντίον τῶν Περσῶν προφασιζόμενοι «μὴ εἶναι πάτριον σφίσι ἀκολουθεῖν ἄλλους, ἀλλ' αὐτοὺς ἄλλων ἡγεῖσθαι». Μία ἐπίδειξη δυνάμεως, γιὰ νὰ κρατήσει σὲ ὑποταγὴ τοὺς βαρβάρους τῆς Βαλκανικῆς, τὸν ἔφερε πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη (335 π.Χ.). Στὴ συνέχεια κατέβαλε και τὴν ἐπανάσταση πὸν ἔκαναν οἱ Ἴλλυριοὶ μὲ τὸν ἡγεμόνα Κλεῖτο, στοὺς ὁποίους εἶχε προσχωρήσει και ὁ βασιλιάς τῶν Ταυλαντίων Γλαυκίας. Κατέβαλε ἐπίσης και τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη ἐπανάσταση τῶν Θηβαίων, πὸν βρίσκονταν σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Ἀθηναίους και πὸν ὑποστηρίζονταν μὲ χρήματα ἀπὸ τοὺς Πέρσες. Τὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου τοὺς τιμώρησε σκληρὰ γιὰ παραδειγματισμό. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν πείραξε τοὺς ἄλλους ἐπαναστάτες. Ἰδιαίτερα ἤπια μεταχειρίστηκε τοὺς Ἀθηναίους, γιατί ἐνιωθε συμπάθεια γι' αὐτοὺς και τὸν πολιτισμὸ τους, ἀλλὰ και γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας. Τὴν ἐπόμενη χρονιά (334 π.Χ.) ἐξεστράτευσε στὴν

Ἄσία, ἀφοῦ ἄφησε ὡς ἀντιπρόσωπό του τὸν στρατηγὸ Ἀντίπατρο μὲ τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ στρατοῦ του γιὰ νὰ προστατεύει τὴ Μακεδονία.

Ὁ Ἀντίπατρος ποτὲ δὲν πῆρε μέρος στὴν ἀσιατικὴ ἐκστρατεία. Ἔμεινε στὴ Μακεδονία ὡς διοικητὴς τῆς Εὐρώπης, «στρατηγὸς τῆς Εὐρώπης», ὡς τὸν θάνατό του (334-314 π.Χ.). Οἱ ἀρμοδιότητές του ἦταν: α) νὰ ἐξασφαλίζει τὴν τάξη καὶ τὴν ἡσυχία στὴ Μακεδονία καὶ στὶς χῶρες ποὺ ἐξαρτιόνταν ἀπὸ αὐτή, β) νὰ ἀποκρούει κάθε ἐχθρική ἐπίθεση ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό· καὶ γ) νὰ ὑποστηρίζει τὸν Ἀλέξανδρο, ποὺ ἀγωνιζόταν στὴν Ἀσία, μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐφεδρειῶν ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα. Εἶναι φανερό ὅτι στὶς ἀρμοδιότητές του ἀνῆκε καὶ ἡ διεξαγωγὴ πολέμου στὴν Εὐρώπῃ. Πόσο πολύτιμὴ ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀντιπάτρου, ὅσο ἀπουσίαζε ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ πόσο δίκιο εἶχε αὐτὸς νὰ τὸν ἀφήσει μὲ σημαντικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις καὶ εὐρεία δικαιοδοσία, τὸ ἀπέδειξαν οἱ πόλεμοι ποὺ ἔκανε στὴν Εὐρώπῃ ἐναντίον τῶν Θρακῶν, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν ἰδιῶν τῶν Περσῶν, ὅταν αὐτοὶ ἐπιχείρησαν νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμο στὴν Εὐρώπῃ.

3. Ἡ Μακεδονία στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου

Ὁ θάνατος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου προκάλεσε σοβαρὲς ἀναστατώσεις στὴν Ἑλλάδα. Ἀμέσως πῆραν θάρρος καὶ ἐπαναστάτησαν πρῶτα ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Αἰτωλία, ποὺ ἦταν τότε οἱ πιὸ ἰσχυρές, καὶ στὴ συνέχεια προσχώρησαν σ' αὐτὲς καὶ ἄλλες πολιτεῖες τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ ὁποῖες συνέπηξαν πανελληνία συμμαχία κατὰ τῆς Μακεδονίας μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἰκανὸ Ἀθηναῖο στρατηγὸ Λεωσθένη. Ἀκολουθεῖ ὁ Λαμιακὸς πόλεμος ποὺ ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν πόλιν Λαμία, ὅπου εἶχε πολιορκηθεῖ ὁ Ἀντίπατρος.

Τὸν Αὐγούστο ὅμως τοῦ 322 οἱ σύμμαχοι νικῆθηκαν στὴν Κραννῶνα καὶ συνθηκολόγησαν. Ὁ Ἀντίπατρος ἀκολουθῶντας διαφοροετικὴ τακτικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κράτησε μία στάση σκληρῆ ἀπέναντι στὶς ἑλληνικὲς πόλεις, καὶ ἰδιαίτερα ἀπέναντι στὴν Ἀθήνα· ζήτησε τὴν ὑποταγὴ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τοποθέτησε ἀκόμη μακεδονικὲς φρουρὲς καὶ εἰσήγαγε στὶς ἑλληνικὲς πόλεις ὀλιγαρχικὰ καὶ τυραννικὰ πολιτεύματα. Στὴν ἐξουσία ἦρθαν τὰ μακεδονικὰ κόμματα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀντίπαλων κομμάτων καταδιώχτηκαν σκληρὰ καὶ θανατώθηκαν.

Ἀκολουθοῦν νέες ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς μέσα στὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία, ὥσπου τὸ καλοκαίρι τοῦ 321 π.Χ. ὁ Ἀντίπατρος στὴ συνέλευση ποὺ ἔγινε στὴν Τριπαράδεισο τῆς Συρίας ἀνακηρύχτηκε ἀπὸ τὸν στρατὸ τοῦ ἐπιμελητῆς τῶν βασιλέων, δηλαδὴ ἀντιβασιλέας. Παράλληλα μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἀξίωμα διατήρησε καὶ τὴ στρατηγία τῆς Εὐρώπης. Συνεπῆς ὅμως στὴ μέχρι τότε μακεδονικὴ πολιτικὴ του, πῆρε μαζί του καὶ τοὺς νόμιμους βασιλεῖς καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μετέφερε τὸ κέντρο βάρους τῆς αὐτοκρατορίας του ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴν Εὐρώπη. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνετέλεσε σημαντικὰ στὴ διάλυση τοῦ κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐπειδὴ ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ ποὺ ἔφτανε ὡς τὶς Ἰνδίες ἦταν ἀδύνατο νὰ διοικηθεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ κρατήσῃ τὴ συνοχὴ της. Ὁ Ἀντίπατρος, σύντομα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ του ἀπὸ τὴν Ἀσία, πέθανε ἀπὸ πυρετὸ τὸ 319, ἀφοῦ διόρισε ὡς ἀντικαταστάτη του καὶ στρατηγὸ τῆς Εὐρώπης τὸν Πολυπέρχοντα (319-316 π.Χ.), ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ παλιότερους συντρόφους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὰ χρόνια ὅμως ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι καταστρεπτικὰ γιὰ τὴ δυναστεία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους.

Ὁ Πολυπέρχων, παρὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ὀλυμπιάδας, ἀνατράπηκε, ἐνῶ ὁ Ἀρριδαῖος καὶ ἡ σύζυγός του Εὐρυδίκη δολοφονήθηκαν, ὅπως δολοφονήθηκε καὶ ἡ ἴδια ἡ Ὀλυμπιάδα

*Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφη ὕδρια τοῦ 4ου περίπου π.Χ.
Ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς περιόδου τοῦ Ἀρχελαίου
στὴν Πέλλα.*

τὸ 316 π.Χ. στὴν Πύδνα ἀπὸ τὸν γιό τοῦ Ἀντιπάτρου, τὸν Κάσσανδρο, ὁ ὁποῖος τελικὰ ἐπιβλήθηκε ὡς βασιλιάς τῆς Μακεδονίας (316-298 π.Χ.). Ὁ γιὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀλέξανδρος Δ΄, μαζί με τὴ μητέρα του Ρωξάνη, φυλακίστηκαν στὴν Ἀμφίπολη. Τὸ ἴδιο ἔτος ἰδρύθηκαν ἀπὸ τὸν Κάσσανδρο ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Κασσάνδρεια (στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Ποτειδαίας). Μὲ τὴν ἴδρυση τῶν δύο πόλεων, πού ἡ πρώτη εἶχε τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀπογόνου τῆς ἀρχαίας δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν (τῆς Θεσσαλονίκης, συζύγου τοῦ Κασσάνδρου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου) καὶ ἡ δεύτερη τὸ δικό του, πίστευε ὅτι ἐγκαινίαζε γιὰ τὴ Μακεδονία νέα ἐποχὴ με τὴν ἔνωση τῶν δύο οἰκῶν καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς νέας δυναστείας στὴν ἐξουσία.

Ὁ Κάσσανδρος ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια φιλόμουση. Ὁ πατέρας του, ὁ Ἀντίπατρος, ἦταν φίλος τοῦ Ἀριστοτέλη, πού τὸν ὀρισε μάλιστα καὶ ἐκτελεστή τῆς διαθήκης του, καὶ διατηροῦσε σχέσεις με πολιτικούς ἡγέτες τῆς Ἑλλάδας (Ἰσοκράτη, Δημάδη), με τὴν Περιπατητικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, καθὼς καὶ με πολλοὺς πνευματικούς ἀνδρες τῆς ἐποχῆς του, ὅπως τὸν Θεόφραστο, τὸν Δημήτριο τὸν Φαληρέα καὶ τὸν ρήτορα Δείναρχο. Ὁ ἴδιος εἶχε γράψει καὶ σύγγραμμα «τὰς Περδικκού πράξεις, Ἰλλυρικὰς», πού δυστυχῶς μόνο ὁ τίτλος του διασώθηκε. Στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους σώζονταν δύο τόμοι τῶν ἐπιστολῶν του. Ὁ Κάσσανδρος φαίνεται ὅτι ἀσχολοῦνταν ιδιαίτερα με τὸν Ὅμηρο καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἀποκαλοῦσαν «φιλόμηρο».

Ὁ Κάσσανδρος, ὅταν πέθανε, ἄφησε τὸν θρόνο στὸν γιό του Φίλιππο. Κι αὐτὸς ὁμως μετὰ ἀπὸ τετράμηνη βασιλεία ἀκολούθησε τὸν πατέρα του στὸν τάφο. Ὁ θάνατος τοῦ Κασσάνδρου ὑπῆρξε πραγματικὰ μεγάλη συμφορὰ γιὰ τὴ Μακεδονία, ἐπειδὴ ἀκολούθησε μεγάλη ἀναρχία. Τότε ὅλοι σχεδὸν οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπέβλεψαν στὴν κατάληψη τῆς μακεδονικῆς βασιλείας καὶ πρῶτος ἦταν ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς

(294-287 π.Χ.). Χωρίς άμφιβολία ό Δημήτριος ήταν ό ικανότερος και ό ευφυέστερος άπ' όλους τούς Μακεδόνες βασιλείς μετά τόν 'Αλέξανδρο και ή βασιλεία του θά ήταν σωστή εύλογία για τή χώρα του, άν έδειχνε μεγαλύτερο ένδιαφέρον γι' αύτήν και πολιτευόταν καλύτερα κατά τήν περίοδο τής εφτάχρονης βασιλείας του. Δυστυχώς τόν μακεδονικό θρόνο τόν θεωρούσε πάντα σαν προσωρινή λύση και όνειρευόταν διαρκώς ν' άνακτήσει τó άσιατικό κράτος τού πατέρα του, ώσπου έχασε και τήν ίδια τή Μακεδονία. 'Από τήν άναρχία και τó χάος ήσύχασε ή Μακεδονία όταν ύστερα από 13 χρόνια επικράτησε ό 'Αντίγονος ό Γονατάς (274-239 π.Χ.).

4. 'Η Μακεδονία στα χρόνια τών 'Αντιγονιδών

'Ο 'Αντίγονος ό Γονατάς (274-239 π.Χ.), πού έγινε κύριος τής Μακεδονίας και τού μεγαλύτερου τμήματος τής 'Ελλάδας, έδωσε νέα δυναστεία πού κυβέρνησε στη χώρα περισσότερο από έναν αιώνα. Στα χρόνια τά δικά του και τών διαδόχων του, ώς τήν εμφάνιση τών Ρωμαίων, ή Μακεδονία έγινε μιá από τις τρεις μεγάλες δυνάμεις, πού ρύθμιζαν τά ζητήματα τής 'Ανατολής.

'Ο Γονατάς με τις στρατιωτικές του επιτυχίες έθεσε σέ κίνδυνο τήν άρχή τής ίσορροπίας τών δυνάμεων πού ρύθμιζε τότε τις σχέσεις τών έλληνιστικών κρατών, άρχή πού κανένas στο παρελθόν δεν είχε τολμήσει νά παραβεί χωρίς νά προκαλέσει τόν συνασπισμό και τήν αντίδραση τών άλλων. 'Η αντίδραση αύτή δεν άργησε νά έκδηλωθει και έναντίον τού 'Αντιγόνου. "Όταν ό διοικητής τής Χαλκίδας και τής Κορίνθου 'Αλέξανδρος, πού δεν άρκοϋνταν στόν ρόλο τού αντιβασιλιá τής 'Ελλάδας, πού ό πατέρας του ό Κράτερος τού είχε κληροδοτήσει τó 253 ή 252 π.Χ., επαναστάτησε έναντίον τού βασιλιá, έσπευσαν νά τόν βοηθήσουν όχι μόνο ό 'Αντιο-

χος Β' τῆς Συρίας, πού ἔβλεπε μέ ζηλοτυπία τὴν αὐξηση τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Μακεδονίας στὴν Ἑλλάδα. Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθήκες πέθανε τὸ 239 π.Χ. ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς, μετὰ ἀπὸ βασιλεία 34 ἐτῶν καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Δημήτριος.

Ὁ Ἀντίγονος δὲν ἦταν καλὸς στρατιωτικὸς, ἀλλὰ ἰκανὸς πολιτικὸς καὶ καλλιεργημένος ἄνθρωπος. Ὄταν ἦταν νέος εἶχε μαθητεύσει στὴν Ἀθήνα κοντὰ στὸν Ζήνωνα, τὸν ἰδρυτὴ τῆς Στοᾶς, καὶ εἶχε ἐπηρεαστεῖ πολὺ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία του. Ἐπίσης, ἀκολουθώντας τὶς παραδόσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ὑποστήριξε μέ κάθε τρόπο τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ ἴδιος βρισκόταν σὲ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μέ ἐξέχοντες φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς.

Στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Δημητρίου τοῦ Β' (238-229 π.Χ.) ἡ Μακεδονία γνώρισε μακρὰ περίοδο μέ μεγάλες δυσκολίες καὶ συνεχεῖς ἀγῶνες (Δημητριάκους πολέμους ἀπὸ 238-229 π.Χ.). Οἱ μακεδονικὲς κτήσεις στὴν Ἑλλάδα εἶχαν περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο. Οἱ δύο μεγαλύτερες δυνάμεις, ἡ Ἀχαϊκὴ καὶ ἡ Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία, πού εἶχαν στενὲς σχέσεις μέ τὴ Σπάρτη, τὴν Ἠλεία, τὴ Μεσσηνία καὶ τὴ Βοιωτία, εἶχαν συνασπισθεῖ ἐναντίον τῆς Μακεδονίας. Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὰ Περσικὰ ἡ Ἑλλάδα πού βρισκόταν στὰ νότια τῶν Θερμοπυλῶν παρουσιαζόταν τόσο ἐνωμένη. Καὶ θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο ἡ συνεννόηση αὐτὴ νὰ διακοῦσε γιὰ πολὺ καὶ νὰ ἴσχυε γιὰ τοὺς ἀλλόφυλους Ρωμαίους, πού ἐκμεταλλευόμενοι ἀκριβῶς τὶς ἀντιθέσεις καὶ διαμάχες τῶν Ἑλλήνων, ἐμφανίστηκαν σὰν ἐλευθερωτὲς τους μετὰ ἀπὸ 40 χρόνια. Ἄν συνέβαινε αὐτό, ἡ Ρώμη δὲν θὰ ἔβαζε ποτὲ πόδι στὴ Βαλκανικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία θὰ εἶχε ὀριστικὰ παγιωθεῖ.

Ἀκολουθεῖ ὁ Ἀντίγονος Β' ὁ Δάσων (= παραδώσων), πού κυβέρνησε τὴ Μακεδονία ὄχι ὡς ἐπίτροπος τοῦ Δημητρίου, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ ὡς ὑπεύθυνος βασιλιάς ὡς τὸν θάνατό του

(221 π.Χ.). Στο μεταξύ δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιδράσει στὴν ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στὴν Ἰλλυρία (229 π.Χ.), πού μέχρι τότε βρισκόταν στὴ σφαίρα ἐπιρροῆς τῆς Μακεδονίας καὶ ἔχασε ὅλες τὶς κτήσεις πού βρισκόνταν νότια ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πελασγιώτιδα, τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Εὐβοία.

Ὁ γιὸς τοῦ Φίλιππος ὁ Ε΄ (221-179 π.Χ.), ἐπειδὴ ἦταν ἀνήλικος (μόλις 17 ἐτῶν), εἶχε τεθεῖ, μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ πατέρα του, ὑπὸ τὴν κηδεμονία ἐνὸς συμβουλίου πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἄνδρες ἔμπειρους καὶ ἰκανούς. Ἐντούτοις αὐτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἔδειξε τὰ ἡγετικά του προσόντα. Οἱ Αἰτωλοί, πού ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς «κοινῆς συμμαχίας» τοῦ Ἀντιγόνου εἶχαν ἐξαναγκαστεῖ σὲ πλήρη ἀπραξία, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ στὴ Μακεδονία, ἔκαμαν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Μεσσηνίας, μὲ σκοπὸ τὴν ἀρπαγὴ καὶ τὴ λεηλασία. Ἡ Ἀχαΐα, γιὰ νὰ προστατέψει τοὺς Μεσσηνίους, ἔκλεισε μὲ αὐτοὺς χωριστὴ εἰρήνη. Αὐτὸ ἀνάγκασε τὴν Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Αἰτωλίας. Στὸν πόλεμο αὐτὸ πού ὀνομάζεται «συμμαχικὸς πόλεμος», πῆρε μέρος καὶ ἡ Μακεδονία σὰν προστάτρια τῆς Ἀχαΐας. Ὁ Φίλιππος, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Ἀράτου ἐμφανίστηκε μὲ σημαντικὲς δυνάμεις στὴν Πελοπόννησο, δέχτηκε στὴν ἑλληνικὴ συμμαχία τὴ Μεσσηνία καὶ κάλεσε τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ συνεδρίου στὴν Κόρινθο ν' ἀποφασίσουν ἀπὸ κοινοῦ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Στὸ μεταξύ οἱ Αἰτωλοί, πού ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, εἰσέβαλαν στὴν Πιερία καὶ κατέστρεψαν ἐντελῶς τὴν ἱερὴ πόλη τῶν Μακεδόνων Δίον (219 π.Χ.), χωρὶς νὰ λυπηθοῦν οὔτε τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν οὔτε τὰ ἀναθήματά τους.

Ὁ Φίλιππος, γιὰ ν' ἀνταποδώσει τὰ ἴδια, εἰσέβαλε στὴν Αἰτωλία τὸ ἐπόμενο ἔτος (218) καὶ κατέστρεψε τὴν πόλη

Θέρμο. Ἡ καταστροφή τοῦ Θέρμου ὑπῆρξε φοβερό πλῆγμα γιὰ τοὺς Αἰτωλοὺς, ποὺ δὲν ἤθελαν πιά νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο καὶ ἦταν ἔτοιμοι νὰ εἰρηνεύσουν. Τὸ καλοκαίρι ὅμως τοῦ 216 π.Χ. ἔγινε ἡ νίκη τῶν Καρχηδονίων στὶς Κάννες, ποὺ ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ συνεννοήσεις ἀνάμεσα στὸν Ἀννίβα καὶ στὸν Φίλιππο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σύγκρουση τοῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ μὲ τοὺς Ρωμαίους, γιὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος (215 π.Χ.) ὑπογράφηκε ἡ συμμαχία, μὲ τὴν ὁποία παραχωροῦνταν στὸν Φίλιππο οἱ ρωμαϊκὲς κτήσεις στὴν Ἰλλυρία καὶ ἀναγνωρίζονταν ὡς σφαῖρα ἐπιρροῆς του ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Ἰλλυρία, σὰν ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ στρατιωτικὴ βοήθεια ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ στείλει στὸν Ἀννίβα.

Ὁ πρῶτος Μακεδονικὸς πόλεμος (215-205 π.Χ.), ποὺ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δέσμευε τὶς δυνάμεις τοῦ Φιλίππου στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ στείλει τὴν τόσο ἀπαραίτητη βοήθεια στὸν Ἀννίβα, οὔτε καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὸν ἀντικειμενικὸ του σκοπὸ, νὰ ἐκδιώξει δηλαδὴ τοὺς Ρωμαίους ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀποδεκάτισε τοὺς Ἕλληνες καὶ κατέστρεψε τὴ χώρα τους ἀπὸ τὴ μία ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη. Οἱ μόνοι ποὺ βγήκαν κερδισμένοι ἀπὸ τὸν πόλεμο αὐτὸν ἦταν οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ σ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα κατόρθωσαν ν' ἀντιμετωπίσουν μὲ ἐπιτυχία τὸν Ἀννίβα, ποὺ εἶχε ἀπομονωθεῖ στὴ Νότια Ἰταλία, καὶ νὰ τὸν κάνουν τελικὰ ἀκίνδυνο. Ὁ δεκάχρονος αὐτὸς πόλεμος ἔληξε τὸ 205 π.Χ. στὴ Φοινίκη τῆς Ἡπείρου μὲ πλήρη ἀνάμειξη τῶν Ρωμαίων στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Οἱ ἄξεστοι Ρωμαῖοι φάνηκαν διπλωματικότεροι ἀπὸ τοὺς πολιτισμένους Ἕλληνες.

Ὁ Φίλιππος, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι μιὰ ἀναμέτρηση μὲ τοὺς Ρωμαίους ἦταν ἀναπόφευκτη, ἀφοῦ αὐτοὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ παραμένουν στὴν Ἰλλυρία, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπολόγιζε πιά σὲ ξένη βοήθεια οὔτε καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τῶν συμμάχων του,

ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μέρα τῆς συνθήκης τῆς Φοινίκης νὰ προετοιμάζεται ἐντατικά. Φρόντισε νὰ ἐνισχύσει τὶς δυνάμεις του μὲ τὴν αὐξηση τῶν πόρων καὶ μὲ τὴν κατάληψη νέων ἐδαφῶν, νὰ ναυπηγήσει ἰσχυρὸ στόλο, ν' ἀνασυγκροτήσει τὴν οἰκονομία τοῦ κράτους μὲ τὴν εἰσαγωγή νέων διοικητικῶν καὶ κοινωνικῶν μέτρων καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὸ γόητρό του ποῦ εἶχε μειωθεί ἐξαιτίας τῆς τροπῆς τοῦ πολέμου. Δυστυχῶς ὁμως στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ του πολιτεύτηκε μὲ τόση ἀδεξιότητα, ὥστε δημιούργησε πλῆθος ἀπὸ ἐχθροὺς τόσο στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὸ Αἰγαῖο, ὅσο καὶ στὴ Μ. Ἀσία καὶ Αἴγυπτο καὶ ἦλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια τῆς Συρίας, τῆς Περγᾶμου καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Τότε οἱ Ρωμαῖοι ζήτησαν ἀπὸ τὸν Φίλιππο νὰ σταματήσει τὶς ἐχθροπραξίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐπιστρέψει τὰ ἐδάφη ποῦ εἶχε κατακτήσει, ἀλλ' αὐτός, ἐπειδὴ ἡ ἀποδοχὴ τέτοιων ὄρων θὰ τὸν μετέβαλλε σὲ ὑποχέριο τῶν Ρωμαίων, τοὺς ἀπέρριψε χωρὶς συζήτηση. Οἱ δύο ἀντίπαλοι, μὲ ἰσάριθμες σχεδὸν δυνάμεις, συναντήθηκαν σὲ μιὰ λοφοσειρά, στὶς Κυνὸς Κεφαλὰς (198 π.Χ.), δυτικὰ τῶν Φερρῶν. Ἐκεῖ ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα, ποῦ θεωροῦνταν ὡς τότε ἀκατάβλητη, ἀποδείχτηκε κατώτερη ἀπὸ τοὺς εὐκίνητους ρωμαϊκοὺς λόχους (manipulos). Ὁ Φίλιππος δέχτηκε ὅ,τι ἀπέρριπτε προηγουμένως καὶ ὁ Φλαμίνιος δὲν αὐξήσε τὶς ἀξιώσεις του, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς συμμάχους του Αἰτωλοὺς, ποῦ ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο ὡς τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξόντωση τοῦ Φιλίππου. Ὁ Φλαμίνιος ἤθελε νὰ διατηρηθεῖ ἡ Μακεδονία ἰσχυρὴ, γιὰ νὰ χρησιμεύσει ἀπ' τὴ μιὰ μεριά σὰν προμαχῶνας στὶς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων λαῶν κατὰ τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὰν ἀντίρροπη δύναμη ἐναντίον τῶν ἀπαιτητικῶν καὶ ὑπερφιάλων Αἰτωλῶν. Ἰσως ἀκόμη ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸν Ἄντιοχο Γ' τὸν Μέγα τῆς Συρίας τὸν ἔκαμε νὰ μὴ θέλει νὰ σπρώξει τὸν Φίλιππο στὴν ἀπόγνωση, πράγμα ποῦ θὰ τὸν ἀνάγκαζε νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸν Ἄντιοχο.

Ἡ συμφωνία ἐπικυρώθηκε στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὸν λαὸ καὶ τὸ 196 π.Χ. ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα ἐπιτροπὴ ἀπὸ δέκα συγκλητικούς, γιὰ νὰ τακτοποιήσῃ τὰ ζητήματα στὶς λεπτομέρειές τους. Σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη, ὁ Φίλιππος ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐλευθερία καὶ αὐτονομία ὄλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' ὅλες τὶς κτήσεις του στὴ Θράκη καὶ Μ. Ἀσία, ν' ἀποσύρῃ τὶς φρουρές του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, νὰ παραδώσῃ ὅλο τὸν στόλο του, ἐκτὸς ἀπὸ ἕξι πλοῖα, καὶ νὰ πληρώσῃ πολεμικὴ ἀποζημίωση 1.000 τάλαντα. Οἱ Ὀρέστες, οἱ Μάγνητες καὶ οἱ Περραιβοὶ ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἀνακηρύχθηκαν ἐλεύθεροι.

Στὴ συνέχεια ὁ Φίλιππος προσχώρησε στὴ συμμαχία τῶν Ρωμαίων καὶ πρόσφερε σ' αὐτοὺς τὸ ἔδαφος καὶ τὶς δυνάμεις του στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ποὺ αὐτοὶ μετὰ ἀπὸ λίγο κήρυξαν ἐναντίον τοῦ Ἀντιόχου Γ'. Στὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων πρόσφερε πραγματικὰ πολύτιμες ὑπηρεσίες καὶ γι' αὐτὸ οἱ Ρωμαῖοι ἱκανοποίησαν μερικὲς ἀπαιτήσεις του καὶ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ καταλάβῃ μερικὰ ἐδάφη στὴ Θεσσαλία καὶ Ἀθαμανία. Ὅταν ὅμως κέρδισαν τὸν πόλεμο, τὸν ἀγνόησαν. Ὁ Φίλιππος, βλέποντας τὶς ἐχθρικὲς διαθέσεις τῆς Ρώμης καὶ θεωρώντας ὅτι ἡ σύγκρουση μ' αὐτὴν ἦταν ἀναπόφευκτη, ἄρχισε πάλι νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὸν πόλεμο ποὺ θὰ ἦταν τώρα πόλεμος ζωῆς ἢ θανάτου. Αὐξήσε τὴ φορολογία καὶ τοὺς λιμενικοὺς δασμοὺς, ἐκμεταλλεύτηκε ἐντατικὰ τὰ ὄρυχεῖα καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀκόμη κι ἐκεῖνα ποὺ ἀπὸ πολὺ καιρὸ εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καὶ γιὰ ν' αὐξήσῃ τὸν πληθυσμὸ τῆς χώρας εὐνόησε μὲ νομοθετικὰ μέτρα τὴν πολυτεκνία καὶ τὴ μετακίνηση θρακικῶν λαῶν στὰ παράλια καὶ σὲ μέρη, ὅπου ὁ γηγενὴς πληθυσμὸς εἶχε ἀραιώσῃ. Δυστυχῶς πάνω στὶς προετοιμασίες του πέθανε ὁ δραστήριος αὐτὸς ἡγεμόνας σὲ ἡλικία 59 χρόνων.

Τὸν Φίλιππο τὸν διαδέχτηκε ὁ πρωτότοκος γιὸς του

Περσέας (179-169 π.Χ.). Αὐτὸς δὲν ἤθελε ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν Ρώμη καὶ προσπάθησε νὰ ἀποφύγει τὴ σύγκρουση ὅσο ἦταν δυνατό. Γι' αὐτό, μόλις ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία, ἀνανέωσε τὴ συμμαχία του μὲ τὴ Ρώμη καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴ σύγκλητο τὴν ἀναγνώρισή του. Ἄλλὰ γιὰ τὴν ἀσφάλειά του καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴν πολιτικὴ τῆς Ρώμης, συνέχισε τὶς προετοιμασίες τοῦ πατέρα του, συγκέντρωνε θησαυροὺς καὶ διατηροῦσε ἰσχυρὸ στρατό. Προσπάθησε ἀκόμη νὰ ἐπεκτείνει τὴ δύναμή του καὶ στὰ γειτονικὰ ἔθνη μὲ εἰρηνικὲς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπικίνδυνες ἐκστρατείες. Ἐπίσης στὴν Ἑλλάδα, ὅπου τὰ πνεύματα εἶχαν ἀρχίσει νὰ μεταστρέφονται, ἔβρισκε πολλὰ συμπάθειες καὶ ἰδιαίτερα στὰ λαϊκὰ στρώματα. Τότε ὁ βασιλιάς τῆς Περγᾶμου Εὐμένης κατήγγειλε τὸν Περσέα στὴ ρωμαϊκὴ σύγκλητο γιὰ τὶς προετοιμασίες του. Μάταια ἀπεσταλμένοι τοῦ Περσέα καὶ τῶν Ροδίων προσπάθησαν νὰ μεταλείσουν τοὺς συγκλητικούς. Ὁ πόλεμος εἶχε προαποφασιστεῖ. Καὶ ὅταν ρωμαϊκὴ πρεσβεία, ποὺ εἶχε σταλεῖ στὴν Ἑλλάδα, ἐπιβεβαίωσε τὶς καταγγελίες τοῦ Εὐμένη, ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς τὸν κήρυξε πιά ἐπίσημα. Ἔτσι ἄρχισε ὁ τρίτος Μακεδονικὸς πόλεμος (171-168 π.Χ.), ὁ ὁποῖος μῆκε στὴν ἀποφασιστικὴ του φάση, ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἀνέθεσαν τὴν ἀρχιστρατηγία σὲ στρατηγὸ δοκιμασμένο καὶ πολιτικὰ συνετό, τὸν Λ. Αἰμίλιο Παῦλο, ποὺ διακρινόταν γιὰ τὴ μὀρφωση καὶ τὸ φιλελληνισμὸ του.

Ὁ Αἰμίλιος Παῦλος βᾶδισε μὲ βάση ἓνα καλὰ ὀργανωμένο σχέδιο. Μὲ ἓναν πετυχημένο ἐλιγμὸ ἀνάγκασε τὸν Περσέα νὰ ἐγκαταλείψει τὶς ὀχυρὲς του θέσεις στὶς βόρειες πλαγιὰς τοῦ Ὀλύμπου καὶ νὰ ὑποχωρήσει στὴν πεδιάδα τῆς Πύδνας. Ἐκεῖ, στὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 168 π.Χ., δόθηκε ἡ μάχη ποὺ μέσα σὲ μιὰ ὥρα ἔκρινε τὴν τύχη τῆς Μακεδονίας καὶ ὀλόκληρης τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ βασιλιάς ἐπικεφαλῆς τοῦ ἱππικοῦ ἐγκατέλειψε τὴ μάχη καὶ διέφυγε στὴν Πύδνα. Ἀπὸ ἐκεῖ πῆγε στὴν

Ἀμφίπολη καὶ στὴ συνέχεια κατέφυγε στὸ ἱερὸ τῶν Καβείρων στὴ Σαμοθράκη, ἀλλ' ἀναγκάστηκε ἀμέσως νὰ παραδοθεῖ στὸν νικητὴ χωρὶς ὅρους. Ἡ Μακεδονία μέσα σὲ δύο μέρες καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ μόνη στρατιωτικὴ δύναμη ποὺ μποροῦσε νὰ ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴ Ρώμη δὲν ὑπῆρχε πιά. Οἱ ἑλληνικὲς πολιτεῖες καὶ τὰ ἑλληνικὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς, ἀνίκανα ν' ἀντιδράσουν, θὰ ἀκολουθήσουν σὲ λίγο τὴν τύχη τῆς Μακεδονίας.

5. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ

Μὲ τὴ συνθήκη τῆς Ἀμφίπολης, ποὺ ἐγίνε τὸ ἐπόμενο ἔτος (167 π.Χ.), ἡ Μακεδονία ἔχασε τὴν ἐλευθερία ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνότητά της. Οἱ Ρωμαῖοι τὴ διαίρεσαν σὲ τέσσερα διαμερίσματα, τὶς *μερίδες*. Κάθε μερίδα εἶχε τοὺς δικούς της ἄρχοντες, ποὺ τοὺς ἐξέλεγε γιὰ ἓνα χρόνο, καὶ ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ συμβούλιο, τὸ *συνέδριο*. Τὴν κατάσταση αὐτὴ ἐκμεταλλεύτηκε κάποιος τυχοδιώκτης, ὁ Ἀνδρίσκος, ἀπὸ τὸ Ἀδραμύτειο τῆς Μ. Ἀσίας, γιὰ νὰ καταλάβει τὸν μακεδονικὸ θρόνο καὶ νὰ κινήσει τοὺς Μακεδόνες κατὰ τῶν Ρωμαίων. Κατόπιν ἐμφανίστηκε ἄλλος διεκδικητὴς τοῦ θρόνου, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς νικήθηκε. Τὸ 143/2 π.Χ. παρουσιάστηκε νέος ὑποψήφιος τοῦ θρόνου, κάποιος Ψευδοφίλιππος, ποὺ ἔλεγε ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ Περσέα καὶ τὸν ὑποστήριζαν οἱ Θράκες. Αὐτὸς παρέσυρε πολλοὺς Μακεδόνες, ἰδίως ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα, ἀλλὰ εὐκόλα ὁ ταμιάς τοῦ Α. Λικινίου Νέρβα, ὁ Λ. Τρεμέλλιος Σκρόφας, κατέπνιξε τὸ κίνημά του.

Ὑστερα ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες αὐτὲς περιπέτειες, ἡ χώρα ὑποφέρει ἀπὸ τὶς εἰσβολὲς τῶν βαρβαρικῶν λαῶν ἀπὸ βορρᾶ. Τὸ 119/8 π.Χ., 29 μόλις χρόνια ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ ἡ Μακεδονία μεταβλήθηκε σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἰσχυρὰ στίφη Γαλατῶν, οἱ Σκορδίσκοι, ποὺ συνεργάζονταν μὲ τὸν ἡγεμόνα τῶν Μαίδων

*Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ.
αι. Ὁ Διόνυσος πάνω σὲ πᾶνθηρα.*

Τίπαν, εισέβαλαν στη Βόρεια Μακεδονία. Ὁ διοικητὴς τῆς Μακεδονίας, ὁ πραιτορας Σεξ. Πομπήιος, νικηθῆκε σὲ μιὰ μάχη κοντὰ στὸ Ἄργος τῆς Παιονίας κι ἔπεσε νεκρός. Τὴν κατάσταση ἔσωσε ὁ ταμίας του Μάρκος Ἄνιος. Δὲν πέρασε ὅμως οὔτε μιὰ πενταετία ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ αὐτὴ καὶ οἱ Σκορδίσκοι ἀπειλῆσαν καὶ πάλι τὴ Μακεδονία. Τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τους διεξήγαγε ὁ ὕπατος καὶ στὴ συνέχεια ἀνθύπατος τῆς Μακεδονίας Μ. Λίβιος Δροῦσος (112-110). Τέλος, μόλις μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια κατόρθωσε ὁ ἀνθύπατος Μ. Μινούκιος Ροῦφος (108 π.Χ.) νὰ τοὺς κατανικήσει καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἡσυχία γιὰ ἀρκετὰ χρόνια.

Ἡ Μακεδονία δὲν ὑπέφερε μόνο ἀπὸ τὶς βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς, ἀλλὰ κι ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους τῆς Ρώμης (49-30 π.Χ.). Τρεῖς μεγάλοι πόλεμοι ἔγιναν σὲ μακεδονικὸ ἢ ἑλληνικὸ ἔδαφος μὲ ὅλα τὰ τρομερὰ ἐπακόλουθα γιὰ τοὺς κατοίκους. Βίαιες εἰσφορὲς καὶ ἀργυρολογίες, ἐπιτάξεις καὶ ἐπιστρατεύσεις, γενικὰ ἐξαντλητικὴ χρῆση ὅλων τῶν πόρων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ λεηλασίες καὶ διαρπαγὲς καὶ καταστροφές. Γύρω στὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου τοῦ 42 π.Χ., στὴ μάχη τῶν Φιλίππων, νικηθῆκαν οἱ δημοκρατικοὶ ὑπὸ τὸν Μάρκο Βροῦτο καὶ Γ. Κάσσιο ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Καίσαρα, τὸν Μ. Ἄντωνιο καὶ Γάιο Ὀκτάβιο καὶ κρίθηκε ὀριστικὰ ἡ τύχη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Μακεδονία περιῆλθε οὐσιαστικὰ στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Μάρκου Ἄντωνίου καὶ παρέμεινε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία του ὡς τὴ ναυμαχία στὸ Ἄκτιο (41 π.Χ.). Ὑστερ' ἀπὸ τὴ ναυμαχία ἀκολουθεῖ πολιτειακὴ μεταβολὴ μὲ τὴν ἀναγόρευση τοῦ Ὀκταβίου σὲ αὐτοκράτορα Αὔγουστο. Ὁ Αὔγουστος εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ φέρει στὴν αὐτοκρατορία τὴν πολυπόθητη εἰρήνη καὶ νὰ γίνῃ ὁ σωτῆρας τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Στὴ Μακεδονία, ποὺ εἶχε ἐρημωθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος, ἵδρυσε ἢ ἐπανίδρυσε ρωμαϊκὲς ἀποικίες, ὅπως τὸ Δυρράχιο, τὴ

Βουλλίδα, την Πέλλα, τὸ Δίον, τὴν Κασσάνδρεια καὶ τοὺς Φιλίππους, ὅπου ἐγκατέστησε ὄχι μόνο βετεράνους τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, Ρωμαίους καὶ Ἴταλούς, ἀλλὰ καὶ πολίτες ἑλληνικῆς καταγωγῆς, προπαντὸς ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Κατόπιν καταπολέμησε τοὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς Δάκες, Βαστάρνες, Μοισοὺς καὶ Γέτες καὶ ἐξασφάλισε τὰ βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐδάφη τὰ ἐνσωμάτωσε στὴ Μακεδονία, πού ἀπὸ τὸ 27 π.Χ. ἐγίνε εἰρηνικὴ συγκλητικὴ ἐπαρχία. Ἀπὸ τοὺς Γέτες 50.000 πού κατοικοῦσαν στὶς περιοχὲς πέρα ἀπὸ τὸν Ἰστρο τοὺς ἐγκατέστησε στὴ Θράκη. Ἀπὸ τὰ νέα ἐδάφη δημιουργήθηκαν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου νέες ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες στὴ Βαλκανικὴ, ἡ Δαλματία, ἡ Μοισία καὶ ἡ Θράκη.

Ἡ Μακεδονία, ἀφοῦ ἐγίνε ἐσωτερικὴ ἐπαρχία, δὲν ἐνοχλήθηκε πιά, ὡς τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ἀπὸ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακροχρόνιας αὐτῆς περιόδου τὰ ἐρείπια ἐξαφανίστηκαν, οἱ πόλεις καὶ τὰ χωριά ἀνοικοδομήθηκαν, τὸ ἐμπόριο καὶ τὰ ἐπαγγέλματα εὐημέρησαν, τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν κατοίκων ἀνυψώθηκε καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἐγίνε πυκνότερος. Στὴν πλούσια αὐτὴ ἐπαρχία συγκεντρώνονταν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, τὴν Ἀσία, τὴ Βιθυνία κ.λ. πλήθη ἀνθρώπων γιὰ νὰ κάμουν τὴν τύχη τους. Ἀκόμη Ρωμαῖοι καὶ γενικὰ Ἴταλοὶ ἔρχονται νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς ἔμποροι (negotiatores) καὶ ἐπαγγελματίες ὄχι μόνο στὶς ρωμαϊκὲς ἀποικίες, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι καὶ τὸ ἑβραϊκὸ στοιχεῖο, πού ἤξερε ν' ἀνακαλύπτει τοὺς προσοδοφόρους τόπους τῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν πολυάριθμο. Ἐβραϊκὲς κοινότητες τῶν χρόνων αὐτῶν μᾶς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Βέροια, τοὺς Φιλίππους καὶ τοὺς Στόβους.

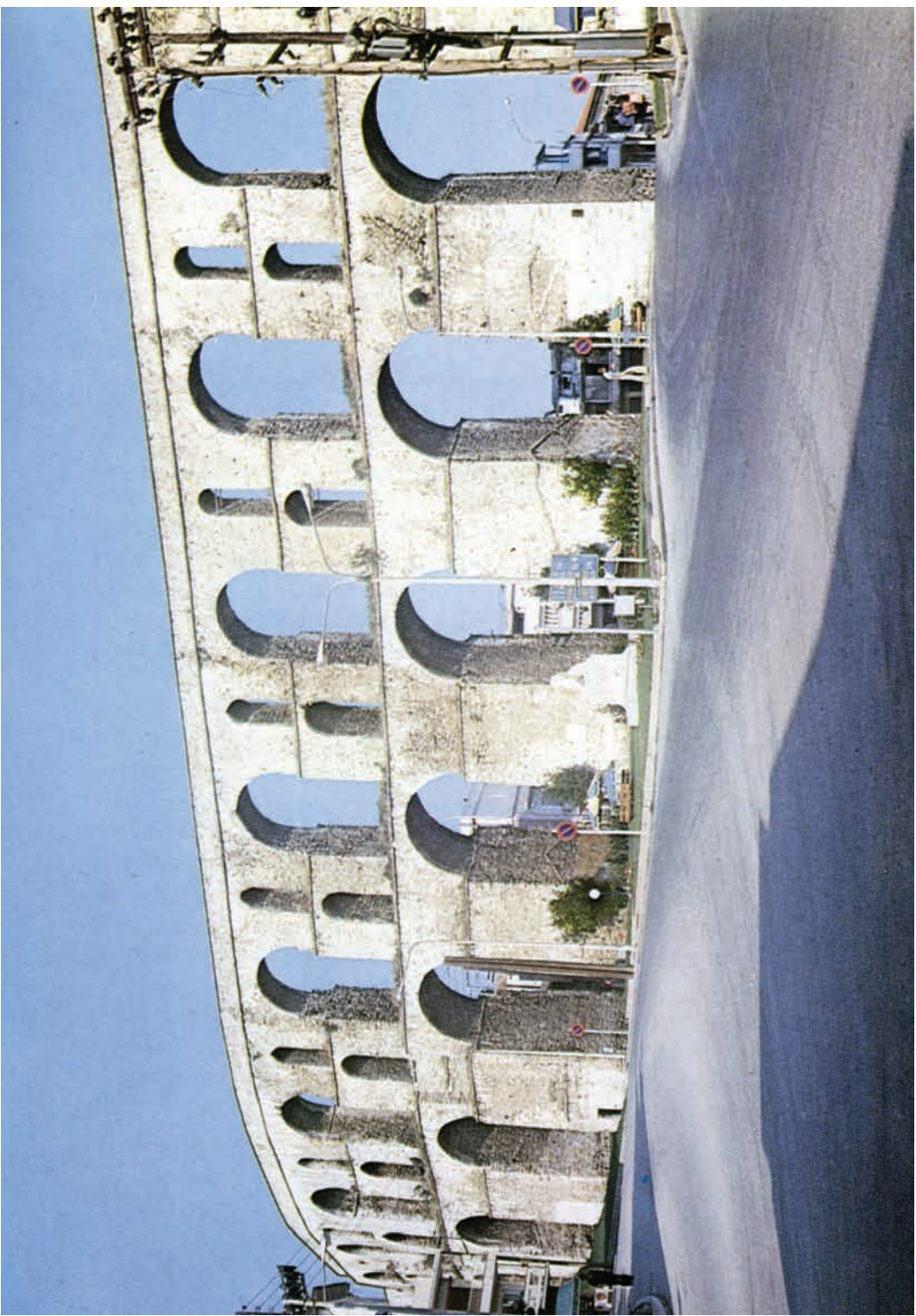
Τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν μνημείων πού συναντοῦμε σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς Μακεδονίας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ

δείχνουν τὴν εὐημερία τῆς χώρας. Καμιὰ ἄλλη περίοδος δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' αὐτὴν στὰ ἄφθονα εὐρήματα. Ὅμως, παρὰ τὴν εὐημερία τους, οἱ Μακεδόνες δὲν πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε καὶ ἀργότερα, ὅπως ἄλλοι λαοὶ καὶ κυρίως ἐκρωμαϊσμένοι λαοὶ τῆς Δύσης καὶ τῆς Βαλκανικῆς. Ὅλη τὴ δραστηριότητά τους οἱ Μακεδόνες τὴ διοχέτευαν στὰ κοινοτικὰ πράγματα καὶ στὴν ἐπαρχιακὴ λατρευτικὴ τους ὀργάνωση, τὸ *κοινόν*. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτῶν φιλοδοξοῦσαν νὰ διακριθοῦν καὶ νὰ διαπρέψουν ὡς ἄρχοντες.

Ἡ εἰδυλλιακὴ αὐτὴ κατάσταση, ποὺ διατηρήθηκε στὴ Μακεδονία περισσότερο ἀπὸ διακόσια χρόνια, διακόπηκε γύρω στὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα. Τὸ 250 οἱ Γότθοι, ποὺ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὶς βόρειες ἀκτὲς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὡς τὰ ρωμαϊκὰ σύνορα, μὲ ἰσχυρὲς δυνάμεις εἰσέβαλαν στὴ Μοισία, πέρασαν τὸν Αἶμο καὶ λεηλάτησαν τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Ἡ ἴδια ἡ Φιλιππούπολη ἔπεσε στὰ χέρια τους μετὰ ἀπὸ προδοσίαν τοῦ Ρωμαίου διοικητῆ. Μὲ τὴν ἀναγγελία τῆς εἰσβολῆς τῶν Γότθων ὁ αὐτοκράτορας Λέκιος Τραϊανὸς ἔσπευσε στὴ Μοισία, ἀλλὰ ἐκεῖ, παρὰ τὶς προσδοκίαις ὄλων, νικῆθηκε (251 μ.Χ.) στὰ ἔλη τῆς Δοβρουτσᾶς καὶ ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς μάχης.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια ἀκολουθοῦν κι ἄλλες συχνὲς ἐπιδρομὲς τῶν Γότθων. Πιο σοβαρὴ ὅμως ἦταν ἡ ἐπιδρομὴ τους στὴν ἐποχὴ τοῦ Βαλεριανοῦ (253/4 μ.Χ.), ὅποτε πολιορκήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἡ Θεσσαλονικὴ, ἡ ὁποία ὅμως ἀντιστάθηκε ἡρωϊκά. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλλιανοῦ (267 μ.Χ.) οἱ Γότθοι εἰσβάλλουν μὲ 500 πλοῖα στὸν Βόσπορο καὶ τὴν Προποντίδα καί, ἀφοῦ λεηλατοῦν τὸ Βυζάντιο, ξεχύνονται στὸ Αἶγαῖο. Τὸ 269/70 μ.Χ. ἔκαμαν ἄλλη φοβερότερη ἐπιδρομὴ. Σὲ μιὰ φονικὴ ὅμως μάχη κοντὰ στὴ Ναῖσσὸ νικῆθηκαν ἀπὸ τὸν τότε αὐτοκράτορα Κλαύδιο Β' καὶ ὅσοι ἀπέμειναν ἀναγκάστηκαν νὰ

Τὸ ρωμαϊκὸ ὑδραγωγεῖο τῆς Καβάλας.

ἐγκαταλείψουν τὴ χώρα. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐρηλιανοῦ (271 μ.Χ.) ἐπανελάβαν τὶς ἐπιδρομὲς τους. Τελικὰ ὅμως ὁ διάδοχος τοῦ Πρόβου τοὺς ἀνάγκασε, μετὰ ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες, νὰ σταματήσουν πᾶ ὀριστικὰ τὶς ἐπιδρομὲς τους (273 μ.Χ.).

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΕΚΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κατακτιήσεως ή, καλύτερα, της ρωμαϊκής διοικήσεως, παρατηρήθηκε, όπως ήταν επόμενο, γλωσσικός εκλατινισμός μεγάλων περιοχών, ιδίως εκεί όπου ή παρουσία ή ή ακτινοβολία των Ρωμαίων και του πολιτισμού τους ήταν έντονη. Και μέσα στη σφαίρα αυτή της ακτινοβολίας βρέθηκαν, εκτός από τα δυτικά της Ίταλικής χερσονήσου ἔθνη, ή Βαλκανική, κυρίως οί Δάκες, πού τελικά ἔχασαν τη γλώσσα, και ή δυτικά της Πίνδου ήπειρωτική Ἑλλάδα, δηλαδή οί προσανατολισμένες πρὸς τὴν Ίταλία και ἀπομονωμένες ἑλληνικές χῶρες. Μακρύτερα και σχεδὸν ἀνεπηρέαστος ἔμεινε ὁ ἑλληνισμός της Μ. Ἀσίας. Ἔτσι ἀπὸ τὰ χρόνια της πρώτης εἰσβολῆς των Ρωμαίων στη Μακεδονία ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διέρρευσαν 700 περίπου χρόνια ρωμαϊκής πολιτιστικῆς ακτινοβολίας, πού μαζί μὲ τις ἐπιδράσεις των ἐγκατεστημένων στὴν Ἑλλάδα ἐποικισμῶν και διοικητικῶν ἀρχῶν δὲν ἦταν δυνατόν νὰ μὴν ἐπηρεάσει τοὺς κατοίκους της. Τὴν ἀπόδειξη μᾶς τὴ δίνει ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἰωάννης Λυδὸς στὸ «Περὶ ἀρχῶν της Ρωμαίων πολιτείας» ἔργο του, ὅπου γράφει ὅτι οί κάτοικοι των εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν της αὐτοκρατορίας, ἂν και οί *περισσότεροι* ἦσαν Ἑλληνες, *μιλοῦσαν τὰ λατινικά*, «πρὸ πάντων οί δημόσιοι ὑπάλληλοι», ἦταν δηλαδή λατινόφωνοι ἢ και δίγλωσσοι. Ἡ πρόδηλη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τί ἀπέγιναν οί λατινόφωνοι ἢ οί δίγλωσσοι αὐτοὶ συμβάλλει, νομίζω, στη λύση της καταγωγῆς των Βλάχων, πού κατὰ τὸ τέλος της βυζαντινῆς ἐποχῆς

παρουσιάζονται νὰ κατοικοῦν στίς δυτικές ἑλληνικές χῶρες ὡς καί σ' αὐτήν ἀκόμη τήν περιοχὴ τῶν Ἀγράφων καί τῶν ὁποίων τὸ λατινόφωνο γλωσσικὸ ἰδίωμα περιορίζεται μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων μὲ τὴν ἐπίδραση λογίων, πολιτιστικῶν κέντρων καί δασκάλων τοῦ Γένους, κυρίως τοῦ ἔθναποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Τὴν ἄποψη τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν ἐντόπιων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τὴ διατύπωσε πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια κιόλας ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ἱστορικός, ὁ Κωνστ. Κούμας (1777-1836) μὲ πολὺ ἄπλους καί πειστικὸς συλλογισμούς, ἀλλὰ τὸ ἔργο του δὲν μελετήθηκε ἔκτοτε συστηματικὰ καί οἱ παρατηρήσεις του πέρασαν ἀπαρατήρητες καί ἀνεκμετάλλευτες.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Οί Μακεδόνες, δωρικό φύλο, μιλούσαν, όπως απέδειξαν κορυφαίοι Έλληνες και ξένοι επιστήμονες (γλωσσολόγοι και ιστορικοί), μιὰ δωρική διάλεκτο, συγγενική με την αιολική και τή θεσσαλική. Δυστυχώς δέν σώθηκε κανένα φιλολογικό ή επιγραφικό κείμενο τής πρώιμης εποχής γραμμένο στη μακεδονική διάλεκτο. Οί αρχαιότερες επιγραφές που βρέθηκαν ως τώρα δέν ξεπερνούν τὰ χρονικά όρια τής βασιλείας του Φιλίππου Β΄. Αυτό δέν είναι παράξενο, αν σκεφτεί κανείς ότι ή γραφή δέν ήταν αναγκαία σ΄ ένα λαό, που στην πρώιμη περίοδο τής ιστορίας του ασχολούνταν αποκλειστικά με τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία και τόν πόλεμο. Ήξάλλου είναι πολύ πιθανό οί Μακεδόνες νά έγραψαν τὰ κείμενά τους σε φθαρτή ύλη (ξύλο ή κερι) που καταστράφηκε στο πέραςμα τών αιώνων. Έτσι, σήμερα τή μακεδονική διάλεκτο τήν ξέρουμε μόνο από τό γλωσσικό ύλικό που διέσωσαν αρχαίοι λεξικογράφοι. Τό ύλικό αυτό αποτελείται από 140 μεμονωμένες λέξεις, από 200 περίπου ανθρωπωνύμια και αρκετά τοπωνύμια, που, όπως απέδειξε ή γλωσσολογική έρευνα, είναι όλα, ως προς τή σημασία και τή γραμματική μορφή τους, έλληνικότατα.

Πάντως, από τόν 5ο π.Χ. αιώνα είχε εισαχθεί στη Μακεδονία ή άττική διάλεκτος, ή όποια μάλιστα, στην εποχή του Φιλίππου και Μ. Ήλεξάνδρου ύποσκέλισε όριστικά τή μακεδονική διάλεκτο. Από τήν εποχή αυτή έχουμε και τὰ πρώτα επιγραφικά κείμενα. Οί Μακεδόνες δέν χρησιμοποίησαν μόνο οί ίδιοι τήν άττική διάλεκτο, αλλά τή διέδωσαν ως τὰ πέρατα τής Οίκουμένης και με τόν έξελληνισμό τών βαρβάρων

τὴν ἔκαμαν *κοινή* σὲ ὅλη τὴν ἑκταση τοῦ ἑλληνόφωνου κόσμου. Ἄξιοσημείωτο ἄλλωστε εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, οἱ Μακεδόνες δὲν εἶχαν θιγῆ ἀπὸ τὴ λατινικὴ γλῶσσα τῶν κατακτητῶν, ἐκτὸς ὀρισμένων δυτικῶν περιοχῶν ποῦ προαναφέραμε, ἀλλὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότη-
τας, ὅπως δείχνουν οἱ ἐπιγραφές, εἶχαν ἐξελληνίσει γλωσσικὰ καὶ τοὺς Ρωμαίους ἀποίκους τῆς Μακεδονίας.

Οἱ Μακεδόνες ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους τους ὡς τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση γνώρισαν ἓνα μόνο πολίτευμα, τὴν πα-
τριαρχικὴ βασιλεία, μὲ τὴ μορφή ποῦ ὑπῆρχε στὴ Νότια Ἑλλάδα τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Ὀμήρου. Ὁ βασιλιάς ἦταν ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός, δικαστικός καὶ πολιτικός ἄρχοντας, ὅπως οἱ ὀμηρικοὶ συνάδελφοί του. Στὸ ἔργο του τὸν βοηθοῦσε ἓνα *συμβούλιο τοῦ κράτους* ποῦ τὸ συγκροτοῦσαν οἱ *ἐταῖροι* καὶ οἱ *πρώτοι τῶν Μακεδόνων*. Ἡ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ περιοριζόταν ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὴ συνέλευση τοῦ στρατευόμενου μακεδονικοῦ λαοῦ (ἡ *κοινὴ τῶν Μακεδόνων ἐκκλησία* ἢ τὸ *κοινὸν τῶν Μακεδόνων*). Γιὰ διευκό-
λυση τοῦ διοικητικοῦ ἔργου τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἡ Μακεδονία ἦταν διαιρεμένη σὲ διάφορες διοικητικὲς περιοχές. Τέτοιες διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις κατὰ τὴν πρώιμη ἐποχὴ ἦταν οἱ *μοῖρες* ἢ οἱ *στρατηγίες* κι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου οἱ *ἀστικὲς περιφέρειες*. Ἐξαιρέση ἀποτελοῦσε μόνον ἡ Ἄνω Μακεδονία ποῦ ἦταν διαιρεμένη, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, σὲ φυλετικὲς περιοχές. Τὴ διοίκηση τῶν ἀστικῶν περιφερειῶν εἶχαν βασιλικοὶ ὑπάλληλοι μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς *ἐπιστάτες*. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τους λειτουργοῦσαν τὰ ὄργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης (ἡ βουλή, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ οἱ ἄρχοντες), ποῦ ἦταν ἴδια μὲ ἐκεῖνα τῶν πόλεων τῆς Νότιας Ἑλλάδας. Λίγα χρόνια μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἡ Μακεδονία ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία μὲ πρωτεύουσα τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ διοίκησή της ἀνατέθηκε σὲ ἀνώτατο

Ρωμαίο αξιωματούχο. Οί Ρωμαίοι για δημοσιονομικούς καθαρά λόγους δέν έθιξαν τήν τοπική αὐτοδιοίκηση. Έτσι οί μακεδονικές πόλεις έξακολουθοῦσαν νά λειτουργοῦν μέ τά ἴδια ὄργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ὅπως καί κατά τήν προρωμαϊκή ἐποχή.

Ἀπό οἰκονομική ἄποψη ἡ Μακεδονία, στήν ἀρχαιότητα, ἦταν πολὺ πλούσια χώρα. Εἶχε εὐφορες πεδιάδες γιά γεωργικές καλλιέργειες, ἐκτεταμένα βοσκοτόπια γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς κτηνοτροφίας κι ἄλλες ἄφθονες φυσικές πηγές πλούτου. Σπουδαία πηγή πλούτου ἀποτελοῦσαν τὰ ἀπέραντα δάση της, πού πρόσφεραν ἄφθονη καί ἐκλεκτή ξυλεία (ναυπηγήσιμη καί οἰκοδομήσιμη), περιζήτητη ἀπό τοὺς ἀρχαίους καί ἰδίως ἀπό τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ κυριότερη ὅμως πηγή πλούτου ἦταν τὰ μεταλλεῖα της. Πολὺ ἐνδεικτικό εἶναι τὸ γεγονός ὅτι μόνο τὰ χρυσορυχεῖα τῶν Φιλίππων ἀπέφεραν στὸν Φίλιππο Β΄ περίπου 1.000 τάλαντα χρυσοῦ τὸν χρόνο, ποσὸ πού ἦταν 250% ἀνώτερο ἀπὸ τὰ δημόσια ἔσοδα τῆς Ἀθήνας στήν ἐποχή του. Στὰ μεταλλεῖα αὐτὰ ὀφειλόταν ἡ πλούσια μακεδονικὴ νομισματοκοπία. Ἐπίσης ἀπὸ αὐτὰ ἐξασφάλιζαν οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς τὰ μεγαλύτερα ἔσοδα γιά τήν ἐκτέλεση δημοσίων ἔργων καί τήν ἀνάπτυξη πολιτιστικῆς δραστηριότητος.

Ἡ δομὴ τῆς μακεδονικῆς κοινωνίας, ὡς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα, δέν διέφερε ἀπὸ τήν ὀμηρικὴ. Ἀπὸ τήν ἐποχὴ ὅμως τοῦ Ἀρχελαίου καί ἰδίως τοῦ Φιλίππου Β΄, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς ζωῆς, τίς στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις καί τίς μακεδονικὲς κατακτήσεις, γίνονται στή Μακεδονία σπουδαῖες κοινωνικὲς ἀλλαγές. Μοιράζονται κληροί στοὺς στρατευόμενους καί προωθείται ἔτσι ἡ ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας σὲ βάρος τῶν εὐγενῶν. Στὶς πόλεις ἀναπτύσσεται μιὰ μεσαία ἀστικὴ τάξη ἀπὸ τοὺς διάφορους ἐπαγγελματίες, ἐνῶ οἱ κατακτήσεις προμηθεύουν τίς μακεδονικὲς ἀγορὲς μέ πολυάριθμους δούλους καί δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ καινούργια

Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Γρύπας σπαράσσει ἐλάφι.

κατώτερη κοινωνική τάξη. Γενικά, από την εποχή αυτή ή μακεδονική κοινωνία παρουσιάζει την ίδια εικόνα που βλέπουμε στις πόλεις της Νότιας Ελλάδας. Ἡ ίδια σχεδόν κοινωνική κατάσταση επικρατεῖ καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκή κατάκτηση. Μόνο πὺ ἐνισχύεται ἀριθμητικὰ ἡ κατώτερη κοινωνική τάξη μετὰ τὴν ἔκταση πὺ πῆρε τὸ δουλεμπόριο. Ἐπίσης στὴν κοινωνική ζωὴ συμμετέχουν τῶρα καὶ μετανάστες (ἔμποροι καὶ ἐπαγγελματίες) ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, πὺ εἶχαν ἔρθει νὰ κάμουν τὴν τύχη τους στὴν πλούσια ρωμαϊκή ἐπαρχία Μακεδονία.

Οἱ πολῖτες τῶν μακεδονικῶν πόλεων ἦταν ὀργανωμένοι σὲ ἐπαγγελματικούς καὶ θρησκευτικούς συλλόγους, καθὼς καὶ σὲ διάφορες κοινωνικὲς ὀργανώσεις. Ἡ κυριότερη ἀπὸ αὐτὲς ἦταν ἡ ὀργάνωση τῶν ἐφήβων, πὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἄσκηση τοῦ σώματος καὶ στὴν ἠθική καὶ πνευματικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν ἐφήβων κάτω ἀπὸ τὴ γενικὴ ἐποπτεία τοῦ *γυμνασιάρχου*. Τὸ *γυμνάσιο*, κέντρο τῶν ἐφηβικῶν ὀργανώσεων, δὲν ἔλειπε ἀπὸ καμιά μακεδονικὴ πόλη. Ὀρισμένες μάλιστα πόλεις (Θεσσαλονίκη, Βέροια, Φίλιπποι, Δερρίοπος κ.ἄ.) εἶχαν γίνει πραγματικὰ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης μᾶς εἶναι γνωστὲς οἱ ὀργανώσεις τῶν *νέων* καὶ τῶν *πρεσβυτέρων*. Ὅλες αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις, πὺ ἦταν χαρακτηριστικὲς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, διατηρήθηκαν καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκή κατάκτηση. Κατὰ τὴν ἐποχὴ μάλιστα αὐτὴ ἰδρύεται καὶ μιὰ ἄλλη ἐπαρχιακὴ ὀργάνωση, τὸ γνωστὸ *κοινὸ τῶν Μακεδόνων*, μετὰ ἔδρα τὴ Βέροια, πὺ κύριο ἔργο του ἦταν ἡ ἄσκηση τῆς αυτοκρατορολατρίας καὶ ἀλεξανδρολατρίας.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ θρησκευτολογικὰ δεδομένα, οἱ Μακεδόνες λάτρευαν, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Ελλάδας τοὺς ὀλύμπιους θεοὺς. Ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς αὐτοὺς τὴν πρώτη θέση κατεῖχε ὁ *Δίας*, ὁ ὕπατος θεὸς τῶν Ἑλλήνων. Πρὸς τιμὴ του οἱ Μακεδόνες τελοῦσαν τὶς γιορτὲς *Ἐταιρείδια*, *Δία*,

Λιώςια και *Υπερβερεταία*. Ἐπίσης στὸ περικό Δίον, τὸ ὁποῖο ὄφειλε τὸ ὄνομά του στὸν θεὸ αὐτὸ καὶ ἦταν θρησκευτικὸ κέντρο τῶν Μακεδόνων, τελοῦσαν κάθε φθινόπωρο τοὺς περίφημους μακεδονικοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες (*Ὀλύμπια Μακεδονίας*). Δεύτερος μεγάλος θεὸς τῶν Μακεδόνων ἦταν ὁ *Ἡρακλῆς*, πού τὸν θεωροῦσαν καὶ γενάρχη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ἀργεαδῶν. Ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς λατρείας του εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνομά του εἶχε δοθεῖ σὲ τρεῖς μακεδονικὲς πόλεις (*Ἡράκλεια Λυγκηστική*, *Ἡράκλεια Σιντική* καὶ *Ἡράκλειο Πιερίας*). Ἐπίσης ιδιαίτερα λατρευόταν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ὁ *Ἀπόλλων*. Δύο μακεδονικὲς πόλεις (στὴ *Μυθονία* καὶ στὴ *Χαλκιδική*) εἶχαν τὸ ὄνομά του, ἐνῶ πρὸς τιμὴ του γίνονταν οἱ γιορτὲς *Ἀπελλαῖα* καὶ *Ξανδικά*. Τέλος, πολὺ διαδομένη ἦταν ἡ λατρεία τοῦ *Διονύσου*, τῆς *Ἄρτεμις* καὶ τῆς *Ἀθηνᾶς*. Πρὸς τιμὴ τους τελοῦσαν ἀντίστοιχα τὶς γιορτὲς *Δαΐσια*, *Ἄρτεμισία* καὶ *Γορπιαῖα*. Οἱ Μακεδόνες ἐξακολουθοῦσαν νὰ λατρεύουν τοὺς ἴδιους θεοὺς καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση. Ἐπίσης, κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, μεγάλη διάδοση εἶχαν γνωρίσει οἱ ἐξελληνισμένες ἀνατολικὲς λατρεῖες καὶ προπάντων ἡ *ἀλεξανδρολατρεία*, ἡ ὁποία συνέβαλε σημαντικὰ στὴ συντήρηση τῆς ἐθνικῆς καὶ ιστορικῆς συνείδησης τῶν Μακεδόνων.

Σπουδαία ἦταν ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα τῶν Μακεδόνων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ (ἀρχὲς 5ου π.Χ. αἰῶνα) εἶχαν ἀρχίσει νὰ συρρέουν στὴ Μακεδονία ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας πολλοὶ ποιητές, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, μουσικοί, γιαιοί, καλλιτέχνες καὶ ἄλλοι σοφοί, πού καλλιέργησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες. Δυστυχῶς ἡ ἀρχαία παράδοση δὲν διέσωσε τὰ ὀνόματα ὅλων αὐτῶν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ὡστόσο ἀναφέρει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ κορυφαίους, ὅπως ἦταν ὁ Πίνδαρος, ὁ Βακχυλίδης, ὁ πατέρας τῆς

ιστορίας Ἡρόδοτος, ὁ Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος, ὁ διθυραμβοποιὸς Μελανιππίδης, ὁ πατέρας τῆς ἰατρικῆς Ἴπποκράτης καὶ ὁ γιὸς τοῦ Θεσσαλός, ὁ τραγικὸς ποιητὴς Ἀγάθων, ὁ Σάμιος ἐπικὸς Χοιρίλος, ὁ κωμικὸς ποιητὴς Πλάτων, ὁ μεγάλος τραγικὸς ποιητὴς Εὐριπίδης, ὁ ὁποῖος μάλιστα καὶ πέθανε στὴ Μακεδονία, ὁ μουσικὸς Τιμόθεος κ.ἄ.

Στὰ πλαίσια τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κινήσεως ἐμφανίζεται καὶ μία χορεία ἀπὸ ντόπιους ἐκπροσώπους τῶν γραμμάτων. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ξεχωρίζει ὁ μεγάλος φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης, γιὸς τοῦ Νικομάχου — προσωπικοῦ γιατροῦ τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα Β΄ — καὶ δάσκαλος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους Μακεδόνες ἐκπροσώπους τῶν γραμμάτων μᾶς εἶναι γνωστοὶ εἴκοσι περίπου ἱστορικοὶ ποὺ ἔγραψαν μακεδονικὲς ἢ τοπικὲς ἱστορίες (*Μακεδονικά, Θασιακά, Παλληνιακά* κ.ἄ.), ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τους σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα ἢ ἀκόμη ἀπλῶς οἱ τίτλοι τῶν ἔργων τους. Ἀνάμεσα στοὺς ἱστορικοὺς αὐτοὺς ἦταν ὁ Βάλακρος, ὁ Θεαγένης, ὁ Μαρσύας ἀπὸ τὴν Πέλλα, ὁ Μαρσύας ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, ὁ Ἐφιππος καὶ ὁ Καλλισθένης ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο, ὁ Νικομήδης ἀπὸ τὴν Ἀκανθο, ὁ Ζωίλος καὶ ὁ Φίλιππος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, ὁ Ἀριστόβουλος ἀπὸ τὴν Κασσάνδρεια, ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὴν Αἰγὲς καὶ ὁ Ἀντίπατρος ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

Ἐξίσου σπουδαία ἦταν καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα στὴ Μακεδονία, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν ὀφειλόταν μόνο στοὺς καλλιτέχνες ποὺ εἶχαν συρρεύσει ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀλλὰ καὶ σ' ἓνα πλῆθος ἀπὸ ντόπιους καλλιτέχνες. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ καλλιτεχνικὸ κύκλο μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐλάχιστα μόνο ὀνόματα καλλιτεχνῶν· πρόκειται γιὰ τὸν γλύπτη Λύσο, τὸν τεχνίτη ψηφιδωτῶν Γνώσιν καὶ τοὺς δύο περιφημοὺς Θασίους καλλιτέχνες Πολύγνωτο καὶ Ἀγλαοφῶντα. Ὡστόσο θὰ ὑπῆρχαν πολυάριθμοι ἄλλοι καλλιτέχνες, ὅπως δείχνει καθαρὰ ἡ πλούσια καλλιτεχνικὴ παραγωγή. Μιά

ιδέα του εκπληκτικού αριθμού των έργων τέχνης που έγιναν σε μακεδονικά καλλιτεχνικά εργαστήρια μπορεί να σχηματίσει κανείς από το πλήθος των αρχαιολογικών ευρημάτων και προπαντός από μερικές ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη λεηλασία των καλλιτεχνικών θησαυρών της Μακεδονίας στις διάφορες εποχές. Έτσι η αρχαία παράδοση διέσωσε την πληροφορία ότι το 168 π.Χ. ο Ρωμαίος ύπατος Αίμίλιος Παῦλος μετέφερε στη Ρώμη τόσο μεγάλο αριθμό έργων τέχνης, ώστε στον θρίαμβό του παρήλασαν 500 άμάξια γεμάτα από αγάλματα (μαρμάρινα και χάλκινα) και άλλα έργα τέχνης. Σύμφωνα με ύπολογισμούς Γερμανού επιστήμονα του περασμένου αιώνα οι Ρωμαίοι μετέφεραν στη Ρώμη 15-20.000 συνολικά μακεδονικά έργα τέχνης! Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση δεν έπαυσε βέβαια η καλλιτεχνική παραγωγή στη Μακεδονία. Όστόσο δεν έπαυσαν και οι λεηλασίες των καλλιτεχνικών θησαυρών της. Πολλά μνημεία τέχνης καταστράφηκαν με τις συχνές βαρβαρικές επιδρομές (2ο και 3ο μ.Χ. αί.) και, κατά τη βυζαντινή εποχή, από τον φανατισμό των χριστιανών. Τέλος, στην περίοδο της τουρκοκρατίας, συμπληρώθηκε η σύληση των καλλιτεχνικών θησαυρών της με το εξαγωγικό εμπόριο αρχαιοτήτων που είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Στη Θεσσαλονίκη, κέντρο του εμπορίου, συγκεντρώνονταν αρχαιότητες από όλα τα μέρη της Μακεδονίας και στο λιμάνι της φορτώνονταν ολόκληρα καράβια με μακεδονικούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς.

Όπως δείχνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα και τα μνημεία που αποκαλύφθηκαν με τις ανασκαφές, οι Μακεδόνες είχαν καλλιέργησει με δεξιοτεχνία όλους τους κλάδους της αρχαίας τέχνης. Τα δημόσια κτήρια και οι ναοί που ανακαλύφθηκαν ως τώρα μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μιιά εικόνα για τα επιτεύγματα των Μακεδόνων στην αρχιτεκτονική. Ίδιαίτερα λαμπρά δείγματα της επιτάφιας αρχιτεκτονικής τους αποτελούν

οί μεγαλοπρεπεῖς μακεδονικοὶ τάφοι ποὺ βρέθηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Μακεδονίας (Νάουσα, Δίον, Βέροια, Βεργίνα, Λαγκαδᾶ, Ἀμφίπολη κ.ἄ.). Τὰ πολυάριθμα ἐπίσης ἔργα γλυπτικῆς (ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα) δείχνουν τὴ λειτουργία τοπικῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων — ἀκόμη καὶ στὴν περίοδο τῆς ρωμαιοκρατίας — στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Βέροια καὶ σὲ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις. Τὸ πλῆθος πάλι ἀπὸ πήλινα εἰδώλια, οἱ μῆτρες καὶ οἱ κεραμικοὶ φοῦρνοι ποὺ βρέθηκαν μὲ τὶς ἀνασκαφὲς δείχνουν τὴ λειτουργία τοπικῶν ἐργαστηρίων κηροπλαστικῆς στὴν Πέλλα, στὴ Βέροια, στὴν Ἀμφίπολη καὶ σὲ ἄλλες πόλεις. Ἐντυπωσιακὰ ἐπίσης εἶναι τὰ δείγματα τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς στοὺς τάφους τῆς Βεργίνας, τῶν Λευκαδιῶν κ.λ. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Μακεδόνες ἰδιαίτερα ἐπιδόθηκαν στὴ μεταλλοτεχνία, ἀφοῦ τὰ πλούσια μακεδονικὰ μεταλλεῖα ἐξασφάλιζαν ἀφθονή πρώτη ὕλη. Τὴν ἐκπληκτικὴ δεξιοτεχνία τῶν μακεδονικῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων στὸν κλάδο αὐτὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης φανερῶνουν τὰ κομψὰ νομίσματα τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ ἰδίως τὰ ἐξαιρετικῆς τέχνης κοσμήματα καὶ σκεύη (χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ) ποὺ βρέθηκαν στοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Βεργίνας, καθὼς καὶ σὲ τάφους τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Πέλλας, τῆς Ἀμφίπολης, τοῦ Τσοτυλίου καὶ τῆς Λητῆς.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΔΕΣΣΑ

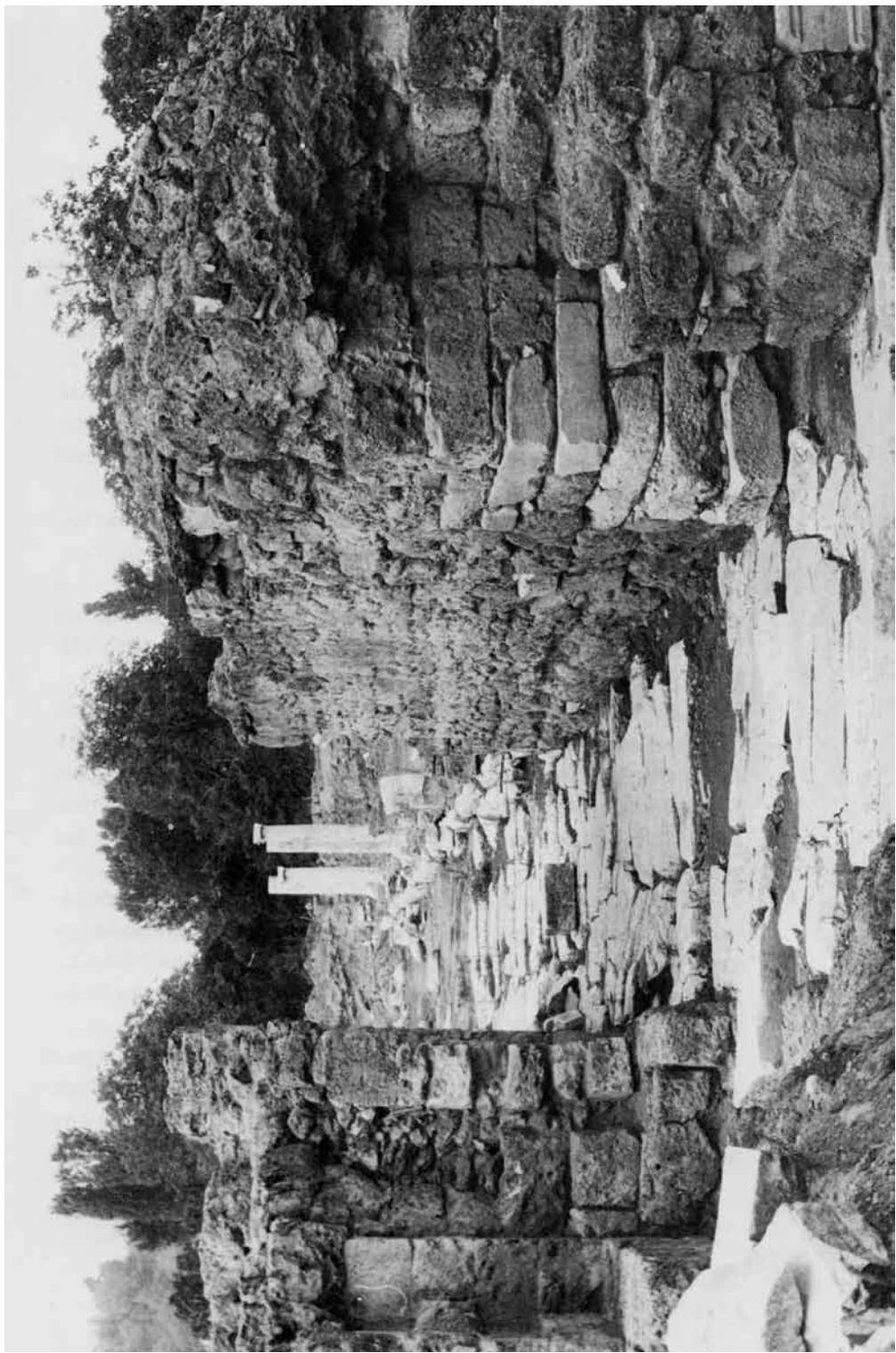
Ἀπὸ τὴν Ἄνω Μακεδονία, τὴ σημερινὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ξεκίνησαν οἱ Μακεδόνες καὶ κατέλαβαν τὴν «Κάτω Μακεδονίαν, τὴν παρὰ τὴν θάλασσαν». Τὸ Βέρμιο (ὕψ. 2.052 μ.) χωρίζει τὴ μιὰ περιοχὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ μόνο τρία δύσκολα περάσματα μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ τὴν κάθοδό τους οἱ Μακεδόνες, αὐτὰ ποὺ εἶναι καὶ σήμερα, Ἔδεσσα, Νάουσα, Βέροια.

Τὸ σπουδαιότερο ἦταν ἡ Ἔδεσσα, γνωστὴ ὡς Φρυγικὴ Ἔδεσσα, κτισμένη στοὺς πρόποδες τοῦ Βερμίου, μὲ τοὺς μυθικοὺς κήπους τοῦ Μίδα, σύμφωνα μὲ τὸν Ἡρόδοτο.

Ἡ Ἔδεσσα εἶναι κτισμένη πάνω σὲ ἓνα θαυμαστὸ πλάτωμα, μὲ τοὺς καταρράκτες καὶ τὰ ἀπότομα βράχια της, ποὺ τὴν κάνουν ἓνα ἐξαίρετο φυσικὸ φρούριο, μὲ ὑπέροχη θέα καὶ ἐλεύθερη παρατήρηση πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα. Αὐτὴ διάλεξαν οἱ Μακεδόνες καὶ ἐκεῖ ἴδρυσαν τὴν πρωτεύουσά τους, μὲ τὴν ὀνομασίαν Αἰγαί, ὅταν ἤρθαν στὴν Κάτω Μακεδονία. Ἀργότερα ὁ Ἀρχέλαος (413-399 π.Χ.) τὴ μετέφερε στὴν Πέλλα. Ἡ ἄποψη αὐτὴ κράτησε γιὰ πάρα πολλὰ χρόνια, ὥσπου, τὸ 1968, ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς Ν. Hammond ἀμφισβήτησε τὴ θεωρίαν αὐτὴ, ἐνῶ ἀργότερα ὁ καθηγητὴς Μ. Ἀνδρόνικος, μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὴ Μ. Τούμπα τῆς Βεργίνας καὶ τοὺς βασιλικοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα ποὺ ἀποκάλυψε, ἐπιβεβαίωσε τὴν ἄποψη τοῦ Hammond, πὼς οἱ Αἰγῆς θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθοῦν στὴ Βεργίνα.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἡ Ἔδεσσα, σύμφωνα μὲ τὶς

Ἡ μνημειακὴ πύλη, ἡ νότια εἴσοδος τῆς πόλης τῆς ἀρχαίας Ἔδεσσας.

πηγές, αλλά και τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα, ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες πόλεις στὴν ἀρχαιότητα, πὺν παρ' ὄλες τίς καταστροφές, κατόρθωσε νὰ ἐπιζήσει καὶ νὰ μὴν ἐρημωθεί ποτέ. Ἐκεῖ πὺν εἶναι ἡ σημερινὴ Ἑδεσσα ἦταν ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, πὺν ἄρχιζε ἀπὸ τὸ Κανναβουργεῖο, περνοῦσε ἀπὸ τὸ Βαρόσι καὶ κατέληγε στὸ ἐργοστάσιο Τσίτση (Μ. Σιγανίδου, Ε. Κακαβογιάννης). Κοντὰ στὴ σημερινή, ἀλλὰ καὶ στὴν παλιὰ Μητρόπολη, ναὸς 14ου αἰ. (Ε. Τσιγαρίδας), βρέθηκαν μαρμάρινες στῆλες μὲ ἀφιέρωση (Διὶ Ὑψίστῳ), θετικὴ ἔνδειξη ὅτι ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ἦταν ἱερό ἢ ἱερά τῶν θεῶν.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, στὴν τοποθεσία Λόγγος, ἀπλώνεται ἡ κάτω πόλη, σὲ ἔκταση 1.200 στρεμμάτων περίπου.

Ἄλλὰ ὡς πάρομε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή:

Τὸ 1898 βρέθηκαν στὴν κάτω πόλη ἐπιγραφές ἀφιερωμένες στὴ θεὰ Μᾶ ἀπὸ δούλους πὺν εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ (Π. Παπαγεωργίου).

Στὰ 1922-1923 ξαναβρέθηκαν οἱ ἐπιγραφές καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ πύλη στὸ νότιο τεῖχος (Σ. Πελεκίδης). Ἀργότερα βρέθηκαν τυχαῖα ἀρχιτεκτονικά κομμάτια ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια, μερικὰ ἄλλα δὲ εἶναι ἐντειχισμένα στίς νεότερες ἐκκλησίες, Ἄγ. Νικόλαος, Ἄγ. Ἀθανάσιος, Ἄγ. Τριάδα (μοναστήρι γυναικῶν).

Τὸ 1962, ὅταν ἡ ΔΕΗ ἄρχισε νὰ κατασκευάζει τὸ ἐργοστάσιό της, κοντὰ στοὺς καταρράκτες, ἀποκαλύφθηκαν διάφορα κτίσματα καὶ τὸ σπουδαιότερο, μιὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, ἐνῶ ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ ἄλλες δυὸ βασιλικές δυτικότερα (Φ. Δροσογιάννη, Μ. Μιχαηλίδης).

Στὰ 1967-1968 ἔγινε συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴ συνέχεια τῆς ἔρευνας Πελεκίδη. Καθαρίστηκε ἡ πύλη καὶ ἀποκαλύφθηκε στὸ σύνολο ἡ κυκλικὴ αὐλὴ καὶ ὁ ὀρθογώνιος πύργος πὺν τὴν περιβάλλει, καὶ πὺν χρονολογεῖται στὴν ἑλληνιστικὴ ἢ στὴν

ϋστερη κλασική εποχή. Ἀκόμη ἀποκαλύφθηκε τὸ τεῖχος ἄλλοῦ ἐπιφανειακὰ καὶ ἄλλοῦ βαθύτερα, σὲ ὄλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τῆς κάτω πόλης, καθὼς κι ἕνας πύργος τῆς προρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι καὶ τὸ τεῖχος, δυτικὰ τῆς πύλης, ποῦ σώζεται σὲ ὕψος 6,50 μ., σκεπασμένο μὲ ἰζήματα (Φ. Πέτσας).

Ἡ μεγάλη περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς στὴν κάτω πόλη ἀρχίζει στὸ 1971 (Α. Βαβρίτσας) καὶ συνεχίζεται μὲ ἀνάλογα ἀποτελέσματα. Ἀνατολικά τῆς πύλης ἐρευνήθηκε τὸ τεῖχος σὲ ὄλη του τὴν ἔκταση, ὡς τὸν προρωμαϊκὸ πύργο, ἐνῶ στῆλες καὶ ἀνάγλυφα μὲ ἐπιγραφές τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα του.

Ἐσωτερικὰ τῆς πύλης καὶ βορειότερα, ἡ ἐπίχωση ἀπὸ πωρόλιθους καὶ ἄλλα ὑλικά ἀπὸ τὰ κτίσματα, ποῦ ἔμοιαζαν μὲ ἡφαιστειακὴ κίσηση, ἔφτανε ἀπὸ 0,50 μ. ὡς 4,50 μ. Ἀπὸ τὴν πύλη ἀρχίζε ἕνας μεγάλος δρόμος μαρμαροστρωμένος, μὲ μονόλιθες κολόνες καὶ κτιστοὺς πεσσοὺς στὰ πλάγια. Ὁκτὼ κολόνες ἀναστηλώθηκαν, σὲ μιὰ δὲ ἀπὸ αὐτὲς ὕψους 3 μ. εἶναι χαραγμένες (17) ἐπιγραφές, ἀφιερωματικὲς στὴ θεὰ Μᾶ ἀπὸ δούλους ποῦ ἀπελευθερώθηκαν στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή. Φαίνεται ὅτι ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς κεντρικὲς ἀρτηρίες τῆς πόλης, μὲ φαρδὺ πεζοδρόμιο καὶ κτίσματα μὲ ὄροφο δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ποῦ ἀνήκουν σὲ οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Στὸν ὄροφο κατοικοῦσαν, ἐνῶ τὰ ἰσόγεια χρησίμευαν γιὰ ἀποθήκες ἢ ἐργαστήρια καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὑπῆρχε στοά. Ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ κλασικῆς ἐποχῆς βρέθηκαν στὴν περιοχὴ αὐτὴ, καθὼς καὶ νομίσματα τῶν Φιλίππου Β΄, Μ. Ἀλεξάνδρου, Κασσάνδρου καὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἀντιγονιδῶν, ἀλλὰ καὶ χάλκινα νομίσματα καὶ ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταχριστιανικὰ χρόνια.

Σημειώθηκε παραπάνω ὅτι ἡ ἐπίχωση ἔφτανε τὰ 4,50 μ.,

ἀλλὰ πρέπει νά ξεχωρίσουμε ὅτι σέ ἀρκετά σημεῖα στόν κεντρικό δρόμο ἦταν ἴζημα ἀπό 1 μ. ὡς 3 μ., μέσα στό ὁποῖο βρέθηκαν νομίσματα καί μικροαντικείμενα. Τό ἴζημα αὐτό (ἀνθρακικό ἀσβέστιο), σύμφωνα καί μέ τή γνώμη εἰδικῶν (I. Μελέντης), χρειάστηκε τετρακόσια χρόνια περίπου γιά νά σχηματιστεῖ, πράγμα πού ἐνισχύει καί τήν ἄποψή μας, ὅτι ἡ κάτω πόλη, ὕστερα ἀπό τίς φοβερές καταστροφές πού ἔπαθε τόν 14ο αἰ., ἀλλά καί τήν ὀριστική κατάληψη ἀπό τοὺς Τούρκους, ἐγκαταλείφθηκε σέ μεγάλο μέρος καί οἱ κάτοικοι περιορίστηκαν πρὸς τὰ ριζὰ τοῦ βράχου τῆς Ἔδεσσας ἢ καί πάνω στήν ἀκρόπολη, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν καί οἱ κατακτητές τους.

Ἀνάμεσα στά κτίσματα, ἀνατολικά τοῦ μεγάλου δρόμου, ἀποκαλύφθηκε ἕνας καλοκτισμένος τοῖχος-θεμέλια, στό πιό βαθύ σημεῖο τοῦ χώρου. Ἔχει μᾶκρος 15 μ. περίπου καί εἶναι καμωμένος ἀπό μεγάλους πώρινους δόμους μέ περιτένεια, ἐνῶ ὅμοιοι μικρότεροι τοῖχοι εἶναι κάθετοι σ' αὐτόν, καθὼς καί ἄλλοι σέ ἄλλα σημεῖα, πού μπορεῖ νά χρονολογηθοῦν στήν κλασική ἐποχή.

Ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς πού περιγράψαμε ὡς τώρα, ἀλλά καί πέρα ἀπὸ τὸν ἀγροτικό δρόμο, πού εἶναι γνωστός ὡς Βαθὺς Δρόμος καί μέ νότιο ὄριο τὸ τεῖχος καί τὸν προρωμαϊκὸ πύργο, ἔγινε ἔρευνα σέ μιὰ ἔκταση ἀπὸ τέσσερα περίπου στρέμματα. Μὲ βάση τὰ σπίτια καί τοὺς δρόμους, τοὺς ἀγωγούς ὕδρευσης καί ἀποχέτευσης καί τὰ ἄλλα κτίσματα πού συμπληρώνουν τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ξεχωρίζουν τρεῖς οἰκοδομικὲς φάσεις. Γενικότερα τὰ πάνω στρώματα χρονολογοῦνται στὴ βυζαντινὴ καί τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καί τὰ βαθύτερα στὴν ἑλληνιστικὴ, ἀλλὰ ὑπάρχουν καί σημεῖα μέσα στόν εὐρύτερο χώρο τῆς πόλης, πού μποροῦν νά χρονολογηθοῦν καί σέ ἀκόμα παλαιότερα χρόνια.

Δυτικὰ ἀπὸ τὴν πύλη καί κοντὰ στὴ σπηλιά ἀπὸ ἰζήματα, ἀποκαλύφθηκε ὠραῖο ψηφιδωτὸ δάπεδο μέ ἐντυπωσιακὴ διακό-

Τμῆμα τῆς μαρμάρινης κολόνας ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς ἀρχαίας Ἔδεσσας, στὴν ὁποία εἶναι γραμμένες 17 ἐπιγραφές ἀφιερωματικῆς στὴ θεὰ Μᾶ.

ΑΝΤΙΦΑΣΜΑΧΙΣΤΩΝ
ΕΥΕΓΓΕΤΑΛΩΔΩΝ

ΠΗΤΥΧΗ

ΜΕΤΗΚΟΥΦΑΒΗΤΡΙ
ΚΕΤΗΠΕΙΔΑΦΙΟΝΑΥΤΕ
ΜΕΤΗΚΟΥΦΑΒΗΤΡΙ
ΚΕΤΗΠΕΙΔΑΦΙΟΝΑΥΤΕ
ΜΕΤΗΚΟΥΦΑΒΗΤΡΙ
ΚΕΤΗΠΕΙΔΑΦΙΟΝΑΥΤΕ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

ΠΗΤΥΧΗ
ΠΗΤΥΧΗ

σηση, σὲ σχήματα ἐναλλασσόμενα, μὲ χρωματιστὲς ψηφίδες, ἄσπρες, γαλάζιες καὶ κόκκινες.

Τάφοι λαξευτοὶ βρέθηκαν μέσα στοὺς πώρινους βράχους γύρω ἀπὸ τὴν πόλη, καθὼς καὶ κεραμοσκεπεῖς καὶ διάφοροι ἄλλοι, τῆς ἑλληνιστικῆς, τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ νεότερων χρόνων, πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ της, μὲ ἀρκετὰ καὶ πλούσια κτερίσματα. Ἀσφαλῶς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ τείχους, ἡ ἔκταση τῆς κάτω πόλης εἶναι 1.200 στρέμματα περίπου, ὅλα ἰδιοκτησίεις καὶ πρέπει νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἀνασκαφή, κατὰ διάφορα στάδια. Ὁ κεντρικὸς δρόμος μὲ τὶς κολόνες ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὡς τὰ 100 μ. Κρατώντας τὴν κατεύθυνσή του πρὸς τὰ βορεινὰ κάναμε μιὰ τομὴ στὰ 146 μ., σὲ ἔκταση 4 × 7 μ. καὶ 4 μ. βάθος καὶ βρήκαμε τὴ συνέχεια τοῦ δρόμου, μὲ κολόνες, βάσεις καὶ κιονόκρανα. Ἀπὸ τὴ νότια πύλη ὡς ἐδῶ τὸ μᾶκρος τοῦ δρόμου εἶναι 100 + 146 μ., συνολικὰ 246 μ., πού ὅπως φαίνεται συνεχίζεται καὶ βορειότερα.

Αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ ἐνθαρρυντικόν, γιὰτὶ ὅλα δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε πρὸς τὸ κέντρο τῆς πόλης καὶ γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται μιὰ πιὸ ἐντατικὴ ἐρευνητικὴ προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, γιὰ τὴν ἀποκάλυψη σίγουρα μιᾶς πολὺ ἐνδιαφέρουσας περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Ἔδεσσας, πού ὑπῆρξε, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν παράδοση, μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες πόλεις τῆς Μακεδονίας στὴν πρώτη ἀρχαιότητα.

ΒΕΡΓΙΝΑ

Ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Βεργίνας ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Μανόλη Ἀνδρόνικο, πού προκάλεσε τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον, δὲν ἦταν ἓνα τυχαῖο γεγονός. Ἦταν ἀποτέλεσμα μακροχρόνιας ἔρευνας καὶ σκληρῆς ἐργασίας. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1855 ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Λέον Heuzey, περιοδεύοντας στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴ ἐρειπίων πάνω σ' ἓνα ὕψωμα στὶς βόρειες πλαγιὲς τῶν Πιερίων πού δέσποζε στὸν κάμπο τῆς Βέροιας. Ἐξί χρόνια ἀργότερα, στὰ 1861, ὁ Heuzey ἐπανέρχεται καὶ ἀρχίζει τὴν ἀνασκαφὴ τῶν ἐρειπίων, ἡ ὁποία ὅμως διακόπηκε γρήγορα, ἐξαιτίας ἐλονοσίας πού μάστιζε τότε τὴν περιοχὴ. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης, κατὰ τὴν ὁποία εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα, ὅπου ἡ πρόσοψη τοῦ περίφημου σήμερα ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας, δημοσιεύτηκαν σὲ μνημειῶδες ἔργο μὲ σχέδια μοναδικὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα H. Daumet πού μετεῖχε στὴν ἀποστολὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐκείνη, πού εἶχε σταματήσῃ τόσο ἀπότομα, ξανάρχισε ὕστερα ἀπὸ 80 περίπου χρόνια καὶ διήρκεσε ὡς τὴν κήρυξη τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου τοῦ 1940-1941. Διευθυντῆς τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων ἦταν ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κ. Ρωμαῖος, πού ἀνάμεσα στὴν ὁμάδα τῶν νεαρῶν βοηθῶν του εἶχε τὸν φοιτητὴ τότε καὶ τώρα καθηγητὴ Μ. Ἀνδρόνικο.

Ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου ἄρχισε τὸ 1957 καὶ συνεχίστηκε ὡς τὴν πλήρη ἀποκάλυψή του. Τὸ ἀνάκτορο, μὲ διαστάσεις 104 × 88 μ. ἔχει τὴν τυπικὴ μορφή τῶν σπιτιῶν τῆς ἀρχαιότητος, μὲ τεράστια αὐλὴ στὸ κέντρο, ἡ

όποια περιβάλλεται από δωρική κιονοστοιχία με 60 κίονες. Σέ ένα δὲ ἀπὸ τὰ νότια δωμάτιά του διασώζεται ἀκέραιο τὸ μωσαϊκὸ δάπεδο με διάκοσμο φυτικὸ πού ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴ του μοιάζει με τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας.

Τὸ μεγαλοπρεπὲς αὐτὸ ἀνάκτορο, πού ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀνήκει σὲ μιὰ μεγάλη πόλη πού ἀπλώνεται στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου καὶ κατεβαίνει μαλακὰ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο πρὸς τὸν κάμπο. Σποραδικὰ λείψανα, τόσο προϊστορικά, ὅσο καὶ ὑστερότερα, ἐπιβεβαιώνουν ὄχι μόνο τὴ θέση, ἀλλὰ καὶ τὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς πόλης αὐτῆς ἀπὸ τὸ 1000 περίπου π.Χ. ὡς καὶ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Τὰ νεκροταφεῖα, πού περιβάλλουν τὴν πόλη καὶ τὰ ὅποια ἀνασκάφηκαν καὶ δημοσιεύτηκαν διεξοδικὰ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἀνδρόνικο, μαρτυροῦν ὄχι μόνο γιὰ τὴ χρονικὴ διάρκεια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης αὐτῆς. Τὸ παλαιότερο χρονολογικά, τὸ λεγόμενο «τῶν τύμβων», πού εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση, ἀποτελούμενο ἀπὸ ἑκατοντάδες, μόλις διακρινόμενες, χαμηλὲς τοῦμπες, πού ἡ καθεμιὰ περιλαμβάνει σημαντικὸ ἀριθμὸ ταφῶν, ἔδωσε χιλιάδες εὐρήματα. Ἀπὸ τὴν κλασικὴ καὶ ἑλληνιστικὴ περίοδο, πλὴν τῶν βασιλικῶν τάφων, ἄλλοι «μακεδονικοὶ τάφοι», συλημένοι ὅμως, πού ἀνήκουν σὲ ἀξιωματούχους τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦν γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς πόλης. Ὁ γνωστότερος ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς ἀνασκάφηκε καὶ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Κ. Ρωμαῖο.

Ποιὰ ἦταν ὅμως ἡ πολυάνθρωπη αὐτὴ σημαντικὴ καὶ με μακρὰ ζωὴ πόλη; Ἦδη ἀπὸ τὸ 1968, κατὰ τὸ πρῶτο Συμπόσιο πού ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη με θέμα «Ἡ Ἀρχαία Μακεδονία», ὁ καθηγητὴς Ν. Hammond, βασιζόμενος σὲ μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων, διατύπωσε τὴ θεωρία ὅτι ἴσως ἐπρόκειτο γιὰ τὶς Αἰγές, οἱ ὁποῖες ὑπῆρξαν ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων ὡς τὴ μεταφορὰ τῆς ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Ἀρχέλαο στὴν Πέλλα. Τὴ θεωρία ἤλθε νὰ ἐπιβεβαιώσει ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν

*Χρυσὸ στεφάνι ἀπὸ τὸν βασιλικὸ τάφο
τῆς Βεργίνας. 350-325 π.Χ.*

τάφων από τὸν καθηγητὴ Ἀνδρόνικο τὸ 1977. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ τάφοι τῶν βασιλέων τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας βρισκόνταν, ὅπως μνημόνευε παλιὰ παράδοση τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, στὴν παλιὰ ἱερὴ πρωτεύουσα, στὶς Αἰγές.

Ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων, ποὺ βρισκόνταν κάτω ἀπὸ μιὰ μεγάλη τεχνητὴ τούμπα, ὕψους 12 μ. καὶ διαμέτρου 100 μ., ὀφείλεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ἐπιμονὴ τοῦ ἀνασκαφέα, ποὺ πιστεύοντας ὅτι ὁ τεράστιος αὐτὸς ταφικὸς τύμβος κάλυπτε τὸν τάφο κάποιου ἐξαιρετικὰ σημαίνοντος προσώπου εἶχε ξεκινήσει τὴν ἐρευνά του ἀπὸ τὸ 1952 κιόλας, παράλληλα πρὸς τὶς ἄλλες ἀνασκαφικὲς του ἐργασίες. Κανονικὴ ἀνασκαφὴ ὅμως ἄρχισε μόνο στὰ 1976 καὶ τότε γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα, γιὰτὶ βρέθηκαν πάμπολλες σπασμένες ἐπιτύμβιες πλάκες, χρονολογούμενες ἀνάμεσα στὰ μέσα τοῦ 4ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., εὗρημα ἀσυνήθιστο. Καταστροφὴ τάφων ἦταν πράξη ἱερόσυλη καὶ δὲν δικαιολογοῦνταν μιὰ τέτοια πράξη παρὰ μόνο ἀπὸ βαρβάρους. Ἡ μνεῖα τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Πύρρου), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Γαλάτες ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Πύρρο στὴν ἐκστρατεία του κατὰ τῆς Μακεδονίας ἐπιδόθηκαν στὴ λεηλασία τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Αἰγῶν, ὀδήγησε τὸν καθηγητὴ Ἀνδρόνικο στὴ σκέψη ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ νεκροταφείου αὐτοῦ, ποὺ χρονολογικὰ συμπίπτει μὲ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Πλούταρχο γεγονότα, θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἔργο τῶν ἀπολίτιστων Γαλατῶν, ἐνῶ ἡ συγκέντρωση τῶν κατεστραμμένων λειψάνων τοῦ νεκροταφείου ἦταν λογικὸ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατὰ, ποὺ ἔδιωξε τὸν Πύρρο ἀπὸ τὰ μακεδονικὰ ἐδάφη.

Τὴν ἐπόμενη χρονιά, στὰ 1977, ἡ τούμπα ἀποκάλυψε τὰ μυστικὰ της: τρεῖς τάφοι, ἓνας συλημένος, κιβωτιόσχημος, καὶ δύο ἀσύλητοι, «μακεδονικοί». Τὰ κτερίσματα τῶν τελευταίων λόγω τοῦ πλάτους τῶν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκουν σὲ βασιλιά.

Ἡ ἀποκάλυψη τῶν τάφων ἐγίνε κλιμακωτά. Στὴν ἀρχὴ στὶς παρυφές τῆς τούμπας ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια μικροῦ τετρά- πλευρου κτίσματος, διαστάσεων $9,60 \times 8$ μ., ἄγνωστου προορι- σμοῦ, καὶ δίπλα κιβωτιόσχημος τάφος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $2,10 \times 3,50$ μ., μὲ θαυμάσιες τοιχογραφίες. Στὸν ἕνα στενὸ τοῖχο καθιστῆ γυναικεία μορφή, ἡ Δήμητρα, παρακολουθεῖ τὰ δρώ- μενα, ἐνῶ στὸν διπλανὸ μακρὺ, τὴν ἀρπαγὴ τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης ἀπὸ τὸν Πλούτωνα. Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα διασωθέντα πρωτότυπα ζωγραφικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος, ἔργο μεγάλου ζωγράφου.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μεγάλου τάφου. Ἡ μιὰ ἐκπληξὴ ἀκολουθοῦσε τὴν ἄλλη. Πρῶτα ἐφανίστηκε ἡ πασίγνωστη πιά τοιχογραφία βασιλικοῦ κυνηγιοῦ, $5,56 \times 1,16$ μ., ἡ ὁποία βρίσκεται ψηλὰ στὴν πρόσοψη τοῦ τάφου. Ἀνάμεσα στὶς κεντρικὲς μορφές τῶν ἐφιππων ἀνδρῶν ξεχωρίζουν πρόσωπα μὲ τὰ χαρακτηριστι- κά τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μὲ τέλεια γνώση τῆς προοπτικῆς ὁ καλλιτέχνης ἀπεικονίζει ἐδῶ σκηνὲς ἐντα- σης, ὅπου λεοντάρια καὶ κάπροι πέφτουν κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῶν κυνηγῶν μέσα σ' ἕνα τοπίο ἀπὸ γυμνὰ δέντρα. Ἡ τοιχογραφία αὐτή, γιὰ τὴ σύνθεσή της, τὴν τεχνικὴ καὶ τὴ χρωματικὴ τῆς κλίμακα, θεωρήθηκε ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργή- ματα τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς, τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς ὁποίας γνωρίζαμε μόνο ἀπὸ τὶς περιγραφές τῶν ἀρχαίων.

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρη ἡ καμάρη πού εἶχε μῆκος 10 μ. Τέλος τὸν Νοέμβρη τοῦ 1977, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κλειδιοῦ, δηλαδὴ τῆς πέτρας πού τοπο- θετήθηκε τελευταία στὴν καμάρη, παρουσιάστηκε τὸ συ- γκλονιστικὸ καὶ μοναδικὸ θέαμα ἐνὸς ἀσύλητου μακεδονικοῦ τάφου γεμάτου θησαυροῦς. Μέσα στὸν τετράγωνο θάλαμο, διαστάσεων $4,50 \times 4,50$ μ. καὶ ὕψους 5,30 μ., ἦταν ἀραδιασμένα τὰ κτερίσματα τοῦ νεκροῦ, ἐνῶ στὸ βάθος τοῦ θαλάμου, στὸ

μέσο του τοίχου ήταν άκουμπισμένη μιὰ λίθινη λάρνακα. Στην άριστερή γωνία υπήρχαν πολλά χάλκινα σκεύη και σιδερένια όπλα και στην αντίστοιχη δεξιά πλήθος άσημένα άγγεία. Μπροστά από τη λάρνακα θα πρέπει νά βρισκόταν ξύλινη κλίνη διακοσμημένη με πολύτιμα ύλικά. Άκουμπισμένη στον τοίχο, άριστερά τής λίθινης λάρνακας, και προστατευμένη από χάλκινο κάλυμμα, ήταν ή τελετουργική άσπίδα του νεκρού, καμωμένη από μεγάλο καλλιτέχνη με ύλικά πολύτιμα. Κοντά στην άσπίδα ήταν τοποθετημένες χάλκινες περικνημίδες και σιδερένιο κράνος μακεδονικού τύπου, διακοσμημένο με χρυσό. Ό θώρακας του νεκρού, σιδερένιος και αυτός με χρυσές διακοσμήσεις, βρέθηκε λίγο πιο κάτω. Δίπλα στο κράνος υπήρχε ένα ιδιότυπο χρυσό στεφάνι, προφανώς διάδημα βασιλικό.

Η κομψότητα των άργυρών σκευών είναι βέβαια εξάίσια, άσύγκριτη όμως είναι ή καλλιτεχνική όμορφιά και αξία των μικροαντικειμένων, κυρίως έλεφάντινων, που ήταν διάσπαρτα στο δάπεδο του τάφου και προέρχονταν από διαλυμένα ξύλινα αντικείμενα ή έπιπλα.

Τό σημαντικότερο εύρημα του τάφου είναι χωρίς άμφιβολία ή χρυσή λάρνακα που βρισκόταν μέσα στη λίθινη και περιείχε τὰ μισοκαμένα όστά του νεκρού μαζί με χρυσό στεφάνι. Η λάρνακα, που είχε σχήμα τετράπλευρου κουτιού διακοσμημένου με ένθετους ρόδακες, ήταν από άτόφιο χρυσάφι, βάρους 10.800 γρ. Για την ταυτότητα του νεκρού έγιναν πολλές συζητήσεις. Η άποψη του καθηγητή Άνδρόνικου, ότι είναι ίσως τὰ λείψανα του βασιλιά Φιλίππου, στηρίζεται σε πολλά και καλά τεκμηριωμένα έπιστημονικά δεδομένα.

Στον προθάλαμο του τάφου, κατ' εξαίρεση, υπήρχε δευτερη ταφή προφανώς γυναικεία, πλουσιότατη και αυτή. Τὰ όστά, τοποθετημένα σε παρόμοια περίπου με την προηγούμενη χρυσή λάρνακα, ήταν τυλιγμένα σε χρυσοποικίλο ύφασμα, άριστουρ-

γματικής τέχνης. Μέσα στη λάρνακα βρέθηκε επίσης περίτεχνο διάδημα.

Ὁ δεύτερος μακεδονικὸς τάφος βρέθηκε τὴν ἐπόμενη χρονιά πολὺ κοντὰ στὸν τάφο τοῦ Φιλίππου. Ἔχει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ αὐτόν, τοιχογραφία στὸ πάνω μέρος του, εἶναι καὶ αὐτὸς ἀσύλητος καὶ τὰ κτερίσματα εἶναι πάλι πλουσιότατα. Τὰ ὀστά τοῦ νεκροῦ στὸν τάφο αὐτόν ἦταν μέσα σὲ ἀσημένιο ἀγγεῖο, στὸν λαιμὸ τοῦ ὁποῖου ἦταν περασμένο ἓνα θαυμάσιο χρυσὸ στεφάνι μυρτιάς.

Τρίτος μακεδονικὸς τάφος, στὰ ὄρια τῆς τούμπας, βρέθηκε τὴ μεθεπόμενη χρονιά, ἀλλὰ ὀλοκληρωτικὰ κατεστραμμένος.

Ἡ συνέχιση καὶ ἀποπεράτωση τῶν ἀνασκαφῶν στὴ μεγάλη τούμπα τῆς Βεργίνας ἔδειξε ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι τάφοι στὸ κέντρο τῆς τούμπας καὶ ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο ἔργο ἔγινε γιὰ νὰ καλύψει τοὺς τάφους τῆς μικρῆς τούμπας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἀπέδιδαν στοὺς νεκροὺς ποὺ ἦταν θαμμένοι στοὺς τάφους αὐτοῦς.

ΠΕΛΛΑ

Οι ένδειξεις για τη θέση της αρχαίας πόλης Πέλλας, του σπουδαιότερου ιστορικού χώρου της Μακεδονίας, ήταν λίγες. Ἡ μνεία τοῦ Τίτου Λιβίου (Livius XLIV 46, 4-11), πού τήν τοποθετοῦσε στή νότια κλιτῶ ὑψώματος, περιτριγυρισμένου ἀπό ἔλη παρὰ ἀπό ἀρχαία λείψανα, ᾤθησε τοὺς νεότερους περιηγητὲς καὶ τὸν πρῶτο ἀνασκαφέα, καθηγητὴ Γεώργιο Οἰκονόμου, ν' ἀναζητήσουν στή συγκεκριμένη αὐτὴ θέση τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων.

Οἱ πρῶτες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες πραγματοποιήθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ἀπὸ τὸ καλοκαίρι κιόλας τοῦ 1914.

Ἡ θέση πού ἐπέλεξε ὁ Οἰκονόμου γιὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐρευνῶν του ἦταν μιὰ βαθιὰ σήραγγα μὲ λίθινα σκαλοπάτια, γνωστὴ στοὺς παλιότερους περιηγητὲς, πού ὀδηγοῦσε σὲ ὑπόγεια δεξαμενὴ καὶ ἡ ὁποία ἀνήκε σὲ ἰδιωτικὸ σπίτι. Κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη τῶν ἀνασκαφῶν, πού διήρκεσε δύο χρόνια (1914-15) καὶ διακόπηκε βίαια λόγῳ τῆς γενικῆς ἐπιστράτευσης κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα δύο σπιτιῶν, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνήκει στὸν τύπο τοῦ σπιτιοῦ μὲ πασταδά, τύπος ὅχι κοινὸς στὴν Πέλλα. Ἡ πρόοδος τῶν ἀνασκαφῶν ἀπέδειξε ὅτι τὰ σπίτια αὐτὰ ἀνήκαν σὲ οἰκιστικὸ τομέα τῆς πόλης καὶ ἀπεῖχαν δύο οἰκοδομικὰ τετράγωνα δυτικὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ ἐλαφιοῦ καὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης.

Τὸ ἀνασκαμμένο τμήμα τῆς πόλης ξανασκεπάστηκε μὲ χῶμα καὶ ἡ Πέλλα ξεχάστηκε καὶ πάλι, γιατί οἱ συνθήκες τότε, κυρίως ἀπὸ ἄποψη οἰκονομική, δὲν ἦταν τόσο εὐνοϊκές.

Ἡ δευτέρα καὶ κύρια ἀνασκαφική περίοδος στὴν Πέλλα ἄρχισε μόλις τὴν ἀνοιξη τοῦ 1957 ἀπὸ τυχαῖο περιστατικό. Κάτοικος τοῦ χωριοῦ, πὸ διαμόρφωνε τὸ ὑπόγειο τοῦ νεοκτισμένου σπιτιοῦ του, ἀποκάλυψε σειρὰ σπονδύλων ἰωνικῶν κιόνων. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία Θεσσαλονίκης, στὴν ὁποία ὑπαγόταν τότε ἡ Πέλλα, ἄρχισε ἀμέσως δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ μὲ τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων Φ. Πέτσα, ἡ ὁποία ἔφερε στὸ φῶς ἰωνικὸ περιστύλιο σπιτιοῦ σὲ ἄριστη κατάσταση, τὸ ὁποῖο μετὰ τὴν ἀναστήλωσή του ἀπετέλεσε τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ σημεῖο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Πέλλας.

Ἡ σημασία τοῦ εὐρήματος ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε προκάλεσε τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Κ. Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος χρηματοδότησε ἀδρὰ πενταετῆς πρόγραμμα ἀνασκαφῶν πὸ διενεργήθηκαν ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Χ. Μακαρόνα. Τὰ εὐρήματα τοῦ πρώτου χρόνου τῶν ἀνασκαφῶν ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Ἡ ἀνεύρεση τῶν κεραμίδων στέγης μὲ τὴν ἐπιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ταύτισε μὲ τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση, τὸν χῶρο πὸ ἐρχόταν στὸ φῶς. Ἡ ἀνεύρεση τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων τοῦ κυνηγοῦ τοῦ λεονταριοῦ καὶ τοῦ Διόνυσου, ἔργα μοναδικά, ἔδειχνε τὴν καλλιτεχνικὴ στάθμη καὶ παράδοση τῆς πόλης αὐτῆς, πὸ τὰ ἀνάκτορά της πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια τὰ εἶχε διακοσμήσει ὁ ἐπιφανέστερος ζωγράφος τῆς ἐποχῆς του Ζεῦξις.

Κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν οἱ ἐργασίες ἔγιναν μὲ πολὺ ἐντατικὸ ρυθμὸ καὶ ἀποκάλυψαν πολεοδομικὸ σύνολο πὸ ἀνῆκε στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὸ ρυμοτομικὸ πλάνο τῆς πόλης ἀκολουθεῖ τὸ ἵπποδάμειο σύστημα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο εὐθύγραμμοι δρόμοι

ὀρίζουν ὀρθογώνια οἰκοδομικά τετράγωνα. Τὰ οἰκοδομικά τετράγωνα τῆς Πέλλας, διαστάσεων περίπου 110×47 μ., περιλαμβάνουν τρία κατὰ κανόνα σπίτια τὸ καθένα. Λεωφόροι, πλάτους 9 μ., διασχίζουν τὴν πόλη ἀπὸ ἀνατολὴ πρὸς δύση, ἐνῶ ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο δρόμοι 6 μ. χωρίζουν κατὰ μῆκος τὰ οἰκοδομικά τετράγωνα. Ὅργανωμένο σύστημα παροχῆς ὕδατος μὲ φρεάτια καθαρισμοῦ στὰ σταυροδρόμια, σύστημα ἀποχετεύσεως καὶ μεγάλες ὑπόγειες σήραγγες καὶ δεξαμενὲς γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων μαρτυροῦν τὴ σωστὴ ὀργάνωση τῆς πόλης. Τὰ σπίτια τοῦ τομέα αὐτοῦ μεγάλα, ἐμβαδοῦ ἀπὸ 1 ὠς 2 στρεμμάτων καὶ μὲ πλούσια διακόσμηση, ἔχουν πάντα στὸ κέντρο εὐρύχωρη αὐλὴ μὲ κιονοστοιχία, στὴν ὁποία ἀνοίγουν ὄλοι σχεδὸν οἱ χῶροι τοῦ σπιτιοῦ.

Κατὰ τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο, μεγάλη σὲ ἔκταση ἀνασκαφὴ εἶχε γίνῃ καὶ στὴν ἀκρόπολη τῆς Πέλλας, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν πλατιά καλοδουλεμένα θεμέλια, πού ἀνήκουν σὲ τεράστια συγκροτήματα, τὰ ὁποία χρονολογοῦνται κυρίως στὰ ὕστερα ἑλληνιστικά χρόνια.

Μετὰ τὴ λήξη τοῦ πενταετοῦς προγράμματος οἱ ἀνασκαφὲς στὴν Πέλλα προχώρησαν μὲ πολὺ βραδύ ρυθμὸ ὡς τὸ 1973, ὁπότε ἐγίνε ἀναδιάρθρωση τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ Πέλλα ὑπήχθη στὴ ΙΖ' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Μακεδονίας. Νέες συστηματικὲς ἀνασκαφὲς ἄρχισαν τὸ 1976 καὶ συνεχίζονται μέχρι σήμερα χωρὶς διακοπὴ.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

1. Ἀνασκαφὴ στὰ νότια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἔφερε στὸ φῶς λείψανα σπιτιοῦ τῆς τυπικῆς μορφῆς τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὸ πολεοδομικὸ σύνολο τῶν σπιτιῶν τοῦ κεντρικοῦ τομέα. Σὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς χώρους τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ βρέθηκαν πλῆθος

Πέλλα. Γενικὴ ἀποψη σπιτιοῦ μὲ τὰ ἐγχρωμα κοινάματα. Ἑλληνιστικοὶ χρόνοι.

κομμάτια από έγχρωμα κονιάματα, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἐργαστηριακὴ τους ἐπεξεργασία ἔδωσαν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς διακόσμησης τοῦ τοίχου. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ σὲ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξη, κατὰ τὸ πρῶτο πομπηϊανὸ στυλ, καθὼς καὶ ἡ ἀνεύρεση τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφὲς δίνουν μιὰ εἰκόνα τῆς πλούσιας διακόσμησης τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας.

2. Μεγάλη ἀνασκαφὴ σὲ τάφρο μήκους 2 χλμ. ἔδωσε πολὺτιμα στοιχεῖα, πού καθόρισαν τὰ ἀκριβῆ ὄρια τῆς ἀρχαίας πόλης ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ τὶς θέσεις ὁδῶν πού χωρίζουν ἴσα σὲ πλάτος, μὲ τὰ γνωστά, οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Ἀποκαλύφθηκαν ἀκόμη τμήματα τείχους τῆς πόλης πού ἀνήκει στὰ χρόνια τοῦ Ἀρχέλαου καὶ τμήματα νεκροταφείων τῶν κλασικῶν, ἑλληνιστικῶν καὶ πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ δρόμου εἰσόδου πρὸς τὸ χωριὸ Π. Πέλλα, ὁ ὁποῖος βαίνει περίπου κάθετα πρὸς τὴν τάφρο τοῦ Ὄργανισμοῦ Ὑδρεύσεως Θεσσαλονίκης, ἔγινε ἀφορμὴ ἀνασκαφῆς, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας πρόσθεσαν ὄχι μόνο συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς Πέλλας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ τῆς ἐξέλιξη.

Ἡ ἀποκάλυψη νεκροταφείου στὰ ἀνατολικά τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, πού ἀνήκει στὴν περίοδο τοῦ Ἀρχέλαου, κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ ὁποίου ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς Αἰγὲς στὴν Πέλλα, φανερῶνει ὅτι ἡ Πέλλα στὴν πρώτη τῆς φάση ὡς πρωτεύουσα εἶχε πολὺ μικρότερη ἔκταση, τουλάχιστον πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς τελικῆς τῆς μορφῆς. Ἡ ἀνεύρεση θεμελιῶν σπιτιῶν, πού ἀνήκουν στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ κτίστηκαν ἐπάνω στὸ νεκροταφεῖο αὐτό, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἀποκάλυψη νεκροταφείου τῆς ἴδιας ἐποχῆς 700 μ. ἀνατολικότερα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ πόλη μέσα στὸν 4ο αἰῶνα ἐπεκτάθηκε κατὰ 600 περίπου μ., γεγονός πού συμφωνεῖ μὲ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες.

Στόν ίδιο ανασκαφικό τομέα αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα στοϊκού κτίσματος, αποτελούμενο μέχρι στιγμής από 6 διπλά δωμάτια στόν τύπο προθαλάμου-θαλάμου, με κιονοστοιχία στη δυτική πλευρά. Τό κτίσμα αυτό πρέπει νά εντάσσεται στό έμπορικό κέντρο τής πόλης. Κατά τήν ανασκαφή του αποκαλύφθηκαν έκατοντάδες πήλινων άγγείων, ειδωλίων και μητρες για τήν κατασκευή ανάγλυφων άγγείων και ειδωλίων.

4. Μεμονωμένες ανασκαφές μέσα στό χωριό αποκάλυψαν σπίτια τών ύστερων έλληνιστικών χρόνων τά όποία τοποθετημένα μέσα στόν κάναβο τής πόλης δίνουν τήν πλήρη εικόνα ρυμοτομικού σχεδίου με είκοσι οίκοδομικά τετράγωνα κατά πλάτος τής πόλης.

Ή αποκάλυψη επίσης άγροτικού ιερού έκτός τών όρίων τής πόλης δίνει στοιχεία για τίς λαϊκές λατρείες, οί όποιες είναι τελειώς άγνωστες ως σήμερα.

5. Ή ανασκαφή στα νεκροταφεία τής πόλης έδωσε πλήθος εύρημάτων, κυρίως άγγείων και πήλινων ειδωλίων, πολλά από τά όποία είναι έξαιρετικής τέχνης. Ή μοναδικότητα τών πήλινων ειδωλίων προϋποθέτει ύπαρξη σημαντικών έργαστηρίων κοροπλαστικής.

Ή συνέχιση τών ανασκαφών θα λύσει τό πρόβλημα του προορισμού ενός σημαντικού κτηριακού συγκροτήματος που βρέθηκε στην άκρόπολη με μεγάλη περίστυλο αύλη και τετράπλευρη όρθογώνια αίθουσα, 43 x 6 μ., με πλούσια διακοσμημένες κόγχες, ενώ παράλληλα θα λύσει και πολλά άλλα προβλήματα, τά όποία προκύπτουν κυρίως από τίς έλλιπείς πληροφορίες τών αρχαίων συγγραφέων για τήν πρωτεύουσα του μακεδονικού κράτους, δηλ. τή θέση τών ανακτόρων, τών ναών, του έμπορικού και πολιτικού κέντρου, τών τειχών τής πόλης, και θα μάς δώσει πλήρη εικόνα του ρυμοτομικού σχεδίου και τής εξέλιξής του.

ΔΙΟΝ

“Αν και οι γραπτές μαρτυρίες για το Δίον είναι λιγοστές, εύκολα αφήνουν να μαντέψει κανείς ότι δεν πρόκειται για μια συνηθισμένη πόλη της αρχαίας Μακεδονίας. Ο Αρχέλαος είχε καθιερώσει εκεί λαμπρούς αγώνες για τον Όλύμπιο Δία και τις Μοῦσες. Εκεί γιόρτασε τις μεγάλες νίκες του ο Φίλιππος και απ’ εκεί ξεκίνησε ο Αλέξανδρος πανηγυρικά για τη μεγάλη έκστρατεία θυσιάζοντας στον Όλύμπιο Δία. Στο Δίον στήθηκαν από τον Αλέξανδρο οι έφιπποι ανδριάντες των εταίρων που έπεσαν στη μάχη του Γρανικού, έργο του Λυσίππου. Εκεί τέλος υπήρχε μια δλόκληρη σειρά πορτραίτων των μελών της μακεδονικής δυναστείας.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές, ιδιαίτερα στα τελευταία χρόνια, ήρθαν μ’ ένα πλήθος εύρημάτων όχι μόνο να υπομνηματίσουν τις αποσπασματικές ειδήσεις των αρχαίων συγγραφέων, αλλά και να επιτρέψουν μια ευρύτερη ιστορική θεώρηση και να δώσουν μια χειροπιαστή εικόνα του αρχαίου Δίου.

Μερικά από τα σημαντικά συμπεράσματα και αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1. Οι ανασκαφές έδειξαν ότι οι ναοί των θεών στο Δίον δεν βρίσκονταν, όπως θα περιμενε κανείς, μέσα στην αρχαία πόλη, αλλά έξω από τον οχυρωματικό της περίβολο. Τα ιερά μαζί με δύο θέατρα και το στάδιο συγκροτούν ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό σύνολο κτισμένο δίπλα στην πόλη. Πρόκειται για μια χωροταξική λύση συνηθισμένη στα μεγάλα κοινά ιερά των

*Αεροφωτογραφία του κεντρικού δρόμου του Δίου
μέ τα καταστήματα.*

έλληνικῶν φύλων, μιὰ λύση πού πρέπει νά ἀναχθεῖ στήν ἴδρυση πρῶτα τῶν ἱερῶν καί ἐν συνεχείᾳ τῶν οἰκισμῶν καί ἡ ὁποία ὡστόσο ἔχει καί τήν πρακτική πλευρά, ἀφοῦ δύσκολα θά μπορούσαν νά διακινηθοῦν καί νά ἐξυπηρετηθοῦν τὰ πλήθη τῶν ἐπισκεπτῶν κατά τίς γιορτές καί πανηγύρεις μέσα στά στενά ὄρια τῆς πόλης.

Γιά πρώτη φορά σ' ἓναν καθαρά μακεδονικό χῶρο, ὅπως εἶναι τὸ Δῖον, ἐπισημάνθηκε αὐτὴ ἡ παράλληλη σχέση πόλης καί ἱερῶν, πού σαφῶς ὁδηγεῖ στοῦ συμπέρασμα ὅτι τὸ Δῖον δὲν διέθετε ἓνα τοπικό, ἀλλὰ ἓνα κεντρικό ἱερό τῶν Μακεδόνων.

2. Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ εἶναι φανερὴ καί ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στοῦ Δῖου δημοσιεύονταν, δηλαδή στήνονταν, λίθινες στήλες μὲ ἐπιγραφές πού τὸ κείμενό τους ἀφοροῦσε σημαντικὲς πολιτικὲς καί διοικητικὲς πράξεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἐπιγραφές, ὅπως ἡ συνθήκη ἀνάμεσα στον Φίλιππο Ε' καί τοὺς Λυσιμαχεῖς ἢ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου βασιλιᾶ πού λύνει ὀριοθετικά προβλήματα ἀνάμεσα σὲ θεσσαλικὲς πόλεις εἶχαν στηθεῖ στήν ἀρχαιότητα στοῦ τέμενος τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἔτσι τὸ περιεχόμενό τους θά γινόταν εὐκολότερα γνωστὸ στοὺς Μακεδόνες πού συγκεντρώνονταν γιὰ νά γιορτάσουν ἐπὶ ἑννιά μέρες τὰ «ἐν Δίῳ Ὀλύμπια».

3. Ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ τὴν ἔρευνα ἦταν ἡ ἀναζήτηση εὐρημάτων πού θά διαφώτιζαν ἰδιαίτερα τὴν πρῶτη περίοδο τῶν ἱερῶν. Γιά πρώτη φορά σ' ἓναν κατ' ἐξοχὴν μακεδονικό χῶρο ἦρθαν στοῦ φῶς ἱερὰ κτίσματα καί ἀναθήματα πού χρονολογοῦνται στοῦ τέλος τοῦ βου ἢ τίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Μέσα σὲ δύο κτήρια στον τύπο τῶν «μεγάρων» μὲ ἀνοιχτὸ προθάλαμο καί σηκὸ βρέθηκε πλῆθος ἀπὸ πῆλινα εἰδώλια πού ἀποτελοῦν ἀποφασιστικὴ μαρτυρία γιὰ τίς λατρεῖες τῶν Μακεδόνων στὰ ἀρχαῖκά ἤδη χρόνια, λατρεῖες πού σὲ τίποτα δὲν διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου.

4. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ὁ

έντοπισμός και στη συνέχεια ή έρευνα τών χώρων της λατρείας. Αποκαλύφθηκαν τó ιερό της Δήμητρας (βεβαιωμένο και έπιγραφικά), αυτό πού περιείχε τά παλιότερα ώς τώρα γνωστά εύρήματα στο Δίον, και τó ιερό του Άσκληπιού με αξιόλογα γλυπτά, έπιγραφικά και άρχιτεκτονικά εύρήματα. Έντοπίστηκαν τó ιερό της Άθηνάς και του Διονύσου και έρευνήθηκε τó ιερό της Ίσιδος, πού ήταν αναπάντεχα πλούσιο σε εύρήματα. Η λατρεία της Ίσιδος Λοχίας φαίνεται ότι διαδέχτηκε κατά τά έλληνιστικά χρόνια την παλιότερη λατρεία της Άρτέμιδος Είλειθίας, όπως με βεβαιότητα μπορεί να συμπεράνει κανείς από τις έπιγραφικές μαρτυρίες. Τó ίδιο ιερό στέγαζε και θεότητες, όπως την Άφροδίτη Υπολυμπιδια, πού για πρώτη φορά γίνεται γνωστή και ή όποία διέθετε ιδιαίτερο ναΐσκο.

5. Τó Δίον, σχεδιασμένο και χτισμένο μ' ένα σύστημα πού ύποτάσσεται σε γεωμετρικά σχήματα και έσωτερικά είναι άρθρωμένο με πλέγμα συντεταγμένων, στέκεται στην άρχή μιās έξέλιξης αύστηρά όργανωμένων πολεοδομικών μορφών. Ο περίβολος τών τειχών, πού έχει αναζητηθεί άνασκαφικά σε όλη του τή διαδρομή, όρίζει ένα σχεδόν άψογο όρθογώνιο (έξαιρεση άποτελεί ή ανατολική πλευρά πού κατά μήκος της έρρεε στην άρχαιότητα ó Βαφύρας). Οί δρόμοι, εύθύγραμμοι και με κλιμάκωση ώς πρós τó μήκος και τó πλάτος, τέμνονται κάθετα και δημιουργούν τις οίκοδομικές νησίδες. Χρονολογικά τά τείχη άνήκουν στο τέλος του 4ου αι., ενώ οί δρόμοι, στη μνημειακή μορφή πού σώθηκαν, στα αύτοκρατορικά χρόνια. Όστόσο όλες οί ένδειξεις πείθουν ότι ή πορεία τους δέν ήταν διαφορετική και κατά τούς έλληνιστικούς χρόνους.

6. Τó Δίον κατά τούς ρωμαϊκούς αύτοκρατορικούς χρόνους γνώρισε μεγάλη άνθηση. Δέν είναι τυχαίο ότι κατά την περίοδο αύτή κατασκευάστηκαν μνημειώδη δημόσια κτήρια, έπισκευάστηκαν ή έπεκτάθηκαν άλλα πού προϋπήρχαν και

στρώθηκαν με μεγάλες πλάκες οί δρόμοι μέσα στην πόλη. Σέ άκμή ήταν τὸ Δίον ὅταν μέσα στὸν 4ον αἰ. επικρατεῖ πιά ὁ χριστιανισμός. Ἐνῶ ἀκόμη λειτουργοῦσαν τὰ παλιὰ παγανιστικά ἱερά, ἄρχισαν νὰ κτίζονται οἱ πρῶτες χριστιανικὲς βασιλικὲς καὶ τὸ Δίον ἔγινε ἔδρα ἐπισκόπου. Τὸ τέλος ὅμως δὲν βρισκόταν μακριά. Ὅπως ἔδειξαν οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές, ἰσχυρὲς σεισμικὲς δονήσεις σώριασαν τὴν πόλη σὲ ἐρείπια. Μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη περίοδο ἀνασυγκροτήσεως νέοι σεισμοὶ ἀνάγκασαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν ὀριστικὰ τὰ σπίτια τους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρημάτων, ποὺ ἀνήκουν στὸν 5ο αἰ. μ.Χ., λιγοστεύει κατακόρυφα, ἐνῶ φθάνει σὲ σχεδὸν μηδενικὴ τιμὴ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα.

Τὸ Δίον ἄρχισε νὰ ξαναβγαίνει στὸ φῶς μὲ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀμέσως μετὰ τὴν ἱδρυσὴ του, ἄρχισε μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τὶς ἔρευνες στὸ χῶρο τῆς ἱερῆς αὐτῆς πόλης τῶν Μακεδόνων.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (285 - 1354)

Ἡ ἀπέραντη ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἦταν χωρισμένη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου σὲ λίγες καὶ πολὺ μεγάλες διοικητικὲς μονάδες, τὶς *ἐπαρχίες*. Ἀργότερα ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διαιρεῖται σὲ δώδεκα *διοικήσεις*. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἦταν ἡ διοίκηση Μοισιῶν, ποὺ περιλάμβανε 8 μικρὲς ἐπαρχίες, μιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦταν ἡ Μακεδονία.

Ἀργότερα ἡ διοίκηση Μοισιῶν θὰ χωριστεῖ στὰ δύο. Οἱ ἄλλοτε ἐπαρχίες τῆς Δακίας καὶ Μακεδονίας θὰ γίνουν οἱ ἴδιες διοικήσεις καὶ θὰ ἔχουν οἱ ἴδιες ἐπαρχίες στὴ δικαιοδοσία τους. Ἡ διοίκηση Μακεδονίας θὰ ἔχει ἐπτὰ καὶ ἡ διοίκηση Δακίας θὰ ἔχει τέσσερις ἐπαρχίες. Μέσα στὴ διοίκηση Μακεδονίας θὰ εἶναι καὶ ἡ ἱστορικὴ Μακεδονία μὲ τὰ γνωστὰ ὄρια ὡς ἐπαρχία τῆς διοίκησης. Ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μπερδεύουμε τὴ διοίκηση Μακεδονίας μὲ τὴν ἐπαρχία Μακεδονία. Ἡ ἱστορικὴ Μακεδονία εἶναι ἡ ἐπαρχία καὶ ὄχι ἡ διοίκηση. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Μακεδονίας εἶναι ἑλληνόφωνες καὶ ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Δακίας εἶναι λατινόφωνες. Ἐπειδὴ δὲ ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Δακίας βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὰ Σκόπια, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἔφθανε ὡς ἔξω ἀπὸ τὰ Σκόπια, ὅπως ἄλλωστε καθόρισε αὐτὸ καὶ ἡ περίφημη «γραμμὴ Γίρετσεκ».

1. Προβυζαντινή περίοδος (285 - 395)

Στις αρχές του 4ου αιώνα, στις 26 Ὀκτωβρίου 305, ἐπὶ Γαλερίου, μαρτύρησε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἄρχισε ἡ σπουδαία γιὰ τὸν χῶρο τῶν Βαλκανίων λατρεία του, ποὺ θὰ ἐξαπλωθεῖ πέρα ἀπὸ τὴ Μακεδονία, στὰ Βαλκάνια, στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Μ. Ἀσία. Στὴ γιορτὴ του θὰ γίνεται πολὺήμερο πανηγύρι στὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως μᾶς τὸ περιγράφει ὁ βυζαντινὸς διάλογος «Τιμαρίων», μιὰ διεθνῆς ἔκθεση τῆς ἐποχῆς μὲ ἐπισκέπτες ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Τέλος, τὰ πολλὰ Ἐγκώμιά του στὴ βυζαντινὴ πεζογραφία, οἱ πολλὲς εἰκόνες του στὴ βυζαντινὴ τέχνη καὶ οἱ πολλοὶ προσκυνητὲς στὸν τάφο του δείχνουν τὴ μεγάλη ἀπήχηση καὶ ἐξάπλωση τῆς λατρείας του.

Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ξεκίνησε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μὲ πειθαρχημένο καὶ ἐνθουσιασμένο κάτω ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ του λάβαρο στρατὸ καὶ νίκησε τὸν Λικίνιο πρῶτα κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολη, στίς 3 Ἰουλίου 324, καὶ ἔπειτα στὴ Χρυσούπολη, στίς 18 Σεπτεμβρίου 324, καὶ ἔτσι ἔληξε ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῶν δυὸ τελευταίων τετραρχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν ἀγώνας μόνον πολιτικός, ἀλλὰ καὶ ἀγώνας μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ εἰδωλολατρισμοῦ τοῦ Λικινίου.

Στὰ 379 στὴ Θεσσαλονίκη ἐγκαταστάθηκε ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς Θεοδόσιος καὶ ἐκεῖ ἔμεινε μὲ μικρὰ διαλείμματα, ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 379 ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 380, ἀφοῦ πέτυχε μέσα στὸ 379 μὲ μικρὰ εὐκίνητα τμήματα νὰ διώξει πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη τὰ στίφη τῶν βαρβάρων, τὰ ὁποῖα λεηλατοῦσαν τὶς χῶρες τῆς Βαλκανικῆς.

Τὴν ἀνοιξή τοῦ 390 ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς σφαγῆς 7.000 Θεσσαλονικέων στὸν Ἰππόδρομο, τὸ ὁποῖο στοίχισε στὸν Θεοδόσιο τὴν ταπεινωτικὴ δημόσια

μετάνοιά του έξω ἀπὸ τὴ μητρόπολη τοῦ Μιλάνου, ὅπου τελοῦνταν ἡ λειτουργία τῶν Χριστουγέννων. Ἀπὸ τότε δὲν ἔγιναν πιά ἀγῶνες στὸν Ἱππόδρομο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸν χῶρο τῆς γνωστῆς σήμερα πλατείας Ἱπποδρομίου.

2. Πρωτοβυζαντινὴ περίοδος (395 - 641)

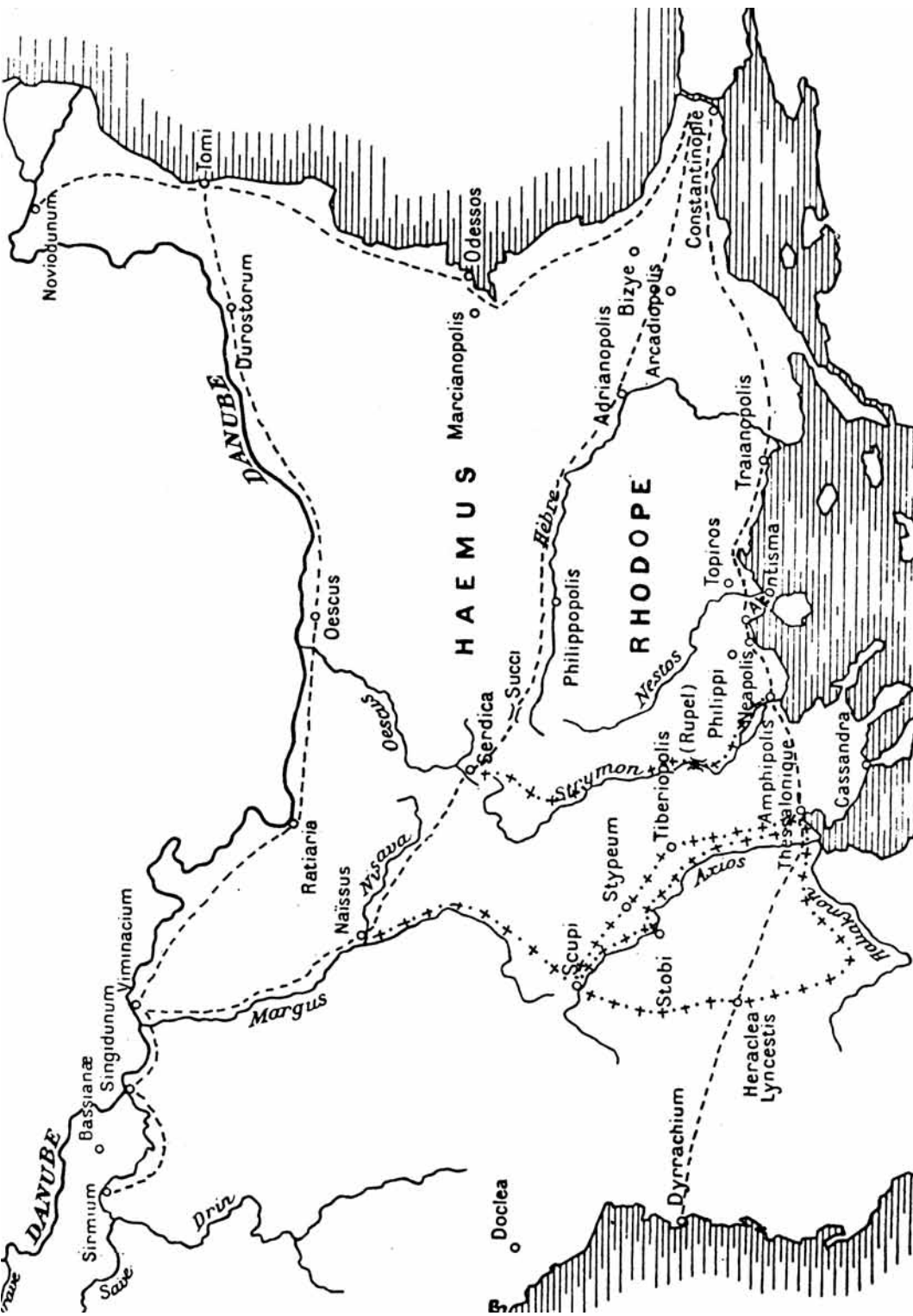
Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὸν χωρισμὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σὲ δυτικὸ καὶ ἀνατολικό, τὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικὸ πολιτικὰ μὲν ὑπήχθηκε στὴν Ἀνατολή, ὅπου γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ ἀνήκε, οἱ μητροπόλεις ὅμως καὶ οἱ ἐπισκοπές του, πού χρόνια ἦταν ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ πάπα, ὑπῆρξαν στόχοι μακρᾶς διεκδικήσεως μεταξύ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀργότερα οἱ ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς διέλυσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση τοῦ Δυτικοῦ Ἰλλυρικοῦ, καταπόντισαν τὰ μεγάλα ἐκκλησιαστικὰ του κέντρα (Σίρμιο καὶ Πρώτη Ἰουστινιανῆ) καὶ ἀπομόνωσαν ἀπ' αὐτὸ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ Δυτικὸ Ἰλλυρικὸ τὸ κυβερνοῦσε ὁ Θεσσαλονίκης ὡς τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαυροῦ (717-741), ὅποτε τὸ κράτος προσάρτησε τὴν Ἐκκλησία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴ μόνη ἐκκλησιαστικὴ κεφαλὴ, πού ἀπόμεινε στὴν Ἀνατολή μετὰ τὶς ἀραβικὲς κατακτήσεις, στὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βαρβαρικῶν λαῶν, τῶν Γότθων στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα Α' (457-474) καὶ τοῦ Ζήνωνα (474-491), τῶν οὐννικῶν φυλῶν στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' (527-565), τῶν Ἀβαροσλάβων σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα, στὰ χρόνια τοῦ Μαυρικού (582-602), τοῦ Φωκᾶ (602-610) καὶ τοῦ Ἡρακλείου (610-641) —γιὰ τὶς τελευταῖες πολλὰ στοιχεῖα μᾶς δίνουν τὰ βιβλία τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγ. Δημητρίου— προξενοῦν μεγάλες ἀναστατώσεις καὶ καταστροφές. Ἡ Μακεδονία, πόλεις,

κωμοπόλεις και χωριά, υποφέρουν τὰ πάνδεινα. Ληλασίες, αίχμαλώσεις, σφαγές και έρημώσεις σημειώνονται από όπου και άν περνούν τὰ βαρβάρικα φύλα. Ή πρωτεύουσά της, ή Θεσσαλονίκη, πολιορκείται αρκετές φορές και οί κάτοικοί της, που περνούν μέρες τρομερής άγωνίας, ζητούν τή σωτηρία τους από τόν προστάτη μεγαλομάρτυρα "Άγιο. Άπό τις πέντε κατά διάφορα χρονικά διαστήματα επιθέσεις τών Σλάβων ύπογραμμίζουμε τήν τρίτη μετά τó 610, ή όποία διαφέρει από τις δυó προηγούμενες (τήν πρώτη με 100.000 Άβαροσλάβους τó 597 και τή δεύτερη με 5.000 Σλάβους τó 603), γιατί σ' ατήν πολλές σλαβικές φυλές, οί Δρογουβίτες, οί Σαγουδάτοι, οί Βελεγεζίτες, οί Βαϊουνίτες κ.ά., ξεσηκώθηκαν όλες μαζί, από μέρη έξω από τή Μακεδονία, πιθανώς πέρ' από τόν Δούναβη, και κατεβαίνουν πρós Ν με μονόξυλα μέσ' από τόν Άλιάκμονα, τόν Άξιό ή τόν Στρυμόνα, για νά λεηλατήσουν τις έλληνικές χώρες και νά έπιτεθούν κατά της Θεσσαλονίκης, τήν όποία με άρχηγό τόν Χάτζωνα μάταια πολιορκησαν από ξηρά και θάλασσα: δυνατός βορειοδυτικός τοπικός άέρας, ό γνωστός Βαρδάρης, σκόρπισε τὰ μονόξυλα, καθώς και ταυτόχρονα όρμητική έξοδος χάρισε στους πολιορκημένους λαμπρή νίκη. Σ' αυτό τó γεγονός, που θεωρήθηκε θαύμα του Άγίου Δημητρίου, αναφέρεται πιθανότατα τó μωσαϊκό, τó λεγόμενο «των Ίδρυτών», και ή έπιγραφή του στον ναό του: «Κτίστας θεωρείς του πανενδόξου δόμου εκείθεν ένθεν μάρτυρος Δημητρίου του βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων μετατρέποντος και πόλιν λυτρομένου».

Κατόπιν οί Σλάβοι αυτοί, χωρίς άρχηγό, σκορπίστηκαν και έγκαταστάθηκαν άλλοι στη Μακεδονία, άλλοι στη Θεσσαλία και κατευθύνθηκαν πρós Ν, και με τὰ μονόξυλά τους έφτασαν, κατά μερικούς ευφάνταστους ιστορικούς, ως τὰ νησιά του Αιγαίου, στη Μ. Άσία και άκόμη ως τήν Κρήτη!!

Άργότερα οί Σλάβοι της Μακεδονίας ζήτησαν τή βοήθεια

του Χαγάνου τῶν Ἀβάρων, γιά νά καταλάβουν τή Θεσσαλονίκη, πού μόνοι τους δέν εἶχαν μπορέσει νά τήν πάρουν. Ὅλες οἱ χῶρες νοτίως τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Δούναβη διατρέχονται καί λεηλατοῦνται ἀπό ὀρδές Σλάβων, πού κινοῦνται ἐλεύθερα, γιὰτί ὁ Ἡράκλειος ἦταν ἀπασχολημένος μέ τόν πόλεμο κατὰ τῶν Περσῶν, πού προχωροῦσαν στή Μ. Ἀσία. Ἦλθαν ὁμως ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στό λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης ἐνισχύσεις σέ τρόφιμα καί ὄπλα μέ τόν ἀξιωματοῦχο Χαβρία καί οἱ Ἀβαροί ζήτησαν συνθηκολόγηση. Καί ὕστερα ἀπό 23 μέρες πολιορκία ἀποχώρησαν, ἀφοῦ οἱ Θεσσαλονικεῖς δέχτηκαν νά ἐξαγοράσουν τοὺς αἰχμαλώτους.

Ὑστερα ἀπό λίγα χρόνια γίνεται τρομακτικός σεισμός καί τὰ ἐγκατεστημένα στή μακεδονική ὑπαιθρο σλαβικά φύλα ὄρμησαν ἄοπλα γιά νά λεηλατήσουν τήν πόλη, πού τή νόμιζαν καταστραμμένη. Βρῆκαν ὁμως ἄγρυπνη τή φρουρά στά ἄθικτα τείχη καί γύρισαν πίσω ἀπογοητευμένα.

Τήν ἐποχή αὐτή μνημονεύεται ὅτι πυρκαγιά ἔκαψε τή βασιλική τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Στήν πυρκαγιά αὐτή ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφή: «Ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἡβῶντα βλέπεις καυθέντα τὸ πρὶν τὸν ναὸν Δημητρίου», πού βρισκόταν κάτω ἀπὸ τρεῖς μορφές μέσα σέ κύκλους στά μωσαϊκά (ἔχουν πέσει) τῆς δεύτερης βόρειας κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς μορφές, Ἄρχων-Ἅγιος-Ἐπίσκοπος, μοιάζουν μέ τίς τρεῖς μορφές τοῦ μεγάλου μωσαϊκοῦ, τοῦ λεγόμενου «τῶν Ἰδρυτῶν», πρέπει νά εἶναι οἱ ἀνακαινιστὲς τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιά καί ὄχι οἱ ἀρχικοὶ ἰδρυτὲς τοῦ 5ου αἰῶνα, ὅπως πιστεύεται. Ὁ σεισμός καί ἡ ἀπόπειρα τῶν Σλάβων νά λεηλατήσουν τὴ Θεσσαλονίκη πρέπει νά τοποθετηθοῦν κατὰ τοὺς μελετητὲς γύρω στὰ 630, ἢ πυρκαγιά γύρω στὰ 635 καί ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ τὸ ἀργότερο δυὸ χρόνια μετὰ τὸ 635, ὅλα λοιπὸν μαζί μεταξύ 630-640.

Κατὰ τὴ μαρτυρία τῶν κειμένων τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου

Δημητρίου, Σλάβοι που εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία ήταν: α) οί Στρυμονίτες που πρέπει να είχαν εγκατασταθεί στην κοιλάδα του Στρυμόνα, από τις έκβολές του οποίου λήστευαν με τὰ μονόξυλά τους τὰ καράβια που παρέπλεαν· β) οί Ρυγγίνοι εγκατεστημένοι και αυτοί σε κοιλάδα του ποταμίσκου Ρυχίου, που χύνει τὰ νερά τῆς λίμνης Βόλβης στὸν Στρυμονικὸ κόλπο ἀπὸ τὸ Στενὸ τῆς Ρεντίνας (τὸ Ρυγγίνοι εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ρηγίνοι, ὅπως ὀνομάζονται σωστὰ σὲ ἀγιορείτικο ἔγγραφο)· και γ) Οί Δρογουβίτες, που μαζί με τοὺς Σαγουδάτους εἶχαν εγκατασταθεῖ δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης στὴν πεδιάδα τῆς Βέροιας. Οί Βλαχορυγγίνοι μαζί με τοὺς Σαγουδάτους πρέπει νὰ θεωρηθοῦν Βλάχοι και ὄχι Σλάβοι. Αὐτὲς εἶναι οί λεγόμενες *σκληβηνίες* τῆς Μακεδονίας.

Οί Βελεγεζίτες και οί Βερζίτες εγκαταστάθηκαν στὴ Θεσσαλία. Οί Βαϊουνίτες ὅμως δὲν πρέπει νὰ πῆγαν, ὅπως πιστεύεται, στὴν Ἠπειρο, στὴ Βαγενετία, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ εγκαταστάθηκαν κάπου στὴ Μακεδονία και ἴσως κρύβονται στὶς φυλές, που πῆραν καινούργιο ὄνομα ἀπὸ τοὺς ποταμούς, ὅπου εγκαταστάθηκαν, ὅπως και οί Στρυμονίτες.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς, γνωρίζουμε κι ἄλλη σλαβικὴ φυλὴ, που ἔμεινε χρόνια στὴ Μακεδονία, πρὶν ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτὴν. Εἶναι οί Σμολεάνοι ἢ Σμολένοι Σλάβοι, που ἐγκατέστησε τὸ 688 ὁ Ἰουστινιανὸς Β' στὴν Κλεισούρα τοῦ Στρυμόνα, κοντὰ στὸ Μελένικο και στὸ Νευροκόπι, γιὰ νὰ φυλάγουν τὰ Στενὰ τῆς Κούλας και τοῦ Ροῦπελ ἀπὸ ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων. Μὲ τὴ βουλγαρικὴ εἰσβολὴ τοῦ «καυχάνου» Ἰσβούλου τὸ 837 οί Σμολένοι ὑποχώρησαν πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Καίσαρα Μωσηλέ, που βρίσκονταν στὴ Χριστούπολη (Καβάλα). Στὴν περιοχὴ τῆς ἔμειναν ἀρκετὰ χρόνια και ἐπὶ Φωτίου τὸ 864 σχηματίστηκε ἐπισκοπὴ Σμολένων, που ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Φιλίππων. Μὲ τὴ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση τοῦ

Βασιλείου Β΄ οί Σμολένοι μετακινήθηκαν πέρα από τὸν Νέστο, στὴ Ροδόπη. Ἐκεῖ σχηματίστηκε τὸ θέμα Σμολένων, ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ βουλγαρικὸ χωριὸ Ἴσμιλάν, κέντρο ἐπὶ τουρκοκρατίας περιοχῆς Πομάκων, σλαβόφωνων μουσουλμάνων.

3. Κύρια βυζαντινὴ περίοδος (641 - 1204)

α) Ἀγῶνες ἐναντίον σλαβικῶν καὶ ἄλλων ἐχθρικῶν φύλων

1. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰ., καὶ συγκεκριμένα στὰ 688-689 ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ (685-695 καὶ 705-711) ἐπιχείρησε μεγάλη ἐκστρατεία κατὰ τῶν σκλαβηνιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων στὰ ΒΑ τοῦ κράτους. Ἡ ἐκστρατεία ὑπῆρξε νικηφόρα καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ μῆκε θριαμβευτῆς στὴ Θεσσαλονίκη. Μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς ὑποταχθέντες Σλάβους μετέφερε στὴ Βιθυνία τῆς Μ. Ἀσίας, στὸ θέμα Ὀψίκιο, ποὺ εἶχε ἐρημωθεῖ ἀπὸ ἀραβικὲς ἐπιδρομές, καὶ τοὺς ἐγκατέστησε ἐκεῖ γεωργικὰ σὲ *στρατιωτόπια* σὰν στρατιῶτες. Γι' ἀπέγιναν λοιπὸν οἱ λεγόμενες σκλαβηνίες; Στὴν ἀρχὴ αὐτοδιοικούμενες, ἀναγνώρισαν ἔπειτα τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, γιατί ἢ μῆκαν στὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους ὡς φεδεράτοι, ὅπως οἱ Σμολεάνοι, ἢ νικῆθηκαν σὲ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Βυζαντινῶν, διαλύθηκε ἢ αὐτοδιοίκησή τους καὶ ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς, ὅπως οἱ Δρογουβίτες καὶ οἱ Σαγουνδάτοι. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ 836/7 δὲν ἀναφέρονται πιά σὰν *σκλαβηνίες*.

Ἀκολουθεῖ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων μὲ τὴν πρωτοβουλία δύο ἀδελφῶν Θεσσαλονικέων, τοῦ Κυρίλλου (Κωνσταντίνου) καὶ τοῦ Μεθόδιου (Μιχαήλ), ποὺ ἔδωσαν σὲ ὅλο τὸν σλαβικὸ κόσμο ὄχι μόνο τὴ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλφάβητο γιὰ τὴ γραφὴ τῆς γλώσσας του, καὶ τὶς φιλολογικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ του. Τὸ θέμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ καὶ ἐκβυζαντινισμοῦ τῶν Σλάβων φαίνεται ὅτι εἶχε

*Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τοὺς δωρη-
τὲς στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης.*

ΕΣΤΙΝ ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΤΑΥΤΕΣ ΕΔΕΞΑΝ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΚΕΙΘΕΝ ΕΝ ΙΑΠΤΥΡΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΡΟ
ΤΕΡΑΚΑΡ ΠΟΝΗΡΑΝ ΑΝΑΚΑΡΑ ΖΩΝΟΝ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΤΑΥΤΕΣ ΕΣΤΙΝ ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΠΡΩΤΟΣ

τελειώσει πιά στην εποχή του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφοῦ (886-912), ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει καθαρά στὰ «Τακτικά» του ὅτι αὐτὸ τὸ πέτυχε ὁ πατέρας του Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδῶν (867-886).

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Καμενιάτη μαθαίνουμε: α) ὅτι οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας ἔχουν βαπτιστεῖ χριστιανοὶ καὶ ζοῦν εἰρηνικὰ μὲ τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμό, β) ὅτι στὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθαρὰ ἑλληνικὰ χωριά, ὑπάρχουν καὶ χωριά ἀνάμεικτα, ὅπου ζοῦν μαζί Ἑλληνας καὶ Δρογουβίτες καὶ Σαγουνδάτοι, καὶ γ) ὅτι στὴν ὑπηρεσία τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος Στρυμόνα ὑπάρχουν ἔμπειροι τοξότες Σλάβοι. Οἱ Στρυμονίτες λοιπὸν ἔγιναν στρατιῶτες τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω λοιπὸν φαίνεται πολὺ καθαρὰ πῶς ἐξαφανίστηκαν οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας. Ὑπῆρξε μιὰ βασικὴ προϋπόθεση καὶ ἔδρασαν δυὸ ἰσχυροὶ παράγοντες, ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ στρατός. Ἡ βασικὴ προϋπόθεση ἦταν ὅτι ἐγκαταστάθηκαν καὶ ἔζησαν μέσα σὲ ἑλληνικὸ πληθυσμό. Γιατὶ οὔτε τόσο πολλοὶ ἦταν, ὥστε νὰ καλύψουν ὅλη τὴ Μακεδονία (τοὺς ὑπερβολικοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀγιογράφων δὲν τοὺς πιστεύουν οὔτε οἱ Σλάβοι ἱστορικοί), οὔτε ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ Ἑλληνας κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἐγκατέλειψαν τὴ χώρα μὲ τὶς εἰσβολές, χωρὶς νὰ ἐπιστρέψουν ποτέ.

2. Ἀφοῦ διαλύθηκαν οἱ σκλαβηνίες καὶ ἐκχριστιανίστηκαν οἱ Σλάβοι τους, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θεσσαλονίκη γνῶρισαν χρόνια εἰρηνικῆς καὶ πλούσιας ἐπαρχιακῆς ζωῆς μὲ φυσικὸ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν οἱ κάτοικοι τὴ μαχητικότητα τῆς ἐποχῆς τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ νὰ παραμελήσουν τὴν ὀχύρωση καὶ τὸ κράτος, τὴν ἀνανέωση καὶ ἐνίσχυση τοῦ στόλου.

Ἔτσι ἀρνησίθρησκοι χριστιανοὶ ἀρχιεπιρατές, σὰν τὸν Λέοντα τὸν Τριπολίτη (ἀπὸ τὴν Τρίπολη τῆς Συρίας), ἐπικεφα-

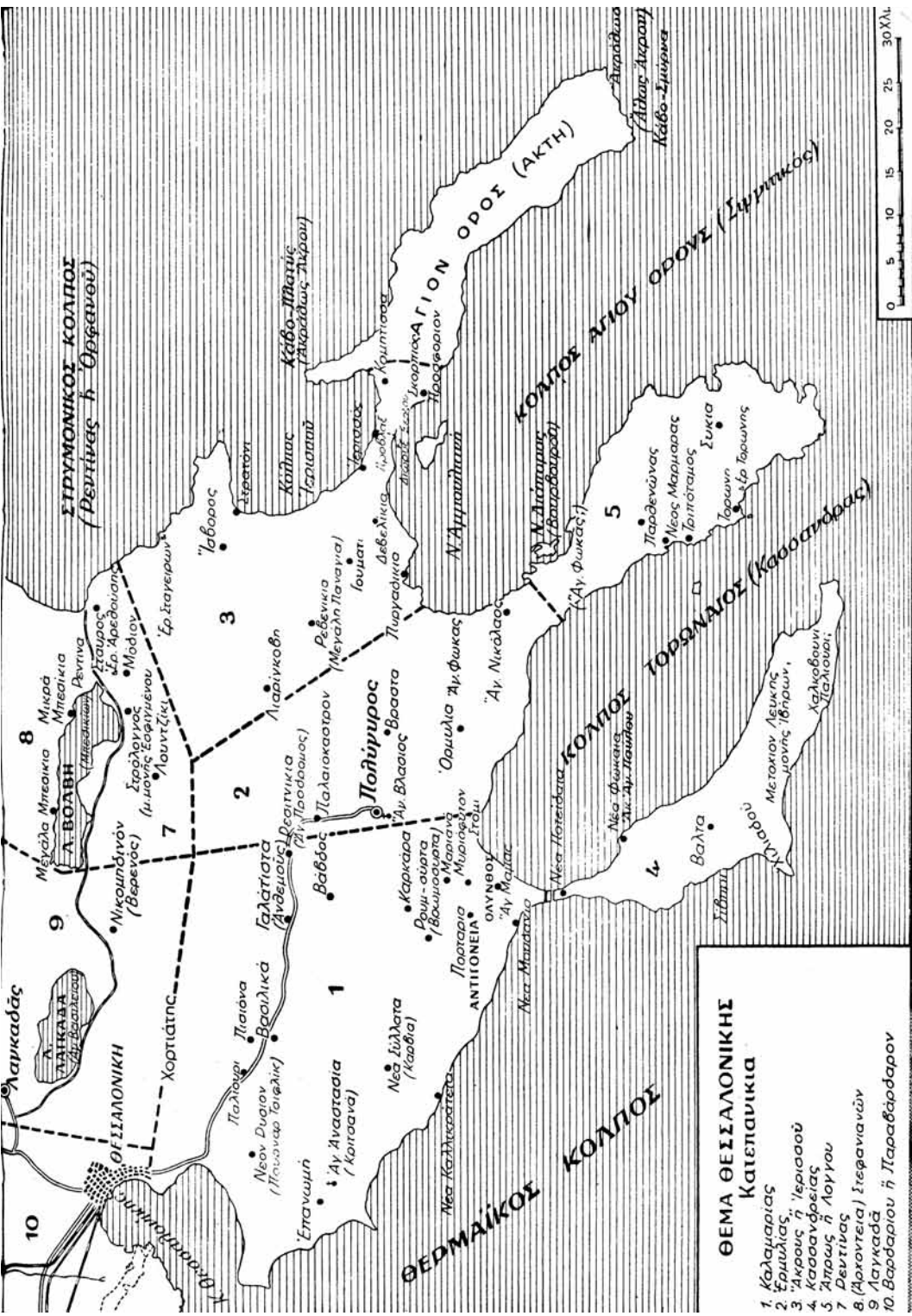
λῆς ἀραβικῶν πειρατικῶν στόλων τρομοκρατοῦν τὰ ἑλληνικὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου καὶ οἱ Σαρακηνοὶ τοῦ Τριπολίτη πλέοντας ἀπὸ τῆ Θάσο μπαίνουν τὸ 902 στὸν Παγασητικό, λεηλατοῦν τὴ Δημητριάδα κοντὰ στὸν Βόλο καὶ στὶς 29 Ἰουλίου 904, μέρα Κυριακὴ, 10.800 ἄνδρες ἀγκυροβολοῦν ἀνατολικά τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀρχίζουν τὶς ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν ξηρὰ. Τὴ δευτέρη μέρα πλησιάζουν τὸ θαλάσσιο τεῖχος μὲ ψηλοὺς ξύλινους πύργους στημένους κιόλας σὲ διπλὰ μεγάλα πλοῖα, ἀποδεκατίζουν τοὺς ὑπερασπιστὲς του καὶ μπαίνουν στὴν πόλη. Τὴν τριήμερη σφαγὴ τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἄγρια λεηλασία τῆς πόλης, ποὺ ἀκολούθησαν, μᾶς τὶς περιγράφει ὁ κληρικὸς Ἰωάννης Καμενιάτης. Οἱ αἰχμάλωτοι, ὅταν μετρήθηκαν στὴν Κρήτη, βρέθηκαν νὰ εἶναι 22.000. "Ἄν σ' αὐτοὺς προσθέσουμε αὐτοὺς ποὺ σφάχτηκαν ἢ κρύφτηκαν ἢ διέφυγαν, μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰῶνα ἔφταναν ἴσως στὶς 100.000. Οἱ φυγάδες καὶ οἱ ἐξαγορασμένοι Θεσσαλονικεῖς ποὺ ἐπέστρεψαν, συνῆλθαν μὲ τὸν καιρὸ, ἐπιδιόρθωσαν τὰ τεῖχη τῆς πόλης τους καὶ τὴν ὀχύρωσαν, ἔστω καὶ ἀργά, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε τὸ 974 στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ της.

3. Τὴν ἐπιδρομὴ αὐτὴ τῶν Σαρακηνῶν τὴ διευκόλυνε ἡ ἀδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ ἡ ἐμπλοκὴ τῶν Βυζαντινῶν σὲ νέους πολέμους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ὁ τσάρος τους Συμεῶν (893-927), ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ πατέρα του Βόριδα-Μιχαὴλ εἶχε περάσει τὰ νιάτα του στὴν Κωνσταντινούπολη, μόλις ἀνέβηκε στὸν θρόνο τὸ 893 ἔδειξε ἐχθρικές διαθέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιο. Ἀπαγόρευσε ἀμέσως τὰ ἑλληνικὰ βιβλία καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸ κράτος του καὶ ἀνάγκασε τὸ Βυζάντιο γιὰ ἀντίποινα νὰ μεταφέρει τὸ ἑλληνοβουλγαρικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τελωνεῖου ἀπὸ τὴν κοντινὴ Κωνσταντινούπολη στὴ μακρινὴ γιὰ τοὺς Βουλγάρους Θεσσαλονίκη. Αὐτὸ

τοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν, ποὺ ζητοῦσε, καὶ δὲν ἦταν ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ πολέμου, ὅπως ὑποστηρίζουν Σλάβοι ἱστορικοί.

Τὸ 894 ἔκαμε αἰφνιδιαστικὴ εἰσβολὴ στὴ Θράκη. Ὁ Λέων ΣΤ΄ ὅμως ἔριξε τοὺς Οὐγγυροὺς ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς συνέτριψε σὲ τρεῖς μάχες. Ὁ Συμεὼν ἀναγκάστηκε τὸ 895/6 νὰ ζητήσει εἰρήνην, ποὺ τοὺς ὅρους τῆς διαπραγματεύτηκε ὁ Πελοποννήσιος διπλωμάτης Λέων ὁ Χοιροσφάκτης. Χρησιμοποιώντας μὲ τὴ σειρὰ του ὁ Συμεὼν τοὺς Πετсенέγκους ἐναντίον τῶν Οὐγγυρων, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὴν Παννονία, εἰσέβαλε δεύτερη φορὰ στὴ Θράκη καὶ στὸ Βουλγαρόφυγο τὸ 896 κατανίκησε τὶς βυζαντινὲς δυνάμεις. Ἀντὶ ὅμως νὰ στραφεῖ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διευθύνθηκε ἐναντίον τῆς Μακεδονίας καὶ ἔφτασε λεηλατώντας ὡς τὸ Δυρράχιο. Τὸ Βυζάντιο ἀπάντησε μὲ μεγάλη εἰσβολὴ στὴ Βουλγαρία καὶ ὁ Συμεὼν ζήτησε τὸ 899-900 καὶ πάλι εἰρήνην, ποὺ τοὺς ὅρους τῆς διαπραγματεύτηκε πάλι ὁ Λέων ὁ Χοιροσφάκτης, ὁ ὁποῖος καυχίεται σὲ ἐπιστολῇ του ὅτι ἀπόσπασε ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ Συμεὼν τριάντα φρούρια τοῦ Δυρραχίου. Καὶ ὅταν ὁ Συμεὼν ἐπιχείρησε νὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶχε προσωρινὰ ἐρημωθεί τὸ 904 ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατές, βυζαντινὰ στρατεύματα τὸν ἐμπόδισαν, καὶ ἔγινε γιὰ τρίτη φορὰ εἰρήνην μὲ διαπραγματευτὴ καὶ πάλι τὸν Λέοντα Χοιροσφάκτη.

Μετὰ τὸν Συμεὼν κι ἄλλος τσάρος τῶν Βουλγάρων, ὁ Σαμουήλ (976-1014) ταλαιπώρησε γιὰ πολλὰ χρόνια τὴ Μακεδονία. Τὸ 971 ὁ Τσιμισκῆς, ποὺ εἶχε διαλύσει τὸ βουλγαρικὸ κράτος, δὲν ἐπέβαλε κατοχὴ στὸ δυτικὸ του τμήμα, ποὺ τὸ διοικοῦσε εἰρηνικὰ ὁ ἀρμενικῆς καταγωγῆς συμπατριώτης του Νικόλαος Κομιτόπουλος. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ 976, οἱ τέσσερις γιοὶ τοῦ Νικόλαου, οἱ Κομιτόπουλοι, ἐπαναστάτησαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἓνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Σαμουήλ, ποὺ ἐξόντωσε τοὺς ἄλλους, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ

Βασιλείου Β' (976-1025) πρὸς τὸν ἐπαναστάτη στρατηγὸ τοῦ Βάρδα Σκληρό, γιὰ νὰ μετατρέψει τὸ βουλγαρικὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα σὲ κατακτητικὸ πόλεμο, ποὺ ξαπλώθηκε στὴ μιστὴ Βαλκανικὴ. Μὲ βάση πρῶτα τὴν Πρέσπα καὶ ἔπειτα τὴν Ἀχρίδα κατέλαβε σιγὰ σιγὰ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας ὡς τὸ Δυρράχιο καὶ ἔπειτα τὴν περιοχὴ τοῦ παλιοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Τὸ 980 ὁ Σαμουὴλ μπῆκε στὴ Θεσσαλία, κατέλαβε τὴ Λάρισα, μετέφερε τοὺς κατοίκους τῆς στὴ Βουλγαρία καὶ τὸ λείψανο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου στὴν Πρέσπα καὶ ἀλώνιζε τὴ Μακεδονία. Δημιούργησε ἔτσι ἓνα βουλγαρικὸ κράτος μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ παλιό, ἐνῶ τὸ Βυζάντιο ἀγωνιοῦσε νὰ καταπνίξει πρῶτα τὴν ἐπανάσταση τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καὶ ἔπειτα τοῦ Βάρδα Φωκά καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιδράσει, δηλαδὴ στὰ χρόνια 976-989.

Τὸ 986 ὁ νεαρὸς ἀκόμα Βασίλειος Β' ἀρχίζει ἐναντίον τοῦ ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου. Στὴν ἀρχὴ σὲ ἀντιπερισπασμὸ εἰσβάλλει στὴ Βουλγαρία ἀπὸ τὰ Στενὰ «Πύλη τοῦ Τραῖνου» καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν Τριαδίτσα (Σόφια), ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσει ἄπρακτος, γιὰτι εἶχε διαδοθεῖ ὅτι πίσω του εἶχε ξεσπάσει ἐπανάσταση. Στὰ ἴδια Στενὰ κτυπήθηκε ἀπὸ Βουλγάρους, νικῆθηκε καὶ μόλις σώθηκε στὴ Φιλιππούπολη. Κατόπιν ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βάρδα Φωκά, νικητὴ τοῦ Σκληροῦ, τὸν ἀπασχόλησε ὡς τὸ 989.

Ἀπὸ τὸ 990 ὁμοῦς ὁ Βασίλειος Β' ἀπερίσπαστος ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς ἀναλαμβάνει ἀγῶνα κατὰ τοῦ Σαμουὴλ, ποὺ μέσα στὰ 13 ταραγμένα χρόνια τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ Βυζαντίου εἶχε ἰδρύσει μεγάλο κράτος, ἀπὸ τὸν Εὐξεινο ὡς τὴν Ἀδριατικὴ καὶ ἀπὸ τὸν Αἴμο ὡς τὴ Θεσσαλία, καὶ μὲ τὶς ἐπιδρομὲς του ἔφτανε ὡς τὴν Πελοπόννησο. Ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ τοῦ κράτους θὰ εἶναι στὸ ἐξῆς ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλείου Β'.

Τὸ 991 ἔρχεται στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ θὰ εἶναι ἡ βάση τῶν

έπιχειρήσεών του, βάζει φρουρά στην καλά όχυρωμένη πόλη με διοικητή τόν μάγιστρο Γρηγόριο Ταρωνίτη και προβαίνει σέ έπιχειρήσεις στη Μακεδονία, για τίς όποιες δέν γνωρίζουμε τίποτε από έλλειψη μαρτυριών. Τό 994 έπιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη, για ν' άντιμετωπίσει τούς Φατιμίδες Άραβες τής Αίγύπτου, πού προήλαυναν στη Συρία.

Τό 996 ό Σαμουήλ, έπωφελούμενος από τήν άπουσία του άυτοκράτορα στην Άνατολή, άρχισε νέες έχθροπραξίες, για νά ξαναπάρει τά φρούρια τής Μακεδονίας πού είχε άνακτήσει ό Βασίλειος. Μάταια όμως έπιχείρησε νά καταλάβει τή Θεσσαλονίκη. Διευθύνθηκε έπειτα για λεηλασία πρós τήν Κάτω Έλλάδα κι έφτασε ως τόν Ίσθμό. 'Ο Βασίλειος Β' έστειλε στη θέση του Ταρωνίτη ως «άρχοντα πάσης Δύσεως» τόν έμπειρο στρατηγό Νικηφόρο Ούρανó. 'Ο Ούρανός καταδιώκοντας τόν έχθρό στρατοπέδευσε στην όχθη του πλημμυρισμένου Σπερχειού. Άσφαλής πίσω από τά νερά του ποταμού, έπισήμανε πέρασμα και μέσα στη νύχτα, έπесе πάνω στους κοιμισμένους άντιπάλους του πού στρατοπέδευαν στην άλλη όχθη, τούς συνέτριψε και ανάγκασε τόν Σαμουήλ με τά ύπολείμματα του στρατού του ν' άποσυρθεί στη Βουλγαρία. 'Ο Ούρανός γύρισε με όλα τά λάφυρα και τούς αιχμαλώτους και έπειτα από τρεις μήνες έμπαινε στη Βουλγαρία χωρίς νά βρει καμία άντίσταση. Άπό τó 997 ως τó 1001 ό Σαμουήλ δέν φάνηκε πουθενά.

Τό 1001 ό Σαμουήλ ξαναπαρουσιάζεται και ό Βασίλειος Β' ξαναγυρίζει για δεύτερη φορά από τή Μέση Άνατολή κι εφαρμόζοντας μελετημένο σχέδιο τόν άπωθει από διάφορες θέσεις τής Μακεδονίας και τελικά τήν άνοιξη του 1003 τόν κατατροπώνει στον Άξιό, κοντά στα Σκόπια. 'Ο Σαμουήλ έχασε τó μισό κράτος του· αυτό ήταν ή άρχή του τέλους. 'Ο Βασίλειος Β' διέκοψε τόν άγώνα και γύρισε στην Κωνσταντινούπολη, για νά παραχειμάσει. Άπό τó 1004 ως τó 1014 δέν

ἔχομε πληροφορίες γιά μεγάλα γεγονότα. Τὸ 1014 ὁ Σαμουήλ ἀποφάσισε νὰ κτυπήσει γιὰ τελευταία φορὰ μὲ τακτική πάλι ἐνέδρας, ἀλλὰ μὲ μεγάλες δυνάμεις. Μὲ 15.000 ἄνδρες ὀχύρωσε τὴ στενὴ κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα στὸ Κλειδί, ἀνάμεσα στὶς Σέρρες καὶ στὸ Μελένικο, καὶ ἔστειλε ἀπὸ τὰ βουνὰ τὸν στρατηγὸ τοῦ Δαβίδ Νεστορίτζη νὰ κτυπήσει τὴ Θεσσαλονίκη σὲ ἀντιπερισπασμό. Ὁ διοικητὴς τῆς ὅμως Θεοφύλακτος Βοτανειάτης τὸν ἔτρεψε σὲ φυγὴ καὶ μὲ λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους ἦλθε κι αὐτὸς στὸ Κλειδί. Ἀπὸ τὸ Κλειδί ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας παράκαμψε ἀπὸ μονοπάτια τὸ ψηλὸ βουνὸ Βαλαθίστα καὶ βρέθηκε στὰ νῶτα τῶν Βουλγάρων. Στὴ γενικὴ ἐπίθεση τὴν 29 Ἰουλίου 1014 ὁ Σαμουήλ νικήθηκε καὶ μόλις σώθηκε στὸ Πρίλαπο (Περλεπέ).

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σαμουήλ τὸν πόλεμο συνέχισε γιὰ μερικὸς μῆνες ὁ γιὸς τοῦ Γαβριήλ-Ραδομίρ. Ὁ Βασίλειος Β΄ ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη κτυπᾷ καὶ κυριεύει φρούρια τοῦ ἀντιπάλου του, ὅπως τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπο καὶ τὸ Στυπεῖον (Ἰστίπ) τὸ φθινόπωρο τοῦ 1014 καὶ τὰ Βοδενά καὶ τὰ Μογλενά τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1015. Τὸ 1015 ὅμως ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος, ἀπόγονος τῆς παλιᾶς βουλγαρικῆς οἰκογένειας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Συμεών, δολοφόνησε τὸν Γαβριήλ-Ραδομίρ, τὴ γυναίκα του καὶ τὸν γαμπρό του Ἰωάννη Βλαδίμηρο καὶ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τοὺς κληρονόμους τῆς ἀντίπαλης οἰκογένειας τῶν Κομιτοπούλων.

Ἀπὸ τὸ 1015-1018 ὁ Βασίλειος Β΄ καὶ οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαβίδ Ἀριανίτης καὶ Κωνσταντίνος Διογένης θὰ πολεμοῦν μὲ τὸν Βλαδισλάβο γιὰ τὰ φρούρια τῆς περιοχῆς Φλώρινας καὶ Καστοριάς, ὥσπου αὐτὸς νικημένος θὰ φύγει, γιὰ νὰ πολιορκήσει τὸ μακρινὸ Δυρράχιο, στὴν ἀρχὴ τῆς πολιορκίας τοῦ ὁποίου θὰ σκοτωθεῖ καὶ ὁ ἴδιος πιθανῶς.

Ὅταν ἔμαθε τὸν θάνατο καὶ τοῦ Ἰωάννη Βλαδισλάβου, ὁ Βασίλειος Β΄ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σὲ μεγάλη

περιοδεία στις χώρες του πολέμου. Στόν δρόμο πρὸς τίς διάφορες πόλεις, ὅπως στήν Ἀδριανούπολη καί τίς Σέρρες, ἔρχονταν Βούλγαροι διοικητές καί τοῦ παρέδιναν φρούρια. Ἀπό τή Στρώμνιτσα πῆγε στά Σκόπια, στήν Ἀχρίδα, στήν Πρέσπα, στή Δεάβολη κι ἔφτασε στό Δυρράχιο. Κι ἔπειτα ἐπιστρέφοντας ἀπό τήν Καστοριά καί τὰ Σέρβια ἔφτασε στή Θεσσαλονίκη καί ἀπό ἑκεῖ κατέβηκε στήν Ἀθήνα. Παντοῦ ἔβαζε φρουρές καί διόριζε στρατηγούς διοικητές.

Τελευταῖο καταλήφθηκε, ὕστερα ἀπό ἀντίσταση, τὸ Σίρμιο στό 1019 ἀπό τὸν στρατηγὸ Κωνσταντῖνο Διογένη. Ἀφοῦ τὸ 1019 τελείωσε ὁ πόλεμος, ὅλη ἡ περιοχὴ τοῦ κράτους τοῦ Σαμουήλ, ἀπὸ τήν Ἀδριατικὴ ὡς τὸν Εὐξείνιο, ὁργανώθηκε στρατιωτικὰ σὲ θέματα καί ἐκκλησιαστικὰ σὲ ἐπίσκοπες. Ὅταν πέθανε ὁ Βασίλειος Β΄ στίς 15 Δεκεμβρίου 1025, ὅλη ἡ Βαλκανικὴ ἀνῆκε στό βυζαντινὸ κράτος, ὅπως ἦταν πρὶν νὰ ἐμφανιστοῦν σ' αὐτὴν οἱ Σλάβοι.

β) Ἡ ἰδρυση τῆς μοναχικῆς πολιτείας τοῦ Ἄθω

Μέσα στόν 10ο αἰώνα ἰδρύθηκε στή χερσόνησο τοῦ Ἄθω τῆς Χαλκιδικῆς ἡ μοναχικὴ πολιτεία τοῦ Ἄθω, ποὺ ὀνομάστηκε ἀργότερα Ἅγιον Ὄρος καί ἔγινε τὸ κέντρο τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἡ ἱστορία τῆς διαιρεῖται: α) στήν περίοδο τῶν ἐρημιτῶν, β) στήν περίοδο τῶν λαυρῶν, καί γ) στήν περίοδο τῶν μονῶν.

α) Ἐρημίτες. Στὰ χρόνια τῆς Εἰκονομαχίας εἶχαν καταφύγει στήν ἀκατοίκητη χερσόνησο τοῦ Ἄθω, ἐκτὸς ἀπὸ μεμονωμένους ἐρημίτες, καί διωκόμενοι εἰκονολάτρες, γιατί μόλις τέλειωσε ἡ Εἰκονομαχία ἐμφανίστηκαν ξαφνικὰ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 843 ἀντιπρόσωποι Ἀθωνῖτες στή Σύνοδο τῆς Θεοδώρας, ποὺ ἀναστήλωσε τίς εἰκόνες. Τίποτε ἄλλο δὲν ξέρουμε γι' αὐτούς. Ἡ παράδοση διατήρησε τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου τοῦ Ἀθωνίτη, ποὺ στίς ἀρχές τοῦ 9ου αἰώνα μόνασε σὲ σπήλαιο τοῦ Ἄθω πενήντα χρόνια. Αὐτὴ εἶναι ἡ σκοτεινὴ περίοδος τῶν

ἐρημιτῶν τοῦ Ἄθω, πού φτάνει ὡς τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα.

β) *Λαῦρες*. Στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰώνα ἐρημίτες μιᾶς περιοχῆς, σκορπισμένοι σὲ καλύβες καὶ σπήλαια, συμφωνοῦν καὶ κτιζοῦν ἐκκλησιάκι στὸ κέντρο τῆς, ὅπου μαζεύονται γιὰ λειτουργία κάθε Κυριακῆ (Κυριακόν). Ἐκλέγουν καὶ ἓναν προϊστάμενο, λειτουργὸ καὶ δικαστὴ (γέροντα). Οἱ ὀργανωμένες αὐτὲς περιοχὲς λέγονται λαῦρες. Τρεῖς φορές τὸν χρόνο οἱ γέροντες ὄλων τῶν λαυρῶν μαζεύονται γιὰ κοινὰ ζητήματα μὲ ἓναν πρόεδρο (πρῶτο). Μαζεύονται στὴ σπουδαιότερη λαύρα πάνω στὸν Ζυγὸ, τὴν Καθέδρα τῶν Γερόντων, πού τὴν ἀναφέρει σὰν «ἀρχαία» χρυσόβουλλο τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ τοῦ 934, γιὰτι ἀργότερα, στὸν 10ο αἰώνα, ἡ Καθέδρα τῶν Γερόντων μεταφέρθηκε πιὸ μέσα στὸ Ὄρος, στὴ Μέση, τὶς σημερινὲς Καρυές. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίοδος τῶν χαλαρὰ ὀργανωμένων λαυρῶν. Ὁ ἐρημικὸς βίος σὲ καλύβες καὶ σπήλαια ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει παράλληλα ὡς τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰώνα καὶ σιγίλλιο τοῦ Βασιλείου Α΄ τοῦ 883 ἐξασφαλίζει σ' αὐτοὺς τὸ ἀνενόητο καὶ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ Ὄρους ὡς τόπου ἱεροῦ.

γ) *Μονές*. Σ' αὐτὴ τὴν τρίτη περίοδο δὲν ἔχουμε πιὰ σκορπισμένους ἐρημίτες στὴν περιοχή μιᾶς λαύρας, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ 10-15 ἄτομα, πού ζοῦν μαζὶ σὲ ἓνα μικρὸ οἶκημα (μονύδριο) βίο κοινοβιακό. Τέτοιο μονύδριο ἰδρύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κολοβὸ ἔξω ἀπὸ τὸ Ὄρος, στὰ Σιδηροκαύσια, κοντὰ στὴν Ἱερισσό. Ἐπειτα ἔγιναν πολλὰ μονύδρια μέσα στὸ Ὄρος, πού ἄλλα μὲ τὸν καιρὸ διαλύθηκαν καὶ ἄλλα ἔγιναν φυτώρια τῶν μεγάλων μονῶν ἀργότερα, ὅπως τοῦ Ξηροποτάμου, Ζωγράφου, Ἰβήρων κ.ἄ.

Στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969) κτίστηκε μέσα στὸ Ὄρος ἀπὸ τὸν φίλο του Ἅγιο Ἀθανάσιο ἡ Μεγάλη Λαύρα, μεγάλο κοινόβιο μὲ πολλοὺς μοναχοὺς καὶ πολλὰ κτήρια, ἀληθινὸ στρατόπεδο μοναχῶν, πού εἶχε τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἀτόμων μιᾶς λαύρας καὶ τὸν κοινὸ βίο ἐνὸς μονυδρίου.

Ἄν καὶ πρὶν ἀπὸ τῆ λαύρα εἶχαν παρουσιαστῆ καὶ οἱ τρεῖς μορφές τοῦ μοναχισμοῦ, ἡ ἐρημιτικὴ, ἡ λαυρεωτικὴ καὶ ἡ κοινοβιακὴ, ἡ Μεγάλῃ Λαύρα μὲ τὸ ἀνθρώπινο πλῆθος τῆς, τὰ κτηριακὰ συγκροτήματά τῆς καὶ τὴν αὐστηρὴ ὀργάνωσή τῆς ἀρχίζει τὴν περίοδο τῶν αὐστηρὰ ὀργανωμένων μεγάλων μονῶν.

Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (Δεκέμβριος 969) οἱ μοναχοὶ τῶν λαυρῶν τοῦ Ὁρους, ποὺ ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τὴν καινούργια μορφή μοναχικοῦ βίου τῆς Μεγάλῃς Λαύρας, παραπονέθηκαν μὲ πρεσβεία στὸν διάδοχό του Ἰωάννη Τσιμισκῆ καὶ ὁ Τσιμισκῆς ἔστειλε τὸ 971 στὸν Ἄθω τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Στουδίου Εὐθύμιο, γιὰ νὰ ρυθμίσει μὲ κανόνες τὸν μοναχικὸ βίον τοῦ Ὁρους. Σὲ μεγάλη Σύναξη ὄλων τῶν γερόντων στὶς Καρυές συμφωνήθηκε τὸ Α΄ Τυπικὸ τοῦ Ἄθω, ὁ πρῶτος καταστατικὸς χάρτης τοῦ Ὁρους, τὸ ἰδρυτικὸ αὐτὸ τῆς μοναχικῆς πολιτείας, ἔγγραφο μὲ τὴ γιγαντιαία κόκκινη ὑπογραφή τοῦ Τσιμισκῆ, ποὺ σήμερα τὸ φυλάγουν στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος στὶς Καρυές καὶ σπάνια τὸ δείχνουν· ἔχει τρία μέτρα μήκος καὶ εἶναι γνωστὸ ὡς «Τράγος», γιὰτὶ εἶναι γραμμένο σὲ συγκολλημένα κομμάτια τραγίστου δέρματος. Τὸ τυπικὸ αὐτὸ ἀναγνωρίζει τὸν Ἄθω ὡς ἀνεξάρτητη μοναχικὴ πολιτεία μὲ κελιά, λαῦρες καὶ μονές.

γ) *Νέοι ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν*

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου Β΄ ἐπικράτησε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια ἡρεμία στὴ Βαλκανικὴ. Τὸ 1040 ὅμως ὁ βουλγαρικὸς λαὸς δυσσαρεστημένος, γιὰτὶ εἶχε ἀναγκαστῆ ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ Ἰωάννη Ὁρφανοτρόφο νὰ πληρώνει τοὺς φόρους του σὲ χρῆμα καὶ ὄχι σὲ προϊόντα, ὅπως εἶχε ὀρίσει ὁ Βασίλειος Β΄, καὶ γιὰτὶ ὁ ἴδιος Ὁρφανοτρόφος εἶχε διορίσει Ἕλληνα ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδας στὴ θέση τοῦ Σλάβου Ἰωάννη, ποὺ εἶχε πεθάνει τὸ 1037, ἐπαναστάτησε μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πέτρο

Δελεάνο, πού παρουσιαζόταν σαν ἔγγονος τοῦ Σαμουήλ. Ὁ Δελεάνος κατέλαβε τὸ Δυρράχιο, κατέβηκε στὴ Θεσσαλία καὶ κυρίευσε τὴ Δημητριάδα κοντὰ στὸν Βόλο. Ὁ Μιχαὴλ Δ΄ ξεκίνησε, παρὰ τὴν ἐπιληψία του, ἐναντίον του καὶ τὸν βοήθησαν συγγενεῖς τοῦ Σαμουήλ πού δὲν ἀναγνώριζαν ὡς τσάρο τὸν Δελεάνο. Ἔτσι ἡ βουλγαρικὴ ἐπανάσταση ἔσβησε τὸ ἐπόμενο ἔτος γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι φαινόταν, χάρις στὴ ρήξη τῶν ἀρχηγῶν της, ἀλλὰ ἡ ὑπαιθρος τῆς Θεσσαλονίκης ἔπαθε καταστροφές καὶ λεηλασίες ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Ἔστερα ἀπὸ 40 χρόνια νέοι ἐχθροί, οἱ Νορμανδοί, μὲ δύο ἀλλεπάλληλους πολέμους ὑπὸ τὸν Ροβέρτο Γυῖσκάρδο καὶ κατόπιν τὸν γιό του Βοημοῦνδο ἀπειλοῦν τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ εἰδικὰ τὴ Μακεδονία. Ὁ πρῶτος νορμανδικὸς πόλεμος (1081-1084), ὕστερ' ἀπὸ πολλὰς φάσεις μέσα στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο, ἔληξε μὲ τὴν ἦττα τῶν Νορμανδῶν στὸ Λυκοστόμιο τῶν Τεμπῶν, ἀλλὰ ταλαιπώρησε τὴν Ἠπειρο, τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Ἔστερ' ἀπὸ 23 χρόνια, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1107, ὁ Βοημοῦνδος ἀποβιβάζεται στὴν Αὐλώνα, ἀλλὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1108 ὁ Ἀλέξιος Α΄ ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἐναντίον του δὲν τοῦ ἔδωσε εὐκαιρία γιὰ μάχη. Τὸν πολιορκήσε στὸ Δυρράχιο καὶ τὸν ἀνάγκασε μὲ τὴν πείνα νὰ ὑπογράψει τὸ 1108 εἰρήνη μὲ πολὺ βαρεῖς γι' αὐτὸν ὄρους.

Ὁ κίνδυνος τῶν Νορμανδῶν παρουσιάζεται ἀπειλητικότερος, ὅταν ὁ βασιλιάς Γουλιέλμος Β΄ (1166-1189), ἀκολουθώντας τὰ σχέδια τοῦ Ροβέρτου Γυῖσκάρδου καὶ τοῦ Βοημοῦνδου προσέβαλε μὲ 200 πλοῖα καὶ 80.000 ἄνδρες τὸν Μάη τοῦ 1185 τὸ Δυρράχιο, πού τὸ παρέδωσε ὁ διοικητὴς του Ἰωάννης Βρανάς, γιατί δὲν μπορούσε νὰ τὸ ὑπερασπίσει. Ἀπὸ τὸ Δυρράχιο ὁ στρατὸς βάραισε πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη κι ἔφτασε σ' αὐτὴν τὴν 6η Αὐγούστου. Ὁ στόλος, ἀφοῦ στὸν δρόμο κατέλαβε τὴν Κέρκυρα, τὴν Κεφαλλονιά καὶ τὴ Ζάκυνθο, παρέπλευσε τὴν Πελοπόννησο κι ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη στίς 25 Αὐγούστου.

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης.

Τὴν ἐπομένῃ ἄρχισε τὴν πολιορκία τῆς ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα.

Οἱ προσπάθειες τοῦ ἐχθροῦ συγκεντρώθηκαν στὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ὅπου τὸ ἐπίπεδο ἔδαφος εὐνοοῦσε τὴ χρήση τῶν πολιορκητικῶν του μηχανῶν. Ἡ μεγάλη μάλιστα πετροβόλος μηχανὴ ἔκαμε ἐκεῖ καὶ τὸ πρῶτο ρῆγμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πέρασαν οἱ Νορμανδοὶ τὴν ἑνατὴ μέρα. Στὶς ὁδομαχίες ἀνδραγάθησαν πολλοὶ καὶ πολλοὶ βρῆκαν τὸν θάνατο. Ἀκολούθησαν σφαγὲς (7.000 ὑπολογίζονται οἱ νεκροί), αἰχμαλωσίες καὶ λεηλασίες (Σάββατο 24 Αὐγούστου). Λεηλατήθηκε καὶ τὸ χρυσὸ κιβώριο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Κατόπιν ἄφησαν φρουρὰ στὴν ἔρημη σχεδὸν Θεσσαλονίκη καί, ἀφοῦ κατέλαβαν τὶς Σέρρες, τράβηξαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν τελικὸ σκοπὸ τους, ἀλλὰ τοὺς ἀντιμετώπισε ὁ στρατηγὸς Ἀλέξιος Βρανὰς πρῶτα στὸ Δημητρίτσι Σερρῶν καὶ ἔπειτα στὴ Μοσυνόπολη βόρεια τῆς Κομοτηνῆς, τοὺς συνέτριψε καὶ ἔπιασε 4.000 αἰχμαλώτους. Οἱ Νορμανδοὶ ἀποχώρησαν καὶ ἄδειασαν τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Δυρράχιο καὶ τὴν Κέρκυρα.

4. Φραγκοκρατία (1204 - 1261)

1. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204). Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας παραχωρεῖται στὸν Βονιφάτιο τὸν Μονφερρατικό, ὁ ὁποῖος καὶ ἤλθε νὰ ἐγκατασταθεῖ σ'αὐτὴν καὶ νὰ στεφθεῖ βασιλιάς στὶς ἀρχὲς τοῦ 1205. Ὁργάνωσε ἔπειτα τὴ διοίκηση τῆς ἐπικράτειάς του, ποὺ περιλάμβανε τὴ σημερινὴ κεντρικὴ καὶ ἀνατολικὴ Μακεδονία κι ἓνα μέρος τῆς Θράκης ὡς τὴ Μοσυνόπολη βόρεια τῆς Κομοτηνῆς. Ὁργάνωσε καὶ τὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία. Ἡ Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης ἔγινε μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν Λατίνων, σὰν ἀντίστοιχος τῆς Ἁγίας

Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ πρῶτος Λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐγίνε ὁ Νιβελόν Ντὲ Σεριζύ, ἄλλοτε ἐπίσκοπος τῆς Σουασσὸν τῆς Γαλλίας, ὁ ὁποῖος πέθανε στὶς 13 Σεπτεμβρίου 1207 καὶ τὸν διαδέχτηκαν ἄλλοι δύο.

Συμφωνήθηκε ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους ὁ Βονιφάτιος ν' ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ, ποὺ θὰ κυρίευε καὶ θὰ μοίραζε τὴν Κάτω Ἑλλάδα στοὺς Φράγκους εὐγενεῖς, ποὺ μὲ τὸ Συμφωνητικὸ τῆς Διανομῆς εἶχαν πάρει φέουδα σ' αὐτήν, ἀλλὰ μόνοι τοὺς δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ κατακτήσουν. Μάζεψε λοιπὸν κοντὰ του Λομβαρδούς, Γάλλους, Γερμανοὺς εὐγενεῖς, ἀκόμα καὶ Βυζαντινοὺς, ὅπως ἦταν ὁ Μιχαὴλ Ἰαγγελοσ Δούκας, ποὺ ἀργότερα ἴδρυσε τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου. Ἄφησε λοιπὸν στὴ Θεσσαλονικὴ ἀντιβασιλεία μὲ τὴ σύζυγό του Μαργαρίτα-Μαρία τὴν Οὐγγρικὴ καὶ ξεκίνησε γιὰ τὴν Κάτω Ἑλλάδα.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του ὁ Βλάχος στρατηγὸς Σισμάν τοῦ τσάρου τῶν Βλαχοβουλγάρων Ἰωαννίτζη, διοικητῆς τοῦ φρουρίου Πρόσακον, ἦλθε σὲ συνεννοήσεις μὲ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, τοὺς ἔπεισε νὰ ἐπαναστατήσουν μαζὶ μὲ τοὺς Θρακιῶτες καὶ ὁ ἴδιος πέτυχε νὰ μπεῖ μὲ χιλιάδες Κουμάνους στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ νὰ πολιορκήσῃ τὴ φρουρὰ καὶ τὴν ἀντιβασιλίτσα τὴν ἀκρόπολη. Ὁ Βονιφάτιος ὅμως πρόφτασε μὲ γρήγορη πορεία νὰ ἔλθῃ στὴ Θεσσαλονικὴ, νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς δικούς του, ποὺ πολιορκοῦνταν στὴν ἀκρόπολη, καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀμυνα τῆς πόλης. Οἱ Βούλγαροι δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν καταλάβουν καὶ ξεχύθηκαν ἐρημώνοντας τὴν ὑπαιθρὸ ὡς τὴ Βέρεια. Οἱ Κουμάνοι μὲ τὶς ζέστες τοῦ Μάη 1205 γύρισαν στὸν τόπο τοὺς ἀφήνοντας ἀκάλυπτο ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τὸν Ἰωαννίτζη, ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέψῃ κι αὐτὸς στὴ χώρα του ἀκολουθώντας τὴν κοιλάδα τοῦ Ἰβρου.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1207 ὁ Λατίνος αὐτοκράτορας Ἑρρίκος, ποὺ διαδέχτηκε τὸν Βαλδουῖνο, εἰσέβαλε στὸ κράτος τοῦ

Ἰωαννίτζη καὶ ὁ Βονιφάτιος, ποὺ εἶχε καὶ αὐτὸς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἔτρεξε νὰ τὸν βοηθήσει. Ἐπεσε ὅμως σὲ ἐνέδρα στὴν περιοχὴ τῆς Ροδόπης καὶ τὸ κεφάλι του στάλθηκε τὸν Σεπτέμβριο 1207 στὸν Ἰωαννίτζη. Ἦταν εὐκαιρία τώρα γιὰ τὸν Ἰωαννίτζη νὰ κατακτήσει τὸ βασιλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἦλθε λοιπὸν καὶ πολιορκήσε τὴν πόλη τὸ φθινόπωρο τοῦ 1207, ἀλλὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1207 βρέθηκε νεκρὸς στὸ στρατόπεδὸ του ἀνατολικά τῆς Θεσσαλονίκης. Ἑλληνικὲς πηγὲς λέγουν ὅτι πέθανε ἀπὸ πνευμονία, λατινικὲς ὅτι δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν Κουμάνο στρατηγὸ τοῦ Μαναστρά, ἐρωμένο τῆς Κουμάνας συζύγου του. Ἡ λαϊκὴ παράδοση ἀπέδωσε τὸν θάνατό του στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Γι' αὐτὸ ἀκόμα σήμερα ὑπάρχουν φορητὲς εἰκόνες, ποὺ εἰκονίζουν τὸν Ἅγιο ἔφιππο νὰ λογχίζει πεσμένο ἐχθρὸ (μὲ τὴν ἐπιγραφή «ὁ Σκυλογιάννης»).

Τὸν Βονιφάτιο διαδέχτηκε ὁ ἀνήλικος γιὸς του Δημήτριος (τὸν ἐπιτρόπευε ἡ Οὐγγροελληνίδα μητέρα του Μαργαρίτα-Μαρία), ὁ ὁποῖος τελικά, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ἀναταραχὲς στέφθηκε βασιλιάς τῆς Θεσσαλονίκης στίς 6 Ἰανουαρίου 1209. Τὸ βασιλεῖο του ὅμως τὸ διέλυσε ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Θεόδωρος Δούκας Ἄγγελος, ὁ ὁποῖος ἀνεβαίνοντας ἀπὸ τὴ Νότια Ἑλλάδα κυριεύει τὰ φρούρια τῆς Μακεδονίας τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, τὸ Κάστρο τοῦ Πλαταμώνα, τὸ Πρόσακο στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ, τὴν Καστοριά, τὰ Γρεβενά, τὴ Βέροια, τὶς Σέρρες, τὰ Σέρβια. Ἐτσι γύρω στὰ 1223 ὁ Θεόδωρος κατέχει τὶς ἑλληνικὲς χῶρες ἀπὸ τὴ Ναύπακτο καὶ τὴν Ὑπάτη ὡς τὸ Δυρράχιο καὶ τὶς Σέρρες. Ἐπίσης καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα κατέχει τὴ Δίβρα, τὸ Πρίλαπο καὶ τὴν Πελαγονία.

Ἐχοντας ὁ Θεόδωρος μέσα σὲ κλοιὸ τῆ Θεσσαλονικῆ ἔκαμνε ἐναντίον της ὄλο τὸ 1222 δοκιμαστικὲς ἐπιθέσεις καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 1223 τὴν πολιορκήσε κανονικά. Ἡ φρουρά, ποὺ πολιορκοῦνταν ἐπὶ μῆνες, ἀφοῦ ἔχασε κάθε ἐλπίδα βοηθείας ἀπ' ἔξω, ἐξασθενημένη, παραδόθηκε μεταξύ 1 Ὀκτωβρίου καὶ 31 Δεκεμβρίου 1224.

*Ἡ ἐπιγραφή στὴν πύλη τῆς Ἄννας Παλαιολογίνας
(1351) τῶν τειχῶν Θεσσαλονίκης.*

Με τὴν κατάργηση τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου ἔγινε βασιλείο καὶ ὁ δεσπότης του Θεόδωρος ἔγινε βασιλιάς, χωρὶς τὸν ἐπίσημο τίτλο μὲ στέψη ἀπὸ πατριάρχη, ἀφοῦ ὁ πατριάρχης βρισκόταν στὴ Νίκαια. Τὰ κατορθώματα ὅμως τοῦ Θεοδώρου κατὰ τῶν Φράγκων καὶ ἡ συγγένειά του «ἐξ αἵματος» μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες τοῦ ἔδιναν περισσότερα δικαιώματα γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά του στὸν βυζαντινὸ θρόνο παρὰ στοὺς Λασκαρίδες τῆς Νίκαιας. Σύνοδος ἐπισκόπων στὴν Ἄρτα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1225, μὲ πρόεδρο τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο τῆς Ναυπάκτου, ἐπικύρωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοδώρου στὸ αὐτοκρατορικὸ στέμμα καὶ ὄρισε γιὰ τὴν τέλεση τῆς στέψης τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος Δημήτριο Χωματηνό. Καὶ ἡ στέψη ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη λίγο μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Ἄρτας τοῦ 1225. Ὡς πραγματικὸς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου τώρα ὁ Θεόδωρος, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τῆς Νίκαιας, ὑπέγραφε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ἔκοβε νομίσματα μὲ βυζαντινὰ ἐμβλήματα, χορηγοῦσε τίτλους τιμητικοὺς καὶ οὐσιαστικοὺς καὶ διόριζε διοικητικοὺς ὑπαλλήλους ὡς κυβερνητὲς τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἀπὸ τὸ 1226 ὡς τὸ 1229 ὁ Θεόδωρος παραμένει στὴν πρωτεύουσά του Θεσσαλονίκη, κάνοντας προετοιμασίες γιὰ τὴν τελικὴ ἐπίθεσή του ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅταν οἱ προετοιμασίες τέλειωσαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1229, ἡ εὐκαιρία ἦταν μοναδική. Ἡ Κωνσταντινούπολη δὲν εἶχε οὔτε αὐτοκράτορα οὔτε ἰκανὸ ὑπερασπιστή, γιατί στὶς ἀρχὲς τοῦ 1228 εἶχε πεθάνει στὴν Πελοπόννησο πηγαίνοντας στὴ Ρώμη ὁ Φράγκος αὐτοκράτορας Ροβέρτος Κουρτενέ, ἀφήνοντας ὡς διάδοχο τὸν ἀδελφὸ του Βαλδουῖνο ἔντεκα χρόνων. Σὲ λίγο πέθανε καὶ ἡ ἀντιβασιλίσα χήρα του Μαρία. Ξεκινώντας ὁ Θεόδωρος τὴν ἀνοιξη τοῦ 1230 ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ φτάνοντας στὴν Ἀδριανούπολη, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ νῶτα του ἀπὸ τὸν Ἀσάν, πρὸς τὸν ὁποῖο, ἂν

καί σύμμαχος, δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη, ἀντὶ νὰ συνεχίσει τὴν πορεία του πρὸς τὴν πρωτεύουσα, γύρισε πρὸς Β καὶ μῆκε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐβρου στὴ Βουλγαρία. Στὴν Κλοκοτνίτσα, μεταξύ Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως, ὅπου ἐγινε ἡ σύγκρουση τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1230, οἱ Βούλγαροι πολέμησαν μὲ ἀγανάκτηση προδομένων συμμάχων. Ὁ στρατὸς τοῦ Θεοδώρου καταστράφηκε καὶ ὁ ἴδιος πιάστηκε αἰχμάλωτος. Ὁ Ἀσάν στὴν ἀρχὴ φέρθηκε μὲ ἐπιείκεια καὶ σ' αὐτὸν καὶ στοὺς στρατιῶτες του, ἀλλ' ἀργότερα τὸν τύφλωσε καὶ τὸν κράτησε σὲ αἰχμαλωσία ἑπτὰ χρόνια. Ὁ Ἀσάν μὲ γρήγορη προέλαση κατέλαβε ὅλα τὰ μακεδονικὰ ὄχυρά τοῦ Θεοδώρου καὶ ἡ κυριαρχία του ἔφτασε ὡς τις ἀκτὲς τῆς Ἀλβανίας. Στὴν Κλοκοτνίτσα οὐσιαστικὰ πέθανε τὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Μετὰ τὴν Κλοκοτνίτσα βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης ἀνεξάρτητο, ὅπως πρὶν, δὲν ὑπῆρχε πιά. Ὁ μικρότερος ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου Μανουήλ, ποὺ γλύτωσε ἀπὸ τὴν Κλοκοτνίτσα, κατέφυγε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἀνακηρύχθηκε βασιλιάς. Καὶ ὁ Ἀσάν τὸ ἀνέχθηκε, ἐπειδὴ ἦταν γαμπρὸς του στὴν κόρη του Μαρία Μπελοσλάβα. Δεσπότης στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὸ 1230 ὁ Μανουήλ κυβέρνησε τῶρα τὸ ἀκόμα λεγόμενο βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης ἑπτὰ χρόνια (1230-1237) ὡς αὐτοκράτορας ὑπογράφοντας μὲ κόκκινη μελάνη, ἀλλὰ κυβέρνησε σὲ πολὺ μικρότερη ἔκταση ἀπὸ τὴν παλιά του περιοχὴ. Διόρισε βέβαια καὶ κυβερνήτες (δοῦκες) καὶ ξέρουμε ὀνόματα τους, τὸν Κωνσταντῖνο Πηγωνίτη στὴν Πελαγονία καὶ τὸν Ἀλέξιο Πηγωνίτη καὶ Γεώργιο Ἀπόκαυκο στὴ Θεσσαλονίκη (ἔχομε μάλιστα καὶ ἐπιγραφή του στὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς πόλης), ἀλλὰ πάντα βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ἰσχυροῦ πεθεροῦ του Ἀσάν.

Δύσκολη ἦταν καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ.

Θέλησε νά ἀπαλλαγεί ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ πεθεροῦ του Ἄσαν, πού γιὰ νά μειώσει τὴν ἐπιρροή τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Θεοδώρου εἶχε ὑποτάξει τὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης στὸ Πατριαρχεῖο Τυρνόβου, διώχοντας τὸν μητροπολίτη τῆς Ἰωσήφ καὶ βάζοντας δικό του, τὸν Μιχαὴλ Πράτανο. Ἀρχῆς τοῦ 1232 ἔγραψε ὁ Μανουὴλ στὸν πατριάρχη Νίκαιας Γερμανὸ ζητώντας συμφιλίωση καὶ ἀναγνώρισή του ἀπὸ πατριαρχικὴ σύνοδο ἢ ἀπὸ πατριαρχικὸ ἔξαρχο. Ἔτσι ἔγινε πανηγυρικὰ δεκτὸς στὴ Θεσσαλονίκη ὁ ἐπίσκοπος Ἀγκύρας Χριστόφορος, ἐκλεγμένος τὴν 6ῃ Μαρτίου 1232 ἀπὸ σύνοδο στὴ Νίκαια, ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος. Ἐγινε σύνοδος ὅλης τῆς δυτικῆς ἐλληνικῆς ἱεραρχίας. Ὅλες οἱ παλιές ἀξιώσεις γιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία ἀνακλήθηκαν καὶ τέλειωσε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ σχίσμα, πού ἐπὶ ὀκτῶ χρόνια χῶριζε τὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία. Ἡ πολιτικὴ σημασία τοῦ πράγματος ἦταν ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Νίκαιας ἀναγνωρίστηκε ὡς ὁ μόνος βυζαντινὸς αὐτοκράτορας.

Στὰ 1237 ὁ Ἄσαν, πού χήρεψε, πῆρε ἀπὸ σφοδρὸ ἔρωτα γυναίκα τὴν κόρη τοῦ Θεοδώρου, τὴν ὠραία Εἰρήνη. Τότε ἐλευθέρωσε τὸν τυφλὸ πεθερό του καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια καὶ συνοδεία νά ξαναπάρει τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὅσες μπορέσει ἀπὸ τίς παλιές κτήσεις του. Ὁ Θεόδωρος μῆκε μεταμφιεσμένος στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μὲ τὴ βοήθεια φίλων του ἐκθρόνισε τὸν Μανουὴλ Α΄ καὶ τὸν ἐξόρισε στὴν Ἀττάλεια τῆς Μ. Ἀσίας, ἐνῶ τὴ σύζυγό του Μαρία Μπελοσλάβα τὴν ἔστειλε πίσω στὸν πατέρα τῆς Ἄσαν. Ὁ ἴδιος δὲν φόρεσε τὸ στέμμα, ἀλλὰ ἔκανε βασιλιά χωρὶς στέψη τὸν γιό του Ἰωάννη. Αὐτὸς θὰ βασιλεύει καὶ ἐκεῖνος θὰ κυβερνοῦσε, ὑποψήφιοι καὶ οἱ δύο τους γιὰ τὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου, στὸν ὁποῖο καθόταν ὁ Βαλδουῖνος τῆς Φλάνδρας. Στὰ 1242 ὁ Ἰωάννης παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὡς δεσπότης πιά ἔδωσε ὄρκο ὑποτελείας στὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη, πού

ἔμεινε μόνος διεκδικητῆς τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Τὸ 1244 πέθανε ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ ἀδελφός του Δημήτριος.

Ἀπὸ τὸν Βατάτζη ζητήθηκε ἡ ἐπικύρωση τοῦ διορισμοῦ τοῦ Δημητρίου ὡς δεσπότη καὶ αὐτὸς τὸν ἐπικύρωσε εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἀναγκώριση. Τὴν πολιτικὴ τοῦ Δημητρίου, ὅπως προηγουμένως τοῦ Ἰωάννη, θὰ τὴ διηύθυνε πάλι ὁ πατέρας του Θεόδωρος. Ὁ Δημήτριος ὅμως μὲ τὶς ἀτασθαλίες του καὶ τὴν ἀφόρητη γενικὰ διαγωγή του ἐρέθισε τὴν κοινὴ γνώμη. Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατάσταση ἐπωφελήθηκε ὁ αὐτοκράτορας, ποὺ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1246 περιόδευε τὶς κτήσεις του στὴ Θράκη. Στὸν Ἔβρο ἔμαθε τὸν θάνατο τοῦ γιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀσάν Καλιμάν Α΄, ποὺ τὸν εἶχε διαδεχτεῖ ὁ νεαρὸς Μιχαήλ, γιὸς τοῦ Ἀσάν καὶ τῆς ὡραίας Εἰρήνης τοῦ Θεοδώρου. Ἦταν εὐκαιρία νὰ ἀποσπάσει μερικὰ ἐδάφη, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶχαν πάρει ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Ἀσάν. Βάδισε λοιπὸν μέσω Καβάλας πρὸς Φιλίππους καὶ κτύπησε τὶς βουλγαροκρατούμενες Σέρρες, ποὺ ὁ φρούραρχός τους Δραγωγτὰς τὶς παρέδωσε εὐκολα. Σὲ τρεῖς μῆνες εἶχε καταλάβει ὅλη τὴν περιοχὴ βόρεια τῶν Σερρῶν ὡς τὸ Κουστεντίλ καὶ πρὸ ἀνατολικά ὡς τὸν Στενήμαχο. Γυρνώντας βορειοδυτικὰ κατέλαβε τὰ Σκόπια καὶ ἔπειτα διευθυνόμενος πρὸς Ν ἀπὸ τὰ Βελεσά καὶ τὸ Πρίλαπο κατέλαβε τὴν Πελαγονία (Βιτώλια) καὶ ἦλθε στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ κυριεύοντας τὸ ὄχυρό Πρόσακο.

Κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1246 ὁ Βατάτζης πλησίασε μὲ τὸν στρατό του τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ζήτησε νὰ βγεῖ ὁ Δημήτριος σὰν ὑποτελής νὰ τὸν προϋπαντήσῃ, ἀλλὰ αὐτὸς φοβήθηκε. Ὁ Βατάτζηξ πλησίασε πρὸς τὴν πόλιν καὶ ζήτησε ἀνεφοδιασμὸ τοῦ στρατοῦ του, ἀλλὰ δὲν πῆρε ἀπάντηση. Ἐτοιμαζόταν γιὰ πολιορκία, ὅταν σὲ λίγες μέρες σὲ μιὰ ἀψιμαχίᾳ μιὰ μικρὴ πόρτα στὸ θαλασσινὸ τεῖχος βρέθηκε

άνοικτή και ό στρατός του μπήκε στην πόλη. Ό Βατάτζης έγινε άνέλπιστα κύριος τής Θεσσαλονίκης. Ό Δημήτριος κατέφυγε στην άκρόπολη. Έγγύηση για τή ζωή του πήρε από τόν Βατάτζη ή άδελφή του Ειρήνη, ή χήρα του Άσάν και κόρη του Θεόδωρου. Έτσι παραδόθηκε και φυλακίστηκε ό Δημήτριος στο φρούριο τών Λεντιανών τής Μ. Άσίας. Η Μακεδονία έγινε πιά μέρος τής επικρατείας τής αυτοκρατορίας τής Νικαίας.

3. Τόν Βατάτζη διαδέχτηκε ό γιός του Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, πού στέφθηκε αυτοκράτορας τά Χριστούγεννα του 1254. Τόν θάνατο του ισχυρού Βατάτζη θέλησε νά εκμεταλλευτεί ό τσάρος τών Βουλγάρων Μιχαήλ Α΄ Άσάν (1246-1257), έγγονός του Θεόδωρου από τήν κόρη του Ειρήνη, πού τόν Άανουάριο του 1255 πέρασε τόν Έβρο και κατέλαβε άνεμπόδιστα τή χώρα ως τόν Άξιό και ως τά βουνά τής Άλβανίας.

Ό Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης πέρασε άμέσως στη Θράκη, τσάκισε στο Ρούπελ τίς δυνάμεις του διοικητή τών Σερρών Δραγωτᾶ, πού είχε παρασπονδήσει και πολιορκούσε τό Μελένικο, και κατόπιν με βάση τή Θεσσαλονίκη και τό στρατόπεδό του στην Έδεσσα εκκαθάριζε επί ένα χρόνο τά βουλγαροκρατούμενα μέρη τής Μακεδονίας ως τήν Άλβανία. Άφου διαχείμασε στο Νυμφαίο, τήν άνοιξη του 1256 ξαναήλθε και τόν Μάη ύποχρέωσε τόν Μιχαήλ Άσάν νά ύπογράψει συνθήκη στον ποταμό Έργίνη τής Άνατολικής Θράκης και νά επιστρέψει όλα τά έδάφη πού είχε καταλάβει.

Ό Λάσκαρης διόρισε κυβερνήτες στις έλευθερωμένες έπαρχίες και γενικό διοικητή τους, μονοστράτηγο τής Δύσης, τόν ιστορικό Γεώργιο Άκροπολίτη. Στις 23 Όκτωβρίου 1256 ό Θεόδωρος Λάσκαρης έφυγε για τή Βιθυνία, όπου κάτι γινόταν με τούς Τούρκους.

Τόν Δεκέμβριο του 1256 ό Άκροπολίτης από τή Θεσσαλονίκη ξεκίνησε για περιοδεία στην περιοχή του, στη Βέροια,

στά Σέρβια, από κεί στην Καστοριά, Ἀχρίδα, Ἐλβασάν και στο Δυρράχιο, όπου τὸν ὑποδέχονταν οἱ τοπικοὶ διοικητές. Ἐπιστρέφοντας μέσ' ἀπὸ τὴν Κρόια πάνω ἀπὸ τὰ χιονισμένα βουνὰ τῆς Ἀλβανίας ἔφτασε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1257, μετὰ τρεῖς μῆνες, στοὺς Πρίλαπο καὶ ἀπὸ κεί στην Πελαγονία καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Στὴν Πελαγονία ἔμαθε ὅτι πίσω του εἶχε ξεσπάσει ἐπανάσταση τῶν Ἀλβανῶν μετὰ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Σέρβων.

Ὁ Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου καὶ οἱ σύμμαχοί του κατέλαβαν τὴ Βέροια καὶ τὴν Καστοριά καὶ πολιορκήσαν τὸν Ἀκροπολίτη στοὺς Πρίλαπο, ὁ ὁποῖος ζήτησε βοήθεια ἀπὸ τὴ Νίκαια. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1257 στάλθηκε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ λίγες δυνάμεις, ποὺ ἐνώθησαν μετὰ τὶς ἀντίστοιχες τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ αὐτὲς δὲν ἔφταναν οὔτε τὴ Βέροια νὰ πάρουν οὔτε τὸν δρόμο πρὸς τοὺς Πρίλαπο νὰ ἀνοίξουν. Τελικὰ ὁ Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου κατέλαβε τοὺς Πρίλαπο μετὰ προδοσίαν. Ἀκόμα πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση πολλοὶ διοικητὲς ὀχυρῶν εἶχαν παραδοθεῖ καὶ εἶχαν μπεῖ στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου ποὺ κατέλαβε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Στὴ Μακεδονία δὲν εἶχαν μείνει δυνάμεις νὰ σταματήσουν τὸν στρατὸ τοῦ δεσποτάτου. Τὰ πράγματα ἔδειχναν ὅτι ἡ μακρινὴ Νίκαια δὲν μπορούσε νὰ κρατήσῃ τὴ Μακεδονία, ἰδίως ὅταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1258 πέθανε ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρης ἀφήνοντας τὸν θρόνον στὸν ἀνήλικον γιόν του Ἰωάννη Δ' Λάσκαρη (1258-1259). Ἀνήσυχον γιὰ τὴν κατάστασιν στὴ Μακεδονία λαὸς καὶ στρατὸς στὴ Νίκαια, στοὺς τέλους τοῦ 1258, ἐπέβαλαν τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον ὡς αὐτοκράτορά τους. Ἀκολουθοῦν συγκρούσεις μετὰ τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, οἱ ὁποῖες λήγουν μετὰ τὴν περιλάλητον μάχην τῆς Πελαγονίας στὰ 1259, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἠττήθηκε ὁ στρατὸς τοῦ δεσποτάτου καὶ τῶν Φράγκων συμμάχων του. Ἡ μάχη αὕτη ὀρθὰ θεωρεῖται πρόλογος τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὑστερα ἀπὸ αὕτην τὰ

μακεδονικά ὄχυρά καί ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα ὡς τὸ Δυρράχιο θὰ γίνουν ἔδαφος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πού θὰ παλινρθωθεῖ μὲ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὶς 25 Ἰουλίου 1261.

5. Ὑστεροβυζαντινὴ περίοδος ἢ ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261-1453)

Ἔτσι τὸν ἄλλο μῆνα ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος μπῆκε στὴν πρωτεύουσά του καὶ στέφθηκε στὴν Ἁγία Σοφία γιὰ δευτέρη φορά αὐτοκράτορας. Ἡ ἐχθρικότητα ὁμως τοῦ Μιχαὴλ Β΄ τῆς Ἡπειροῦ ἀνάγκασε τὰ στρατεύματα τῆς Νίκαιας νὰ ἔλθουν ἐπανειλημμένα στὴ Μακεδονία, στὰ 1264 καὶ στὰ 1265.

Ἄλλοτε πιστευόταν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος στὰ πλαίσια τῆς φιλενωτικῆς πολιτικῆς του μὲ τὴ Δύση, καὶ μάλιστα μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Λυῶν τοῦ 1274, εἶχε προβεῖ σὲ αἵματηροὺς καὶ βάρβαρους διωγμοὺς σὲ βάρος τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, πού ἀντιστέκονταν σ'αὐτήν. Σήμερα ὑποστηρίχτηκε πειστικὰ ὅτι πρόκειται γιὰ σύγχυση ἀπὸ γεγονότα καὶ χρονολογίες στὴ μοναχικὴ παράδοση τοῦ Ὁρους, πού φόρτωσε ἀναδρομικὰ τὶς κακώσεις τῶν μοναχῶν ἀπὸ τοὺς Καταλανοὺς στὰ 1307 στὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγο, ὁ ὁποῖος ὡς λατινόφιλος εἶχε ἀφήσει σὲ πολλοὺς κακὴ ἀνάμνηση.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου (1282) ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ Ἄνδρόνικος Β΄ (1282-1328), πού σὲ δεύτερο γάμο τὸ 1284 πῆρε τὴν Ἰταλίδα Γιολάνδα, κόρη τοῦ μαρκησίου τοῦ Μονφερρά, ἀπογόνου τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μονφερρατικοῦ, πού ζώντας κληροδότησε στὴν κόρη του τὸν ψιλὸ τίτλο τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι ὁ Ἄνδρόνικος Β΄ ἐξουδετέρωσε τὰ δῆθεν κληρονομικὰ δικαιώματα τῆς Δύσης στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ Γιολάνδα βαπτίστηκε Εἰρήνη καὶ

ἀπὸ τὸν γάμο γεννήθηκαν τρία ἀγόρια, ὁ Ἰωάννης, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Δημήτριος, καὶ μία θυγατέρα, ἡ Σιμωνίδα, πού θὰ τὴ δώσουν τὸ 1299 πέντε χρόνων κοριτσάκι στὸν Σέρβο κράλη Μιλούτιν (1282-1321), πού δὲν ἔπαυε τὶς ἐπιθέσεις, ἂν δὲν γινόταν συγγενῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

Τὸ 1305 ὁ θάνατος τοῦ διοικητῆ τῆς Θεσσαλονίκης δημιούργησε τὸ πρόβλημα, ποιὸς θὰ τὸν διαδεχτεῖ. Ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη ἐπέμενε νὰ μοιραστεῖ ἡ ἐπικράτεια τοῦ κράτους στοὺς τρεῖς γιούς της σὰν κληρονομικὰ φέουδα, ὅπως γινόταν στὴ Δύση. Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ μὲ κανένα λόγο δὲν δεχόταν τὸ ξένο πρὸς τὴν ἑλληνικὴ νοοτροπία καὶ παράδοση δυτικὸ αὐτὸ πρότυπο καὶ ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη ὀργισμένη κατέφυγε στὴ Θεσσαλονίκη πού τὴ θεωροῦσε φέουδό της. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη θὰ ἔλθει σὲ συνεννοήσεις μὲ τὸν γαμπρό της Μιλούτιν, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου τῆς Σερβίας στὸν γιό της Δημήτριο, πού τὸν ἔστειλε στὴ σερβικὴ αὐλὴ. Ὅλα της ὅμως τὰ σχέδια θὰ ἀποτύχουν. Ὁ γιὸς της Ἰωάννης θὰ πεθάνει ἀνύπαντρος στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Θεόδωρος θὰ μείνει γιὰ πάντα στὴν Ἰταλία στὸν παπποῦ του, ὁ Δημήτριος δὲν θ' ἀντέξει στὸ περιβάλλον τῆς σερβικῆς αὐλῆς καὶ θὰ γυρίσει πίσω, ἐνῶ ἡ κόρη της Σιμωνίδα μὲ τὸν πρόωρο γάμο της θὰ μείνει ἄτεκνη. Τὰ πράγματα ὅμως ἔδειχναν ὅτι ὑπῆρχαν διασπαστικὲς τάσεις στὸ Βυζάντιο.

Σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ ὑποστήριξε τὴν Ἐκκλησία καὶ αὔξησε τὸ κύρος καὶ τὴ δύναμη τοῦ πατριαρχείου. Μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Νοεμβρίου 1312 ὄρισε νὰ ὑπάγονται τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους στὸ πατριαρχεῖο καὶ ὄχι στὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ὑπάγονταν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ, καὶ ὁ πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους νὰ διορίζεται στὸ ἐξῆς ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἀποτέλεσμα, ν' αὔξηθεῖ πολὺ τὸ κύρος τοῦ πατριαρχείου καὶ τὰ μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τὰ πολλὰ κτήματα

τῶν μονῶν τοῦ Ὕρους νὰ ἐνδυναμώσουν πολὺ τὴν οἰκονομικὴ δύναμή του.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ἀναστατώνουν τὴ Μακεδονία α) Ἡ ἐπίδρομὴ τῶν Καταλανῶν, καὶ β) ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων.

α) Ἡ ἐπίδρομὴ τῶν Καταλανῶν. Ὅργανωμένο στρατιωτικὸ σῶμα, ἢ λεγόμενὴ Καταλανικὴ Ἑταιρεία, 6.500 ἄνδρες, προπάτων Ἰσπανοὶ μισθοφόροι, εἶχαν περάσει τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1303 ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας, ἀλλ' ἀπ' ἐκεῖ οἱ ἄνδρες τοῦ μολοντί εἶχαν τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1304 ἐπιτυχίως ἀνακλήθησαν εἰς τὴν Καλλιπόλιν, γιὰ τὴν εἶχαν ἐκτραπεῖ σὲ λεηλασίες. Αὐτοὶ ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1305 εἶχαν ἀποστατήσῃ καὶ δὲν εἶχαν ἀφήσῃ τίποτε ὄρθιον εἰς τὴν Θράκην ἔρχονται τὸ φθινόπωρον τοῦ 1307 καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν χερσονήσον τῆς Κασσάνδρας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπὶ δύο χρόνια λεηλατοῦσαν τακτικὰ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὕρους, ὥστε ἀπὸ τὰ 180 μικρὰ καὶ μεγάλα μοναστήρια τοῦ 11ου αἰῶνα μόνο 25 βρισκόμενα νὰ ὑπάρχουν τὸν 14ο αἰῶνα, ἀπὸ τὰ ὅποια σήμερον ἐπέζησαν 13.

Τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1308 οἱ Καταλανοὶ τῆς Κασσάνδρας ἤλθαν κάτω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ζητοῦσαν νὰ τοὺς παραδοθῇ ἡ πόλις ἀπειλώντας πὺς ἂν τὴν ἔπαιρναν μὲ ἐφοδόν, δὲν θὰ ἄφηναν οὔτε γάτα ζωντανὴν σ' αὐτήν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης Ἄγγελος Παλαιολόγος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε δυνάμεις ἀρκετὰς γιὰ νὰ τοὺς ἀποκρούσῃ, ζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας. Πράγματι ἔφτασαν ἐσπευμένα τροφίμα καὶ ἐνισχύσεις μὲ τὸν στρατηγὸν Χανδρηνὸν καὶ ἔτσι ἀπέτυχεν ἡ ἐπίθεσις τῶν Καταλανῶν. Νικημένοι κλείστηκαν πάλιν εἰς τὴν Κασσάνδραν, καὶ ἐπὶ ἓνα χρόνον ἀκόμα λεηλατοῦσαν τὴν ὑπαιθρον τῆς Μακεδονίας. Κατόπιν καταδιωκόμενοι ἀπὸ τὸν

Χανδρηνό μπήκαν στη Θεσσαλία, όπου επί ένα χρόνο έκαμαν τὰ ἴδια, ὥστόσο νικημένοι πάλι ἀπὸ τὸν Χανδρηνό τράβηξαν γιὰ τὴν Κάτω Ἑλλάδα, ὅπου πολέμησαν τοὺς Φράγκους τῆς Ἀττικῆς καὶ κυρίευσαν τὴν Ἀθήνα.

β) Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων. Στις 12 Ὀκτωβρίου 1320 πέθανε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ καρδιακὴ προσβολὴ ὁ Μιχαὴλ Θ', γιὸς καὶ συναυτοκράτορας τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὕστερα ἀπὸ δυὸ τραγικὲς εἰδήσεις πού πῆρε, ὅτι δηλαδὴ στὴν Ἡπειρο, ὅπου βασιλεύε, πέθανε ἡ κόρη του Ἄννα καὶ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ γιὸς του Ἀνδρόνικος σκότωσε κατὰ λάθος τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του Μανουήλ. Ὁ πάππος Ἀνδρόνικος Β', ὕστερα ἀπὸ αὐτό, ἔχοντας καὶ ἄλλες ἀφορμὲς ἀπὸ τὴν ἄτακτὴ ζωὴ καὶ τὶς παράλογες ἀπαιτήσεις τοῦ ὁμώνυμου ἐγγονοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ ἀφαίρεσε τὸ δικαίωμα διαδοχῆς στὸν θρόνο καὶ τοῦ ἀπαγόρευσε νὰ φορεῖ βασιλικά ροῦχα καὶ νὰ συχναῖε στὰ ἀνάκτορα. Ὁ Ἀνδρόνικος μὲ ἰσχυροὺς φίλους τοῦ ἀποφάσισε νὰ ἀντισταθεῖ στὰ σχέδια τοῦ πάππου του καὶ ἔτσι ξέσπασε ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων, τοῦ ἐγγονοῦ Ἀνδρονίκου Γ' κατὰ τοῦ πάππου Ἀνδρονίκου Β', πού βάσταξε ἑπτὰ χρόνια, ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1321 ὡς 24 Μαΐου 1328, καὶ στὸν ὁποῖο Μακεδονία καὶ Θεσσαλονίκη ἔπαιξαν μεγάλο ρόλο. Ὁ πόλεμος ἔληξε μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐγγονοῦ.

Στὸ πρόγραμμα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἦταν μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἄμυνας τοῦ κράτους μὲ φρούρια. Ἔτσι στὴ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κτίστηκε τὸ Γυναικόκαστρο στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ, στὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα ὀχυρώθηκε τὸ Σιδηρόκαστρο κοντὰ στὰ σύνορα, καθὼς καὶ ἡ Ἀμφίπολις στὶς ἐκβολές του, σὲ θέση ὅμως διαφορετικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλης. Τὴν ὀχύρωση τῶν θέσεων αὐτῶν ἐπέβαλλαν οἱ ἐχθρικοὶ κίνδυνοι, καὶ ἰδίως ὁ ἀναφαινόμενος ἀπὸ βορρὰ νέος κίνδυνος.

Στή Σερβία οί Σέρβοι εὐγενεῖς ἀνατρέπουν τὸν κράλη τους Στέφανο Οὐρὸς Γ΄ Ντεσιάνσκι, ἀναθέτουν τὴν ἐξουσία στὸν γιό του Στέφανο Ντουσάν (1331-1335) καὶ εἰσβάλλουν στὴ Μακεδονία. Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1334 αὐτομολεῖ στὸν Ντουσάν ἐπιφανῆς Βυζαντινὸς καὶ πεπειραμένος στρατιωτικός, ὁ Συργιάννης ποῦ ἐγίνε ἀρχιστράτηγός του καὶ ἐπικεφαλῆς σερβικῶν δυνάμεων κυριεῦει τὴν Ἀχρίδα, τὴ Στρώμιτσα καὶ τὴν Καστοριά καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1334 βρίσκεται ἐμπρὸς στὴ Θεσσαλονίκη. Στὸ Διδυμότειχο ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ συγκεντρώνει στρατεύματα κατὰ τῶν Σέρβων, ἀλλὰ τελικὰ ὁ Ντουσάν δέχεται νὰ διαπραγματευθεῖ μαζί τους τὴν εἰρήνη, γιὰτὶ οἱ Οὐγγροὶ εἶχαν φτάσει στὰ σύνορα τῆς χώρας του. Ἡ συνάντηση ἐγίνε στὸν Γαλλικὸ ποταμὸ στίς 26 Αὐγούστου 1334 καὶ συμφωνήθηκε νὰ ἐπιστραφοῦν τὰ φρούρια, ποῦ εἶχαν χάσει οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ὁ Ντουσάν νὰ πάρει βοήθεια κατὰ τῶν Οὐγγρων. Οἱ Οὐγγροὶ ὅμως ἔμαθαν τὴ συμφωνία καὶ ἀποχώρησαν. Ἡ σερβοβυζαντινὴ εἰρήνη βάσταξε ἑπτὰ χρόνια, ἀπὸ τὸ 1334 ὡς τὸ 1341. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ τὸ 1341 οἱ Σέρβοι θ' ἀρχίσουν καὶ πάλι τίς ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ θὰ τοὺς σταματήσουν οἱ Ὀθωμανοὶ πάνω στὸ πτώμα τοῦ Βυζαντίου.

Στίς 15 Ἰουνίου 1341 ὅμως πεθαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ σὲ ἡλικία 44 ἐτῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του ξεσπάζει ὁ χειρότερος ἐμφύλιος πόλεμος, μεταξὺ τοῦ μεγάλου δούκα Ἀλεξίου Ἀπόκαυκου καὶ τοῦ μεγάλου δομέστικου Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. *Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων κόστισε τὴν ἀπώλεια τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ πόλεμος τοῦ Καντακουζηνοῦ θὰ φέρει τοὺς Τούρκους στὴν Εὐρώπη.* Καὶ οἱ δυὸ ἐξάντλησαν τὴ Μακεδονία, ποῦ δὲν θὰ ἀργήσει νὰ κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

γ) *Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς δυναστικούς ἀγῶνες τοῦ Καντακουζηνοῦ.* Ἡ Μακεδονία καὶ προπάντων ἡ

πρωτεύουσα της Θεσσαλονίκης συμπαθούσε την αυτοκρατορική οικογένεια των Παλαιολόγων και θεωρούσε τον Καντακουζηνό σφετεριστή, που ήθελε ν'άρπάζει τον θρόνο από τον μικρό 'Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο, τον γιό του 'Ανδρονίκου Γ' και της 'Αννας της Σαβοΐκης. Γι' αυτό, όταν οι άρχοντες της Θεσσαλονίκης θέλησαν νά τήν παραδώσουν στον Καντακουζηνό, ο λαός πήρε τὰ όπλα έναντίον τους. Τήν άνοιξη του 1342 ο διοικητής της Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Συναδηνός ειδοποίησε ότι προχωρεί στον Καντακουζηνό και είναι έτοιμος νά του παραδώσει τήν πόλη. Στις 5 Μαρτίου 1342 ο Καντακουζηνός, αφήνοντας στο Διδυμότειχο φρουρά με τή σύζυγό του Ειρήνη και τον σύγαμβρό του Μανουήλ 'Ασάν, ξεκίνησε με στρατό και πολλούς συγγενείς για τή Θεσσαλονίκη. Στους Φιλίππους ειδοποιήθηκε νά μη προχωρήσει, αλλά νά περιμένει νά έλθει και ο Σέρβος βογιάρος Χρέλης, που καθυστερούσε πολιορκώντας τó Μελένικο, γιατί ο ίδιος ο Συναδηνός δέν είχε έπαρκείς δυνάμεις για τó πραξικόπημα. 'Ο Καντακουζηνός έστειλε δυνάμεις και κατέλαβε τó Μελένικο, όπου θά συναντούσε τον Χρέλη. Στο μεταξύ στη Θεσσαλονίκη ξέσπασε ή επανάσταση των Ζηλωτών. Στη Θεσσαλονίκη, στην πόλη με τον κοσμοπολίτικο πληθυσμό και τις μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις, οι Ζηλωτές, οργανωμένο κόμμα των πτωχών, τó καλοκαίρι του 1342 ξεσήκωσαν τις λαϊκές μάζες σέ επανάσταση κατά των πλουσίων, καθώς ο μισητός τους άριστοκράτης Καντακουζηνός από τους Φιλίππους και τó Στενό της Ρεντίνας πλησίαζε πρòς τή Θεσσαλονίκη. 'Ο Συναδηνός με 1.000 άριστοκράτες κατέφυγε στο Γυναικόκαστρο και ειδοποίησε τον Καντακουζηνό νά βιαστεί νά καταλάβει τή Θεσσαλονίκη. Κυβερνητικά όμως στρατεύματα που έρχονταν από τήν Κωνσταντινούπολη και στόλος με τον 'Απόκαυκο στο λιμάνι της ματαίωσαν κάθε έπιχείρηση έναντίον της Θεσσαλονίκης και ο Καντακουζηνός αποσύρθηκε στη Βέροια και στην 'Εδεσσα. Τó ήθικό των όπαδών του κλονίστηκε.

Στὴ Θεσσαλονίκη στὸ μεταξύ οἱ Ζηλωτὲς κατέλαβαν τὴν ἐξουσία καὶ κατὰ τὸ πρόγραμμά τους ἔκαμναν κατάσχεση τῆς περιουσίας ὄχι μόνο τῶν πλουσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν. Ἔτσι μεγάλωσε τὸ χάσμα μεταξύ τοῦ ἐπαναστατημένου προλεταριάτου, ποῦ ἦταν οἱ πολιτικοὶ Ζηλωτὲς, καὶ τοῦ συντηρητικοῦ ὀρθόδοξου κλήρου καὶ τῶν φίλων τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἑσυχαστῶν, ποῦ ἦταν οἱ θρησκευτικοὶ Ζηλωτὲς. Τὴ Θεσσαλονίκη διοικοῦσαν ὁ ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν, τὴν πραγματικὴ ὄμως ἐξουσία εἶχε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν. Μόνη ἐλπίδα τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀπέμειναν οἱ Σέρβοι. Γι' αὐτὸ προχώρησε πρὸς τὸ Πρόσακο, ἀπὸ ὅπου πέρασε τὸν Ἄξιό καὶ βρῆκε φιλοξενία στὰ Βελεσά στὸν φίλο του βοεβόδα Ἰωάννη Λιβέρη. Μὲ τὴ μεσολάβηση αὐτοῦ ἡ συνάντηση μὲ τὸν Ντουσάν ἐγινε στὴν Πριστίνα βόρεια τῶν Σκοπίων τὸν Ἰούλιο τοῦ 1342. Ὁ Καντακουζηνὸς ἐγινε δεκτὸς μὲ τιμὲς καὶ φιλοξενήθηκε στὴν αὐλὴ του γιὰ πολὺ καιρὸ, γιατί ἡ ἀνάμειξή του στὸν ἐμφύλιο πόλεμο τῆς αὐτοκρατορίας ἐξυπηρετοῦσε τὰ σχέδιά του. Στὶς διαπραγματεύσεις του ὁ Ντουσάν προσπάθησε σὲ ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ βοήθειά του νὰ πάρει ὅλη τὴ Μακεδονία δυτικὰ ἀπὸ τὴ Χριστούπολη, ἀλλὰ ἀπέτυχε. Δέχτηκε μολαταῦτα νὰ τὸν βοηθήσει ὅπωςδῆποτε καὶ ὑπέγραψε συμφωνία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1342. Ὁ Καντακουζηνὸς ξεκίνησε γιὰ τὸ Διδυμότειχο μὲ συνοδεία σερβικοῦ στρατοῦ. Καθυστέρησε τρεῖς μέρες στὶς Σέρρες, ἀλλὰ δὲν ἔπεισε τοὺς ἄρχοντες τῆς πόλης νὰ τοῦ τὴν παραδώσουν. Ἡ εἶδηση, ὅτι κυβερνητικὸς στρατὸς βαδίζει νὰ τοῦ κόψει τὸν δρόμο πρὸς τὸ Διδυμότειχο καὶ ὅτι ὁ στόλος τοῦ Ἀπόκαυκου πλέει πρὸς τὴ Χριστούπολη, προκάλεσε λιποταξίες στὸ στρατόπεδό του. Τελικὰ ἔμεινε μόνο μὲ 500 ὄπαδους, μὲ τοὺς ὁποίους ἄρχισε τὴν ἐπιστροφή στὴ Σερβία μέσα ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα.

Στὸ τέλος τοῦ 1342 ὁ Καντακουζηνὸς ξεκινᾷ πάλι ἀπὸ τὴ

Σερβία γιά τὸ Διδυμότειχο. Ὡς τίς Σέρρες, πού ἀκόμη δὲν παραδίδονταν, τὸν συνόδεψε καὶ ὁ Ντουσαν. Πέρα ἀπὸ τίς Σέρρες δὲν προχώρησε πολὺ, γιὰτι μεγάλες κυβερνητικὲς δυνάμεις στὸ Περιθεώριο (Πόρτο-Λάγο) καὶ ἑβδομήντα πλοῖα τοῦ Ἀπόκαυκου στήν Ἀμφίπολη τοῦ ἔφραζαν τὸν δρόμο. Γύρισε πίσω στή Σερβία γιά δευτέρα φορά καὶ συναντήθηκε μὲ τὸν Ντουσαν στή Στρώμιτσα.

Στὸ Διδυμότειχο ἡ σύζυγος τοῦ Καντακουζηνοῦ, πού ἀγωνιοῦσε, ζήτησε μὲ δική της τώρα πρωτοβουλία τὴ βοήθεια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰβάν Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ντουσαν, πού κατὰ βάθος δὲν ἤθελε νὰ ἐπικρατήσῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἀντιπάλους, φοβήθηκε ὅτι μὲ τὴ συμμαχία αὐτὴ μὲ τοὺς Βουλγάρους θὰ ἐπικρατοῦσε ὁ Καντακουζηνός. Γι' αὐτὸ τὸν ἐγκατέλειψε καὶ πῆγε μὲ τοὺς κυβερνητικούς. Ὁ Καντακουζηνός βρῆκε ἄλλο σύμμαχο, τὸν Σελτζούκο ἐμίρη τοῦ Ἀϊδινίου Οὐμούρ, παλιὸ φίλο του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους, ἀνακατεύονται τώρα καὶ οἱ Τούρκοι στὸν ἐμφύλιο πόλεμο τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτοὶ θὰ δώσουν τὴν τελικὴ στρατιωτικὴ λύση, ἐνῶ στὸ μεταξὺ ὅλοι ἀρπάζουν καὶ πλουτίζουν σὲ βάρος τους. Ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία αὐτὴ καὶ τὴν κατὰπτωσὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐπωφελοῦμενος τελικὰ ὁ Στέφανος Ντουσαν ἀνακηρύσσει στὰ 1345 τὸν ἑαυτοῦ αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις συνεχίζονται ὡσότου στὰ 1353 ἐπικρατοῦν οἱ Καντακουζηνοί, ὁ πατέρας Ἰωάννης Στ' καὶ ὁ γιὸς του Ματθαῖος συναυτοκράτορας.

Τὸ κράτος ἦταν τώρα στὰ χέρια τῶν Καντακουζηνῶν πού χρωστοῦσαν τὴ νίκη τους στοὺς συμμάχους τῶν Τούρκους. Αὐτοὶ ὅμως, πού τοὺς ἀνέδειξαν, αὐτοὶ θὰ τοὺς καταστρέψουν. Οἱ συχνὲς ἐκστρατείες τους σὲ ἑλληνικὰ εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη τοὺς ἔδειξαν τὸν δρόμο, πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴν Εὐρώπη.

Βοήθησε καὶ ἓνα τυχαῖο γεγονός· στις 2 Μαρτίου τοῦ 1354 πολὺ δυνατὸς σεισμὸς κούνησε ὅλη τὴν παραλία τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Πόλεις ἔπεσαν σὲ ἑρείπια καὶ ὁ κόσμος ἔφευγε πανικόβλητος. Οἱ Τούρκοι τοῦ Σουλεϊμάν, γιοῦ τοῦ Ὀρχάν, κατέλαβαν τὴν ἐρειπωμένη καὶ ἄδεια Καλλιπόλη καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ μόνιμα. Στὴν Κωνσταντινούπολη κατατρόμαξαν. Μάταια ὁ Καντακουζηνὸς ζήτησε ἀπὸ τὸν Σουλεϊμάν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸν πατέρα του Ὀρχάν νὰ ἐγκαταλείψουν οἱ Τούρκοι τὴν ἑλληνικὴ πόλη καὶ πρόσφερε, παρὰ τὴ φτώχεια τοῦ κράτους, 40.000 ὑπέρπυρα γιὰ ἀποζημίωση. Οἱ Τούρκοι ὅμως δὲν εἶχαν σκοπὸ νὰ ἐγκαταλείψουν τέτοιο θαυμάσιο ὀρμητήριο γιὰ ἐπιχειρήσεις στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα. Ὁ Ὀρχάν δέχτηκε νὰ συναντηθοῦν τάχα στὴ Νικομήδεια γιὰ συνεννοήσεις, κερδίζοντας χρόνο, ὥσπου νὰ ἐπιδιορθωθοῦν τὰ τεῖχη τῆς Καλλιπόλεως καὶ δὲν ἦλθε στὴ συνάντησή. Ὁ Καντακουζηνὸς γύρισε ἄπρακτος. Ξεσηκώθηκε ὁ κόσμος ἐναντίον αὐτοῦ, ποὺ εἶχε φέρεи πρῶτος τοὺς Τούρκους στὴν Εὐρώπη.

Στὸ μεταξὺ ὁ Ἰωάννης Ε΄ εἶχε πιάσει φιλίες μὲ τοὺς Γενουάτες τοῦ Γαλατᾶ, ἐχθροὺς τοῦ Καντακουζηνοῦ, καὶ ὁ Γενουάτης πειρατὴς Φραντζέσκο Γκατιλούζιο, ποὺ ἀλώνιζε τὸ Αἰγαῖο, ὑποσχέθηκε νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πάρει πίσω τὸν θρόνο. Θὰ ἔπαιρνε ὡς ἀντάλλαγμα σύζυγο τὴν ἀδελφὴ τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Μαρία καὶ προίκα τὴ νῆσο Λέσβο. Ἔτσι τὴ νύκτα 21/22 Νοεμβρίου 1354 ὁ Ἰωάννης Ε΄ καὶ οἱ πειρατὲς του ἦλθαν ἀπὸ τὴν Τένεδο καὶ κατάφεραν νὰ μπουῦν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Ἑπασκάλου στὴν Προποντίδα. Ἡ εἶδηση ἀναστάτωσε τὴν πόλη. Στὰ ἀνάκτορα ἀποφασίστηκε νὰ καλέσουν ἐνισχύσεις ἀπ' ἔξω. Τὴν ἐπομένη 23 Νοεμβρίου ὁ ὄχλος κτύπησε τὸ Καστέλλιον, τὸν πύργο τῆς καταλανικῆς φρουρᾶς τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν. Τὴν τρίτη μέρα, 24 Νοεμβρίου, ὁ Καντακουζηνὸς παραδίδεται καὶ στις 10 Δεκεμβρίου σὲ

Ἡ μονὴ Ξηροποτάμου τοῦ Ἁγίου Ὀρους.

τελετή στὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν παραιτεῖται ἐπίσημα ἀπὸ τὸν θρόνο, παραδίδει τὰ αὐτοκρατορικά διάσημα στὸν Ἰωάννη Ε΄ καὶ ἀποσύρεται μὲ καλογηρικό ράσο στὴ Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ. Ἐπίσης ἡ γυναίκα του Εἰρήνη ἔγινε μοναχὴ Εὐγενία στὴ Μονὴ τῆς Κυρὰ Μάρθας. Μέσα στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου δεξιοῦ πεσσοῦ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους παριστάνεται σὲ τοιχογραφία ὄρθια αὐτοκρατορικὴ μορφή μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Ἁγιος Ἰωάσαφ». Ἡ μορφή ἀγκαλιάζει μὲ τὸ ἀριστερό της χέρι μικρότερη μορφή ἱεράρχου ποὺ θυμιατίζει. Οἱ εἰδικοί βλέπουν στὴν παράσταση αὐτὴ τὸν Ἰωάννη-Ἰωάσαφ Καντακουζηνό καὶ τὸν προστατευόμενό του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γρηγόριο Παλαμά.

Οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ κατέλαβαν τὸν Μάρτιο τοῦ 1354 τὴν ἔρημη ἀπὸ τὸν σεισμό Καλλίπολη, τὴν ὀχύρωσαν καλά, τὴν ἔκαναν ναύσταθμο καὶ τὴ μετέβαλαν σὲ ὄρμητήριο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας, ποὺ χωρὶς πιά ἀμυντικὲς δυνάμεις ἦταν στὴ διάθεσή τους. Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, πολλοὶ πανικόβλητοι ἔφευγαν στὴ Δύση. Πράγματι, καμιά δύναμη δὲν ὑπῆρχε πιά, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν πρόοδο τῶν Τούρκων πρὸς τὸ ἐσωτερικό. Τὸ βυζαντινὸ κράτος τοῦ Ἰωάννη Ε΄ μὲ τὴν οἰκονομικὴ του ἐξαθλίωση, τὸν ἐδαφικὸ τεμαχισμό του καὶ μὲ τὴ διαλυμένη διοίκησή του δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀντισταθεῖ ἀποτελεσματικά. Τὸ ἔβλεπαν αὐτὸ καὶ οἱ ξένοι καὶ οἱ βάλιοι τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη εἰδοποιοῦσαν τὴ Βενετία γιὰ τὴν κατάσταση. Ἡ Σερβία, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ντουσάν στίς 20 Δεκεμβρίου 1355, στὰ χέρια τοῦ ἀδύνατου γιοῦ του Στεφάνου Οὐρός, χωρίστηκε σὲ μικρὲς ἡγεμονίες καὶ δὲν εἶχε τὴ δύναμη ν' ἀντισταθεῖ στὸν κοινὸ ἐχθρό, στοὺς Τούρκους, ἐνῶ ἡ Βουλγαρία μὲ καταστραμμένη οἰκονομία βρισκόταν σὲ χειρότερη θέση, τεμαχισμένη σὲ

τοπικά μικροκρατίδια, και αποδυναμωμένα από κομματικές και θρησκευτικές έριδες.

Σ' αυτό το «κενό δυνάμεως», με ανύπαρκτη κάθε αντίσταση θα εισορμήσουν οι Τούρκοι από την Καλλίπολη, αλλά ή παρακάτω ιστορία τους μάς φέρνει στην περίοδο της τουρκοκρατίας, που οδηγεί στους νεότερους χρόνους.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τοὺς ὁποίους εἶχε παρατηρηθεῖ ἔντονη ἀναγεννητικὴ ὄρμη, ἡ Μακεδονία μὲ τοὺς λογίους καὶ τοὺς καλλιτέχνες τῆς πρωτοστατεῖ στὶς πολιτιστικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ καλλιγραφία, ἡ μικρογραφία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ παρουσιάξουν θαυμάσια μνημεῖα.

Ἀξιόλογες καὶ περισσότερο γνωστὲς εἶναι οἱ πνευματικὲς καλλιτεχνικὲς καὶ κοινωνικὲς ζυμώσεις σ' ἓνα μεγάλο ἑλληνικὸ κέντρο τῆς Μακεδονίας, στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ ἀκμὴ δὲν ἦταν βέβαια ξαφνικὴ καὶ χωρὶς ρίζες στὸ παρελθόν. Παλαιῆς τοιχογραφίης ὀρισμένων ναῶν, οἱ ὁποῖες ἔχουν χαθεῖ, ὅπως π.χ. τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, ἐπισημαίνουν τοὺς σταθμοὺς τῆς προγενέστερης παραδόσεως, κατὰ τὸν 11ο καὶ 12ο αἰ. Ὁ ρεαλιστικὸς μάλιστα καὶ δραματικὸς τόνος τῶν σκηνῶν στὶς τοιχογραφίης τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς λεγόμενης μακεδονικῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς ζωγραφικῆς τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας διαπιστώνεται ἀργότερα καὶ σὲ ἄλλα κέντρα τῆς Μακεδονίας, στὴ Βέροια, Καστοριά, Ἀχρίδα, ἰδίως στὴν ἐστία τῶν παλαιῶν παραδόσεων τῆς ὀρθοδοξίας, στὸ "Ἅγιον" Ὄρος. Στὸ Πρωτάτο μάλιστα οἱ χαρούμενοι καὶ φωτεινοὶ τόνοι τῶν ὠραίων τοιχογραφιῶν του, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴν τεχνοτροπία τῶν χρόνων ἐκείνων, οἱ πετυχημένες ἀκόμη χρωματικὲς ἀρμονίαι τόσο στὰ πρόσωπα, ὅσο καὶ στὰ ροῦχα,

Ἡ μονὴ Ξενοφώντος τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

καὶ ἡ ζωντάνια στὴν ἔκφραση ἀποκαλύπτουν τὸν μεγάλο καλλιτέχνη, τὸν Πανσέληνο (τέλη 13ου - ἀρχὲς 14ου αἰ.).

Ἄλλὰ καὶ στὴ Σερβία τῆς ἐποχῆς τοῦ κράτη Μιλούτιν (1282-1321), μέσα σὲ μακρινὸ ξενικὸ περιβάλλον, οἱ ὑπογραφὲς τῶν ζωγράφων ἐξαίρουν τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους. Ἐπίσης καὶ στὴ Ραγούζα ἐγκαθίστανται καὶ ἐργάζονται μεταξὺ 1365-1386 Ἕλληνες ζωγράφοι καὶ χρυσοχόοι, πού φαίνεται ὅτι ἀσκοῦν κάποια ἐπίδραση.

Ἡ Θεσσαλονίκη ἀκόμη εἶναι, ἰδίως κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ου αἰ., λαμπρὴ ἔστια ἑλληνικῶν σπουδῶν καὶ φιλοδοξεῖ νὰ μιμηθεῖ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα τῆς νέας πνοῆς εἶναι ἡ λατρεία τῶν φιλοσόφων Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλη καὶ γενικὰ ἡ ἐνασχόληση πολλῶν μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Οἱ λόγιοί της (μὲ φωτεινοὺς ὁδηγοὺς τὰ κλασικὰ πρότυπα) εἶναι ὀνομαστοί, ὅπως ὁ Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος καὶ ὁ μαθητὴς του Δημήτριος Τρικλίνιος, ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Πρόχορος Κυδῶνης, οἱ Θεόδ. καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὁ νομομαθὴς Κωνστ. Ἀρμενόπουλος, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ Νεῖλος Καβάσιλας, ὁ ἀνεψιὸς του Νικόλαος Καβάσιλας κ.ἄ. Κοντὰ σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ μνημονευτεῖ καὶ ὁ μοναχὸς Ματθαῖος Βλάσταρις, τοῦ ὁποῦ τοῦ νομικὸ ἔργο, τὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον», ἐξίσου σπουδαῖο μὲ τὴν «Ἐξάβιβλον» τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀσκεῖ μεγάλη ἐπίδραση στοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἰδίως στὴ Βουλγαρία, Σερβία καὶ Ρωσία, πολὺ πιθανὸν γιὰ τὸ σὺγγραφέα του διαπνεόταν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἠσυχασμοῦ, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀρμενόπουλο, πού εἶχε κηρυχτεῖ ἐναντίον του. Κανεῖς τους ὅμως δὲν εἶχε ἀναστραφεῖ τόσο μὲ τοὺς κλασικοὺς, ὅσο ὁ Δημ. Κυδῶνης. Ἡ ἀρχαιομάθειά του αὐτὴ δὲν ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ βαθιὰ θρησκευτικὴ κατάρτισή του· ὑπῆρχε δηλαδὴ μέσα του ὁ συνηθισμένος στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ συγκερασμὸς τῆς παραδό-

σεως τῶν κλασικῶν γραμμάτων με τὴν ἀντίστοιχη τῶν χριστιανικῶν.

Οἱ λόγιοι αὐτοὶ ἀκόμη βλέπουν καὶ ζοῦν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς φτωχοὺς, γιὰ τὴ βελτίωση τῆς θέσης τῶν ἀγροτῶν, στιγματίζουν τὶς ἀδικίες τῶν δυνατῶν, τὴν τοκογλυφία, τὴν ἀκόρεστη ἀπληστία κ.λ.

Στὴ Θεσσαλονίκη λοιπὸν φουᾶ μιὰ νέα καὶ ζωογόνα πνοὴ με σαφῆ τὸν ἑλληνικὸ της χαρακτήρα, μιὰ πνοὴ ποὺ τείνει ν' ἀναμορφώσει κράτος καὶ κοινωνία, ποὺ φανερώνει ἀκόμη νέες πολιτικὲς καὶ ἐθνικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ μαρτυρεῖ τέλος τὴν αὐγὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Ἡ παράδοση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, δὲν διακόπηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἴσως τὸ ἴδιο νὰ παρατηρήθηκε καὶ σὲ ἄλλα κέντρα ἢ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ δὲν ἔχουν σωθεῖ σχετικὲς μαρτυρίες.

Οἱ θρύλοι καὶ οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν πολεμιστῶν του ἦταν ζῶηροι ἰδίως στοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας ἀκόμη καὶ στοὺς ἐχθροὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ οἱ λόγιοί του πρόβαλλαν πάντοτε τὰ κατορθώματα τῶν Μακεδόνων πρὸς μίμηση καὶ τὴ Μακεδονία ὡς τὴν ἐνδοξότερη ἑλληνικὴ χώρα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἄλλα καλλιτεχνικὰ κέντρα, με τοπικὸ ὅμως χαρακτήρα, εἶναι ἡ Βέροια, ἡ Πρέσπα καὶ ἡ Καστοριά. Τὰ ἀποκαλυπτόμενα τώρα τελευταῖα βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν πόλεων αὐτῶν, ποὺ τὰ μελετοῦν οἱ ἐπιστήμονες με μεγαλύτερη προσοχή, καθὼς καὶ τῶν περιοχῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες ἐπισημαίνεται ἡ ἀκτινοβολία τους, θὰ φωτίσουν ἀσφαλῶς περισσότερο τὴν καλλιτεχνικὴ ἐκείνη ὁρμὴ. Δὲν ξέρουμε ὅμως ἂν θὰ βρεθοῦν ποτὲ στοιχεῖα γιὰ τὴν πνευματικὴ τους παράδοση καὶ κίνηση.

Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν μυστικι-

στικῶν ιδεῶν τοῦ Παλαμᾶ εἶχαν ἀνασταλτικὴ ἐπίδραση στὶς φιλοσοφικὲς σπουδές. Τὴν κατάπτωσή τους στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπαινίσσεται ἀσφαλῶς ὁ Δημ. Κυδῶνης, ὅταν στὰ 1376 ἔγραφε στὸν Θεσσαλονικέα ἀλλοτε μαθητὴ του Ραδηνό, ὅτι «Μακεδόσι καὶ Βυζαντίοις ἀνδρὸς φιλοσοφοῦντος οὐδὲν ἀτιμότερον».

Γενικὰ ἡ κίνηση αὐτὴ, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴ δυσμενὴ στάση της ἀπέναντι στὴ φιλοσοφία, δὲν ὑπῆρξε ἐχθρική πρὸς τὴν ἀρχαιολατρεία οὔτε καὶ στὴ νέα πνοὴ τῆς τέχνης, ποὺ ἐξακολούθησε νὰ ἐπιζεῖ στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι οἱ μυστικιστικὲς ιδέες, ποὺ ἀνανέωσαν γιὰ τελευταία φορὰ στὸ Βυζάντιο τὴ μοναστικὴ κίνηση καὶ τέχνη, ὑπέθαλψαν τὸν συντηρητισμὸ καὶ τὴν ἐπικράτηση παλαιῶν τάσεων καὶ ἐπέδρασαν στοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς τῶν Βαλκανίων καὶ ἰδίως στὴ Ρωσία.

Πάντως τὰ ἀλλεπάλληλα πολεμικὰ γεγονότα, ποὺ διαδραματίζονται, ὅπως εἶδαμε, κατὰ τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 14ου αἰ., ἀποξηραίνουν βαθμιαῖα τοὺς χυμοὺς τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων μέσα στὴ Μακεδονία καὶ στὸ μεγάλο κέντρο της, τὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων δίνει τὴ χαριστικὴ βολή.

ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΒΑΣΗ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ (1821-1829)

1. Ἡ Μακεδονία κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας

Ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτηση (τέλη τοῦ 14ου αἰ.) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς νέους χρόνους. Ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ποὺ ἐμφανίζεται ἀπειλητικὸς γιὰ τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς μετὰ τὴν ἀπόβαση τῶν Ὀθωμανῶν στὴν Καλλίπολη (1354), δὲν τοὺς βρίσκει συνασπισμένους, ἀλλ' ἀντίθετα ἐξουθενωμένους ἀπὸ τοὺς μεταξύ τους πολέμους, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀναταραχὲς τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐδραιωθοῦν οἱ κατακτητὲς στὴ Θράκη καὶ τὰ τρία χριστιανικὰ κράτη, Σερβία, Βουλγαρία καὶ Βυζάντιο, νὰ γίνουν φόρου ὑποτελῆ σ' αὐτοὺς (ἤττα τῶν Σέρβων στὸ Τσιρμέν, κοντὰ στὸν Ἔβρο, 1371) καὶ νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ συμμετέχουν στὶς ἐκστρατεῖες τους. Ἡ ἥρωικὴ ἀντίσταση ποὺ προβάλλει ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς Μακεδονίας ὁ γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε', ὁ Μανουὴλ Β', πνεῦμα φωτεινὸ καὶ ριζοσπαστικὸ, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ λίγους μόνο ὁμοϊδεάτες του, δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀναστείλει τὴν προέλαση τοῦ τεράστιου ὄγκου τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι κυριεῦουν τὶς Σέρρες, τὴ Ζίχνα, τὸ Μοναστήρι, τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια, τὴ Νάουσα, Ἐδεσσα, Καστοριά καὶ Ἀχρίδα καὶ πρὸς Ν τὸ Κίτρος, τὸν Πλαταμώνα καὶ τὰ Σέρβια. Πιο εὐκόλα κυριεῦουν τὴν Ἄνω ἢ Βόρεια Μακεδονία, δηλαδὴ τὴ

σημερινή γιουσκοσλαβική και βουλγαρική, γιατί είναι άραιοκατοικημένη και δέν έχει σημαντικά κέντρα και κάστρα, έρεϊσµατα για να στηρίζουν κάποια σοβαρή άµυνα, όπως η Νότια Μακεδονία. Γι' αυτό και τὸ βάρος τῶν ιστορικῶν γεγονότων πέφτει σ' αὐτήν.

Σύγχρονα, ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ., οἱ Τούρκοι προβαίνουν καὶ στὸν ἐποικισμὸ τῶν πιὸ εὐφορῶν ἐδαφῶν τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένων ἐπίκαιρων ὄρεινῶν, ποὺ τὰ βρίσκουν ἀραιοκατοικημένα ἢ καὶ ἐγκαταλειμμένα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς μεγαλοκτηματίες ἢ καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους. Ἔτσι ἀρκετὰ μεγάλες ὀμάδες Τούρκων, κυρίως τῶν πολεμικῶν Γιουρούκων, μὲ ἐπικεφαλῆς ὀνομαστοὺς ἀρχηγούς, ἐγκαθίστανται σὲ διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴν Καβάλα, ἀπὸ τὶς Σέρρες, πρὸς Β τῆς λίμνης Λαγκαδᾶ, στὰ Γενισά, στὶς περιοχὲς Κοζάνης, Σαρὴ Γκιὸλ καὶ Καϊλαρίων. Ἔτσι ἀρχίζουν νὰ γίνονται σημαντικὲς ἐθνολογικὲς ἀλλοιώσεις στὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ Μακεδονία.

Μιὰ μικρὴ χρονικὴ ἀνάπαυλα δοκιμάζουν οἱ Θεσσαλονικεῖς μετὰ τὴν ἤττα τοῦ Βαγιαζίτ Α' στὴ μάχη τῆς Ἄγκυρας (1402) ἀπὸ τὸν Τιμούρ Λέγκ (Ταμερλάνο), ὀπότε ὁ Μανουὴλ Β' μὲ τὴν ὑπόσχεσή του στὸν Σουλεϊμάν, ἕναν ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Βαγιαζίτ, νὰ τὸν βοηθήσει στὸν ἀγῶνα του ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν του γιὰ τὴ διαδοχὴ στὸν θρόνο, κατορθώνει νὰ ξαναπάρει τὴ Θεσσαλονίκη (1403), μέρος τῆς ἐνδοχώρας της, τὴ Χαλκιδικὴ ὀλόκληρη, καθὼς καὶ τὴν παραλιακὴ περιοχὴ ἀπὸ τὸν Στρυμόνα ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Πηνειοῦ, ὡς τὰ Τέμπη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνοδο στὸν θρόνο τοῦ Μουράτ Β' (1421) ὁ κίνδυνος ξαναφαίνεται ὀξύτερος. Ὁ τελευταῖος διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης Ἄνδρόνικος Παλαιολόγος, γιὸς τοῦ Μανουὴλ Β', καὶ οἱ ἄρχοντές της, ἀναλογιζόμενοι τὰ δεινὰ τους σὲ ἐνδεχόμενη βίαια κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους προτιμοῦν νὰ τὴν παραδώσουν στὰ 1423 στοὺς Βενετοὺς μὲ τὸν ὄρο νὰ

Ὁ ναὸς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης.

σεβαστοῦν τὴν κοινοτική τους αὐτονομία καὶ τὰ προνόμια τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ βενετοκρατία ὅμως δὲν ἔσωσε τοὺς κατοίκους. Οἱ Τοῦρκοι συνεχίζουν τὶς ἐχθροπραξίες καὶ ὕστερ' ἀπὸ 7 χρόνια κυριεύουν τὴν πόλη (29 Μαρτίου 1430) μὲ ἐπίθεση. Ἀκολουθοῦν οἱ γνωστὲς σκηνές, φόνοι, αἰχμαλωσίες, λεηλασίες καὶ ἀρπαγές. Ἡ ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ κατατάρραξε τὸν ἑλληνικὸ κόσμο, σφράγισε τὴν κατάληψη τῆς Μακεδονίας καὶ ἦταν τὸ προανάκρουσμα τῆς πτώσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἀκολουθεῖ ὕστερ' ἀπὸ 23 χρόνια (1453). Τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Βαλκανικῆς, Βυζάντιο, Βουλγαρία, Ἀλβανία, Σερβία δὲν ὑπάρχουν πιά.

Τὰ δεινὰ τῆς σκλαβιάς, ἡ κακοδιοίκηση, τὸ παιδομάζωμα, ἡ βαριά φορολογία ποὺ γίνεται βαρύτερη μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ σκληρότητα καὶ οἱ ποικίλες αὐθαιρεσίες τῶν κατακτητῶν ἔκαναν πολλοὺς κατοίκους νὰ ἐπιλέξουν ἀνάμεσα σὲ δύο λύσεις, καὶ τὶς δύο σκληρές: 1) τὴν προσέλευση στὸν ἰσλαμισμό, ποὺ θὰ τοὺς φέρει στὴν ὄχθη τῶν κατακτητῶν, ἢ 2) τὴ φυγή. Ἡ καταφυγή στοὺς πλησιόχωρους ὄρεινους ὄγκους, στὴν Πίνδο μὲ τὶς παραφυάδες τῆς, στὸ Βέρμιο, Πιέρια, Ὀλυμπο, Χάσια καὶ στοὺς πρόποδες τοὺς ἢ στὶς πλαγιές τοὺς, θὰ δημιουργήσει νέους οἰκισμοὺς, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους θ' ἀναπτυχτοῦν καὶ θὰ ἐξελιχτοῦν σὲ νέα κέντρα ζωῆς, ὅπως ἡ Νάουσα, ἡ Σιάτιστα καὶ ἡ Κοζάνη. Τὰ ἐγκαταλειμμένα χωριά θὰ εἶναι τὰ λεγόμενα παλαιοχώρια. Ἔτσι συμβαίνει, ὥστε — κατὰ τὴν παράδοση — ἡ ἴδρυση πολλῶν χωριῶν ὄχι μόνο τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς Ἑλλάδας νὰ τοποθετεῖται γύρω στὸν 15ο αἰώνα.

Ὁ βαρὺς ζυγὸς ἦταν ἐπόμενο ἀκόμη νὰ προκαλέσει τὶς ἀντιδράσεις τῶν ὄρεινῶν κατοίκων καὶ νὰ δημιουργήσει στὴν ἀρχὴ μικροκινήματα ἀντιστάσεως. Ἐνα τέτοιο πρέπει νὰ συνέβηκε στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Μακεδονία μεταξὺ 1444-1449, συνδυασμένο μὲ τὴν προέλαση τοῦ Ἰωάννη Οὐνιάδη ὡς

τὸ Κοσσυφοπέδι τῆς Νότιας Σερβίας. Πάντως ὁ ἀναβρασμὸς τῶν κατοίκων, ποὺ ἐξακολουθεῖ ἰδίως στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἀναγκάζει τὸν σουλτάνο Μουράτ Β΄ (1421-1451) νὰ ἐγκαινιάσει δευτέρου ἀρματολίκι τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου (τὸ πρῶτο ἦταν τῶν Ἀγρᾶφων) μὲ πρῶτο καπετάνιο τὸν Καρὰ Μιχάλη. Γι' αὐτὸν δὲν γνωρίζουμε τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ τὸ ὄνομά του. Πάντως θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἕνας φοβερὸς κλέφτης, ποὺ θὰ εἶχε σπείρει τὸν τρόμο στοὺς Τούρκους, ὥστε ν' ἀναγκαστοῦν τελικὰ νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν ἀρματολὸ τοῦ Ὀλύμπου, ἱεροῦ βουνοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν κλεφτῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο οἱ κλέφτες καὶ οἱ ἄλλοι ὄρεινοὶ κάτοικοι ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλὰ καὶ οἱ νεομάρτυρες, συνήθως παιδιὰ τοῦ λαοῦ (ἄλλο εἶδος ἀγωνιστῶν γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλευθερία), καθὼς καὶ ὀρισμένοι ἐπιφανεῖς λόγιοι, ποὺ ἀδυνατώντας νὰ ζήσουν μέσα στὴν πινηρὴ ἀτμόσφαιρα τῆς σκλαβιάς ἀποδημοῦν στὴ Δύση, ἀγωνιοῦν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Γένους καὶ μὲ τὰ γραφόμενά τους προσπαθοῦν νὰ κινήσουν τοὺς ἰσχυροὺς ἡγεμόνες τῆς σὲ σταυροφορία ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ πιὸ γνωστοὶ εἶναι οἱ Θεσσαλονικεῖς Θεόδωρος Γαζής καὶ Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ. νέα γεγονότα προσθέτουν ἕνα νέο πληθυσμιακὸ στρώμα στὴ Μακεδονία, τοὺς Ἑβραίους, κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη, στὰ Μαντεμοχώρια, στὰ γνωστὰ μεταλλεῖα ἀργύρου, στὴ Βέροια, στὸ Μοναστήρι καὶ ἀκόμη πάνω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας, στὰ Σκόπια. Αὐτοί, ποὺ ὀγκώνουν τὸν παλιὸ προχριστιανικὸ τους πυρήνα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βέροιας, ἔφευγαν τοὺς διωγμοὺς, τὸν πρῶμο αὐτὸν ἀντισημιτισμὸ, τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσης, τῆς Γερμανίας καὶ Οὐγγαρίας (εἶναι οἱ λεγόμενοι Ἀσκεναζιμ = Γερμανοεβραῖοι· Ἀσκενάζ = Γερμανία), τῆς Ἰσπανίας, τῆς Κάτω Ἰτα-

λίας και Σικελίας, τῆς Προβηγκίας και τῆς Πορτογαλίας (εἶναι οἱ λεγόμενοι Σεφαρδίμ = Ἰσπανοεβραῖοι· Σεφαράδ = Ἰσπανία), πού ἀποτελοῦσαν τὴ μεγαλύτερη ομάδα τους και οἱ ὅποιοι μὲ τὸν ἀνώτερο πολιτισμό τους, τὰ ἐξευγενισμένα ἦθη και ἔθιμά τους, τοὺς καλοὺς των τρόπους, διαμορφωμένους μέσα στο περιβάλλον τῆς Ἰσπανίας, ἀφομοιώνουν ὕστερ' ἀπὸ ἓναν αἰῶνα ὄχι μόνο τοὺς Γερμανοεβραῖους, ἀλλὰ και τοὺς ὀλιγάριθμους Ρωμαιοεβραῖους (Romaniotes) ἢ Ἑλληνοεβραῖους τῆς ἀρχαίας και βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ὅποιοι ὡς τότε μιλοῦσαν μεταξύ τους ἑλληνικά, εἶχαν ὀνόματα ἑλληνικά ἢ ἑβραϊκά ἐξελληνισμένα και δικό τους τύπο λατρείας, τὸν λεγόμενο *machior Romania*. Ἔτσι ἐπιβάλλεται ἡ ἰσπανοεβραϊκὴ ὡς γλώσσα τῶν Ἑβραίων τῆς Μακεδονίας, ὅπως τὴ γνωρίσαμε ὡς τὰ τελευταῖα ἀκόμη χρόνια.

Οἱ Ἰσπανοεβραῖοι ἦταν οἱ κύριοι τῆς ὑφαντουργίας στὴ Μακεδονία και γενικὰ τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῆς Θεσσαλονίκης και ἄλλων πόλεων της. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ μέθοδοι ἐπεξεργασίας τῶν μαλλιών, τῆς βαφῆς τους, ἰδίως μὲ μπλὲ χρῶμα, και κατόπιν τῆς ὑφάνσεώς τους. Ἡ βιοτεχνία αὐτὴ πρώτη, ὅπως και παντοῦ στὴν Εὐρώπη, δημιούργησε τὶς ἀρχικὲς προϋποθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ μέσα στὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ Ἰσπανοεβραῖοι, ἀντίθετα πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς τους ἐργάτες και βιοτέχνες τῆς βυζαντινῆς ἑβραϊκῆς κοινότητος, ἔμποροι τολμηροὶ και φιλόπονοι, μὲ τὰ μεγάλα τους ταξίδια και μὲ τὴ στενὴ τους ἐπαφὴ μὲ τὴ Βενετία, τὴ Γένοβα, τὸ Ἀμστερνταμ και ὅλες τὶς χανσεατικὲς πόλεις συνετέλεσαν στὴ γρηγορὴ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη και εὐημερία τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Αὐτοὶ τὴν ἔφεραν κοντὰ στὴν Εὐρώπη και τὴ μεταμόρφωσαν και πάλι σ' ἓνα ζωηρὸ κέντρο ἐμπορίου.

Ἐπίσης σημειώνεται και κίνηση ἐποχιακῶν χωρικῶν ἐργατῶν ἢ γυρολόγων, εἴτε ἀπὸ διάφορα χωριὰ τῆς Μακεδονίας, εἴτε τῶν γειτονικῶν χωρῶν Ἡπείρου, Θεσσαλίας και Ἀλβανίας,

πρὸς τὴ Μακεδονία, Θράκη, Μ. Ἀσία ἢ Σερβία, Βουλγαρία καὶ παραδουνάβιες χῶρες. Μερικοὶ ὅμως σταθμεύουν καὶ μένουν ὀριστικὰ στὰ χωριά ἢ πόλεις, ὅπου βρίσκουν ἐργασία, εἴτε ὡς θεριστές, εἴτε ὡς κτίστες, μαραγκοὶ κ.λ., εἴτε καὶ πρᾶματευτές. Παρόμοιο, ἀλλ' ἀντίρροπο μεταναστευτικὸ ρεῦμα παρατηρήθηκε ἰδίως ἀπὸ τὴ Βουλγαρία μέσα ἀπὸ τὶς κοιλάδες Στρυμόνα καὶ Νέστου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ στενὰ περάσματα τῶν βουνῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία. Ἀλλὰ καὶ Ἑλληνες κτηνοτρόφοι, οἱ λεγόμενοι Σαρακατσάνοι ἀπὸ τὶς περιοχὲς Θεσσαλονίκης, Σερρῶν καὶ Καβάλας, μὲ χιλιάδες πρόβατα ἀνέβαιναν πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ξεκαλοκαίριαζαν στὰ βουλγαρικὰ βουνὰ καὶ στὸν Βίτοσα ἐπάνω ἀπὸ τὴ Σόφια. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ τῆς ἀνόδου ἢ καθόδου ἐντείνεται μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰῶνων καὶ γίνεται ὀρμητικὸ κατὰ τὸν 19ο αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Ἔτσι παρατηρεῖται ἀνάμειξη τῶν πληθυσμῶν, Ἑλλήνων, Τούρκων, Ἑβραίων, Σέρβων, Βουλγάρων στὴ Μέση Βαλκανικὴ ἢ στὴ Μείζονα Μακεδονία καὶ ἀλλοίωση τοῦ ἐθνολογικοῦ τῆς χαρακτηριστήρα. Αὐτὴ ἡ ἀνάμειξη θὰ δώσει τὴν ἀφορμὴν στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὸν 20ὸ αἰ. στοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους νὰ ξαναφρεσκάρουν τὰ παλιά τους, τὰ μεσαιωνικὰ ἐθνικιστικά τους ὄνειρα καὶ ν' ἀποβλέπουν στὴν ἐπέκτασή τους στὴ Νότια ἢ ἑλληνικὴ Μακεδονία καὶ στὴν ἀνίδρυση τῶν ἐφήμερων ἄλλοτε μεγάλων κρατῶν τους, τῶν τσάρων Συμεῶν (893-927) καὶ Σαμουήλ (976-1014) καὶ τοῦ κράτη Στεφάνου Ντουσαν (1331-1355).

Ἐλευθερὴ διακίνηση πρὸς τὴ Μακεδονία παρατηρεῖται καὶ σὲ μοναχοὺς, Ἑλληνες, Σλάβους, Ἀλβανοὺς, Βλάχους, Μολδαβοὺς, ἀκόμη καὶ σὲ Ρώσους, ποὺ πηγαίνουν πρὸς τὸ Ἅγ. Ὅρος.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅποτε τὰ βαλκανικὰ κράτη παύουν νὰ ὑφίστανται καὶ τὰ ἐθνικὰ τεῖχη τῶν συνόρων γκρεμίζονται, παρατηροῦνται συνεχῶς εἰρηνικὲς μετακινήσεις

χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν πρὸς κάθε κατεύθυνση (Τούρκων τῆς Μ. Ἀσίας πρὸς τὴ Μακεδονία, Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας, καὶ κυρίως τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου, πρὸς Β, εἴτε πρὸς τὴ Σερβία καὶ ἐπάνω ἀπ' αὐτὴν πρὸς τὴν Αὐστρία, Οὐγγαρία, Γερμανία, εἴτε πρὸς τὴ σημερινὴ Βουλγαρία, δηλαδή στὶς πανάρχαιες ἑλληνικὲς πόλεις τοῦ Εὐξείνου, Σωζούπολη, Πύργο, Ἀγχίαλο, Μεσημβρία κ.λ., ἢ πρὸς τὴ Φιλιππούπολη, Στενήμαχο κ.λ., ἐνῶ Νότιοι Σλάβοι κατεβαίνουν πρὸς Ν, πρὸς τὴ Μακεδονία, γιὰ ἀναζήτηση ἐργασίας καὶ ἀναζωπυρώνουν παλιὰ κατάλοιπα σλαβικῶν ἐποικισμῶν τοῦ μεσαίωνα σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς), μετακινήσεις ποὺ δημιουργοῦν νέες καὶ ποικίλες συνθήκες, νέους ὅρους ζωῆς καὶ νέα προβλήματα. Ἡ κατάσταση συνεχίστηκε ἐπὶ αἰῶνες ὡς τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους (1912-1913) καὶ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918).

Κι ὅσο κάπως καλύτερεῦν τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τους στὰ ξένα οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας καὶ βλέπουν τὴ διαφορὰ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, τόσο καὶ μεγαλώνει ἡ πίστη τους στὴν ἐθνικὴ τους ἀποκατάσταση, ἐφόσον μάλιστα ἡ συμπεριφορὰ τῶν κατακτητῶν γίνεται σκληρότερη καὶ οἱ καταπιέσεις τους βαρύτερες, ὅπως π.χ. ἐπὶ Σελὶμ Β' (1566-1574). Κατασχέσεις κτημάτων, λεηλασίες καὶ σφαγὲς στὸ Ἁγ. Ὄρος, ἀρπαγὲς ἐκκλησιῶν στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπιδρομὴ καὶ φόνοι μοναχῶν στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῶν Σερρῶν σημειώνονται κιόλας πρὶν ἀπὸ τὴν περιάλγητη ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), ἡ ὁποία, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, τόνωσε ἀκόμη περισσότερο τὸ κύμα τῆς τρομοκρατίας σὲ βάρος τῶν Ἑλλήνων καὶ γενικὰ τῶν χριστιανῶν.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. ζωηρὲς εἶναι οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων γειτονικῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖες μὲ τὸ πέρασμα τῶν

χρόνων γίνονται έντονότερες και έκδηλώνονται με ληστείες ή και με άνταρσίες τών ραγιαδών, όπως π.χ. στις περιοχές Καστοριάς, Μοναστηρίου, Φλώρινας, Πρίλεπ, Βέλες, Σαρή Γκιόλ και Τζουμά Παζαρί στα 1621-1622, καθώς και τη στάση του Έμμ. Χρ. Μαρτζέλου στη Βέροια στα 1627. Η ληστεία έχει γίνει ένδημική άρρώστια. Πέρ' από τὰ σημερινά έλληνικά σύνορα της Μακεδονίας, στο βορειοδυτικό τμήμα της, δρούν χαϊντοῦκοι (κλέφτες) Άλβανοί, Τουρκοί και Σλάβοι. Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται ως τὸ τέλος τοῦ 17ου αἱ. και προεκτείνεται και πέρ' από αὐτὸν (άνταρσία Νάουσας 1705). Έτσι ἐξηγεῖται και τὸ μεγάλο άποδημητικό ρεύμα τών κατοίκων της Μακεδονίας.

“Όσοι μένουν στις πατρίδες τους προσπαθοῦν νὰ ἐπιζήσουν συσπειρωμένοι μέσα στους κόλπους τών κοινοτήτων τους και της Έκκλησίας και μέσα στις πόλεις ὀργανωμένοι ἐπιπλέον με τις συντεχνίες τους.

Μέσα στις δύσκολες ὁμως αὐτές συνθήκες της σκλαβιάς δὲν μπορεί νὰ νοηθεῖ παιδεία. Τὰ σχολεία ἦσαν μόνο για άγόρια, προσαρτημένα στην έκκλησία, χωρίς τάξεις. Η εκπαίδευση εἶχε περιοριστεί στα λεγόμενα κολλυβογράμματα. Ο μοναδικὸς δάσκαλος, συνήθως ἱερέας, τοὺς δίδασκε μόνο νὰ διαβάζουν έκκλησιαστικά βιβλία, τὸ Ὡρολόγιο, τὴν Ὁκτώηχο, τὸ Ψαλτήρι, τις διάφορες ακολουθίες κ.λ. Καλύτερη βέβαια ἦταν ἡ κατάσταση στη Θεσσαλονίκη. Ἐλάχιστοι ὁμως, ακόμη και από τοὺς «πρεσβυτέρους» και από τοὺς καλογήρους, καταλάβαιναν τὰ βιβλία αὐτά.

Μόνο στα μεγάλα πνευματικά κέντρα δὲν σβήνουν οἱ σπινθήρες. Θεσσαλονικέας λόγιος ἀναφέρεται στα 1559, ὁ Δημήτριος ὁ Διάκονος της Μεγάλης Έκκλησίας. Ἐπίσης στα 1585 διδάσκει στη Θεσσαλονίκη ὁ Ἄθηναῖος δάσκαλος Γεώργιος και τὴν ἴδια περίπου ἐποχή και ὁ Κρητικὸς Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος εἶχε διδάξει ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἐκεῖ και εἶχε

Ἡ μονή τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

βγάλει πολλούς μαθητές. Θεσσαλονικέας θεωρείται και ο ύποδιάκονος Δαμασκηνός ο Στουδίτης, ο συγγραφέας του «Θησαυρού», πολύ γνωστού και εύχρηστου εκκλησιαστικού βιβλίου της εποχής της τουρκοκρατίας. Ἐπίσης πρέπει να μνημονευτοῦν ὁ — μορφωμένος ἀσφαλῶς — Θεσσαλονικέας μοναχὸς Μαλαχίας Ρίζος, πού προσκαλεῖται κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Παλέρμου, γιὰ ν' ἀναλάβει τὴ διοίκηση τοῦ ὀρθόδοξου μοναστηριοῦ τοῦ Mezzojuso ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ πρώτου ἡγουμένου του. Στὰ 1668 ὁ Μαλαχίας ἐπιστρέφει στὴ Θεσσαλονίκη.

Σημαντικὸ γεγονός γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἔθνους, σημειώνεται στὰ 1593: ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς συγκαλεῖ σύνοδο καὶ — ἀνάμεσα σὲ ἄλλα — ἀποφασίζεται νὰ φροντίσουν οἱ ὀρθόδοξοι μητροπολίτες νὰ ἰδρῦσουν σχολεῖα, «ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσιν διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις». Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γενικεύεται ἡ ἴδρυση σχολείων. Ὁ δεσμὸς ἐκκλησίας-σχολείου, ὁ ὁποῖος καὶ στὰ χρόνια τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν στενὸς γίνεται τώρα στενότερος.

Παράλληλα ἐξακολουθεῖ καὶ ἡ ἀντιγραφὴ τῶν χειρόγραφων βιβλίων. Ἡ λαμπρὴ ὅμως καλλιτεχνικὴ παράδοση τῶν ἀντιγραφῶν ἀρχίζει νὰ σημειώνει κάμψη, τόσο στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅσο καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαφανιστεῖ καὶ ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα. Ἔτσι βιβλιογράφος στὴ Νάουσα τῆς Μακεδονίας στὰ 1615 ἀντιγράφει ἔργα τοῦ Βρυεννίου. Μέσα στὸ γαλήνιο περιβάλλον τῆς μακεδονικῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών συγκεντρώνεται ὁ πατριάρχης Γεννάδιος, ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα πού ζεῖ, καὶ γράφει τὰ καλύτερα θεολογικὰ ἔργα του πού σώζονται ἀκόμη ὡς σήμερα αὐτόγραφα.

Οί λόγιοι τῆς Μακεδονίας δυσκολεύονται νὰ ζήσουν μέσα στήν πνιγερή αὐτὴ ἀτμόσφαιρα. Γι' αὐτὸ ὀρισμένοι ἀποδημοῦν στὴ Δύση, ὅπου τὸ πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τοὺς ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ ζήσουν ἐλεύθερα καὶ νὰ καλλιεργήσουν τὰ γράμματα. Ὁ πιὸ γνωστὸς ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Θεσσαλονικέας Θεόδωρος Γαζής, ποὺ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πατρίδας του ἦλθε στὴν Ἰταλία καὶ μὲ τὸ διδασκαλικὸ του ἔργο συνέβαλε στὴ διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴ Δύση, ὅπου λίγα χρόνια πρὶν ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς εἶχε προλειάνει τὸ ἔδαφος. Ὁ Θεσσαλονικέας ἴσως Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος († 1486) καταφεύγει καὶ αὐτὸς στὴν Ἰταλία, ὅπου διδάσκει τὰ ἑλληνικὰ μὲ ἐπιτυχία. Θερμὸς καὶ ἀγνὸς πατριώτης ὁ Κάλλιστος, εἶναι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἐκείνους λόγιους τοῦ ἐξωτερικοῦ, ποὺ προσπαθοῦν μὲ τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τους νὰ κινήσουν τὴν προσοχὴ καὶ συμπάθεια τῶν δυνατῶν τῆς ἡμέρας γιὰ τοὺς σκλαβωμένους Ἑλληνας. Γέννημα θρέμμα ἐπίσης τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης, ὁ πρῶτος ἴσως σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Χαρακτηριστικὸ τῆς φιλομουσίας τῶν Θεσσαλονικέων κατὰ τὸ τέλος ἀκόμη τοῦ πρώτου αἰῶνα τῆς σκλαβιάς, πρὶν ἀπὸ τὸ 1494, εἶναι ὅτι προσκαλοῦν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὸν γνωστὸ λόγιο Ἰωάννη Μόσχο νὰ διδάξει στὴν πόλιν τους. Οἱ λόγοι τῆς εἶναι κάτοχοι ἀξιόλογων χειρογράφων, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Ἰάννο Λάσκαρι, ποὺ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα περνᾷ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀγοράζει χειρόγραφα ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Ματθαίου Λάσκαρι (ποὺ μόλις εἶχε πεθάνει), ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Λάσκαρι, πιθανῶς μακρινοὺς συγγενεῖς του, καὶ ἀπὸ τὸν Δημήτριον Σγουρόπουλο. Μαζὶ μὲ τοὺς δύο τελευταίους αὐτοὺς λόγιους, ὅπως καὶ μὲ ἄλλους διαφόρων πόλεων, θὰ συζητήσε πολλές φορές τὸ προσφιλὲς θέμα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν. Μέσα σὲ μιὰ

ἀτμόσφαιρα θερμὴ ἀπὸ καημοῦς καὶ πόνους, ξαναμμένοι οἱ σκλάβοι Ἕλληνες θὰ μίλησαν μαζί του ὡρες ὀλόκληρες γιὰ τὴ μακριὰ καὶ ἀξημέρωτη νύχτα τῆς δουλείας.

Ἀπελπισμένοι οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας συσπειρώνονται — στοὺς τόπους ὅπου ὑπάρχει μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς — σὲ ὀρισμένες συνοικίες γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες περιφρονημένες ἀπὸ τοὺς Τούρκους μικρὲς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκκλησίες κι ἔτσι διατηροῦν τὴ συνεκτικότητα καὶ τὴν ἐθνικότητά τους. Γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἢ γιὰ τὴν ἀνακαίνιση ἢ καὶ τὴν ἀνίδρυσή τους συνεισφέρουν νεόπλουτοι, πού ἔχουν ἀποκτήσει περιουσίες μὲ τὸ ἐμπόριο, ἢ καὶ ἀπόγονοι παλαιῶν οἰκογενειῶν τοῦ Βυζαντίου. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι στὸ παλαιὸ αὐτὸ στρῶμα ἀνήκει ὁ «ἐντιμότετος ἄρχων κυρὸς Κομνηνὸς Καλοκρατᾶς» Βεροίας, πού ἀναλαμβάνει τὶς δαπάνες γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ 1566, ὅπως μνημονεύει σχετικὴ ἐπιγραφή στὴν κύρια πύλη ἀπὸ μέσα.

Οἱ χριστιανικὲς συνοικίες, συμμαζεμένες γύρω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες εἶναι πραγματικὲς νησίδες σωτηρίας, μέσα στὸν ταραγμένο ὠκεανὸ τῆς σκλαβιάς καὶ τῆς βαρβαρότητας. Τὸ χαρακτηριστικὸ βέβαια αὐτὸ παρατηρεῖται κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις.

Ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἔργα δυὸ μεγάλων Κρητικῶν ζωγράφων τοῦ 16ου αἰ., τοῦ Θεοφάνη καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ πρῶτος τελειοποίησε τὴν τεχνικὴ τῆς εἰκόνας. Γνωστὲς τοιχογραφίες τοῦ Θεοφάνη στὴ Μακεδονία εἶναι τοῦ καθολικοῦ τῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ Ἅγιον Ὄρος (1535), τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο του, τῆς τράπεζας τῆς ἴδιας μονῆς, ἔργο ἀμφισβητούμενο, καὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα (1546). Πηγὲς γιὰ τὶς ἐμπνεύσεις τῆς εἰκονογραφίας του ὑπῆρξαν τὰ θέματα τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, πού τὰ ἐβλεπε στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἰδίως οἱ ἐξαίσιες τοιχογραφίες τοῦ Μανουὴλ

Πανσέληνου (ἀρχές 14ου αἰ.) στήν ἐκκλησία τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν.

Ἐκτός ἀπό τὸν Θεοφάνη, ἐμφανίζονται στὸ "Ἅγιον Ὅρος καὶ ἄλλοι καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Κρητικὸς Ζώρξης (καθολικὸ μονῆς Διονυσίου), ὁ Μακάριος (παρεκκλήσι τῆς Θεοτόκου στή μονή τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, 1615) καὶ ἰδίως ὁ Φράγκος Κατελάνος ἀπὸ τῆ Θήβα, οἱ ὅποιοι δὲν ἀκολουθοῦν πιστά, ὅπως οἱ ἄλλοι, τὸν Θεοφάνη, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις του. Ὁ Κατελάνος ἱστορεῖ στὰ 1560 τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Λαύρα. Ἐπίσης στὸν ἴδιο πρέπει ν' ἀποδώσουμε καὶ τὴν ἀνώνυμη διακόσμηση τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων ποῦ ἐγινε στὰ 1548. Ὁ Κατελάνος δὲν ἔχει τὴ λιτότητα τοῦ Θεοφάνη, ἀλλὰ ἱστορεῖ τὶς σκηνές του μὲ κάθε λεπτομέρεια καὶ δανεῖζεται πολλὰ ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ τέχνη, κυρίως στὶς μεγάλες συνθέσεις του.

Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ὡς ἐστίας ζωγραφικῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας εἶναι αἰσθητὲς — κατὰ τοὺς πρώτους τουλάχιστον αἰῶνες — στή Σερβία καὶ στή σημερινὴ σερβικὴ Μακεδονία. Πραγματικά, ὅπως τότε, ἔτσι καὶ τώρα (16ος αἰ.), "Ἕλληνες ζωγράφοι, ποῦ εἶχαν ἐργαστεῖ στὸ "Ἅγιον Ὅρος, στήν Καστοριά καὶ ἄλλοῦ, ἱστοροῦν ἐκκλησίες τῶν περιχώρων τοῦ Πρίλεπ (Πριλάπου), τῆ Studenica στὰ 1568 καὶ τὴ μονή τοῦ Krusedol στὸ Fruska Cora (16ος αἰ.). Ἕλληνες ἐπίσης ὑπῆρξαν οἱ δάσκαλοι γνωστῶν Σέρβων ζωγράφων, ὅπως τοῦ Georgije Mitrofanović, ποῦ στὰ 1621 ἱστόρησε τὴν τράπεζα τοῦ Χιλανδαρίου, τοῦ ἱερέα Danilo, ποῦ στὰ 1664 ἔκαμε τὶς τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἴδιας μονῆς, καθὼς καὶ ἄλλων ἀκόμη.

Μολοντί μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ πατριαρχείου τοῦ Ἰπέκ στὰ 1557 ἀρχίζει λαμπρὴ περίοδος τῆς σερβικῆς ζωγραφικῆς, «ἡ μεταβυζαντινὴ εἰκόνα, ἡ ὁποία εἰσέδυσε μὲ διάφορους δρόμους μέσα στὸν σερβικὸ πολιτισμὸ κατὰ τὴν τουρκοκρατία, γράφει ὁ

Djurić, κατέχει μιὰ θέση ιδιαίτερη καὶ σπουδαία στὴν ἱστορία τῆς τέχνης τῶν Σέρβων καὶ τῶν ἄλλων γιουγκοσλαβικῶν λαῶν».

Ἡ ἡγετική θέση τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἐξασφαλίζεται ὄχι μόνο μὲ τὴν αἴγλη τῆς μεγάλης βυζαντινῆς παράδοσης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνανέωσή της κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται ὄχι μόνο στὴ Σερβία, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες χῶρες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀκόμη καὶ στὴ μεγάλη ὁμόδοξη αὐτοκρατορία τοῦ Βορρᾶ ἡ ἑλληνικὴ εἰκόνα προβάλλεται ὡς πρότυπο.

2. Ἡ Μακεδονία ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασσάροβιτς (1718) ὡς τὸ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821

Μὲ τὶς συνθήκες τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ ἰδίως τοῦ Πασσάροβιτς (1718), μὲ τὶς ὁποῖες διευρύνονται οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις μὲ τὴν αὐστριακὴ μοναρχία καὶ γενικὰ μὲ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, ἡ Μακεδονία γενικὰ καὶ προπάντων οἱ μικρὲς ἢ μεγάλες πόλεις της, ποὺ ἀποτελοῦν ἐπίκαιρα κέντρα στὸ μεταίχμιο τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, κέντρα τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ἐπρόκειτο νὰ γνωρίσουν συνεχῶς ἀξανάμενες εὐεργετικὲς ἐπιδράσεις ὡς αὐτὸ ἀκόμη τὸν πρώτο παγκόσμιον πόλεμον (1914). Ἡ Αὐστρία, ποὺ μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Πασσάροβιτς ἐνσωματώνει στὰ ἐδάφη της τὸ Βελιγράδι, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Σερβίας μὲ τὴ μικρὴ Βλαχία καὶ τὸ Βανάτο τοῦ Τέμεσβαρ, δὲν εἶναι πιά καὶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὸ μεγάλο ἐμπορικὸ λιμάνι της, τὴ Θεσσαλονίκη, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ἐμπορεύματα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ νὰ εἰσαχθοῦν ἀντίστοιχα τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς. Μεγάλες δυνατότητες εὐκόλου πλου-

τισμοῦ παρουσιαζε τὸ ἐμπόριο τῶν μαλλιῶν, καπνοῦ, βαμβακιοῦ, βαμβακερῶν νημάτων (βαμμένων κόκκινων σὰ ἐργαστήρια τῆς Βέροιας, καθὼς καὶ τῶν κωμοπόλεων τῆς Θεσσαλίας) καὶ τῶν σιτηρῶν ποὺ παράγονταν σὲ μεγάλες ποσότητες στὶς εὐφορες πεδιάδες τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Σερρῶν. Ἀντὶ γι' αὐτὰ οἱ Ἕλληνες καρβανάρηδες καὶ πρᾶματευτῆς εἰσήγαν βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τσόχες, διάφορα ὑφάσματα, γυαλικά τῆς Βοημίας, σιδερικὰ καὶ ἐπιχρυσώματα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ Γερμανοὺς καπιταλιστῆς, οἱ Γάλλοι, Ἄγγλοι, Ὀλλανδοὶ ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὰ προϊόντα τῆς Μακεδονίας καὶ ἰδρύονται βαθμιαία ἀντίστοιχα προξενεῖα καὶ ὑποπροξενεῖα σὲ διάφορες πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ἐφόσον ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. ἡ ἐμπορικὴ κίνηση ἐκεῖ τὸνώνει. Σ' αὐτὴν πρωτοστατοῦν Ἕλληνες καὶ Ἑβραῖοι. Ὅρισμένοι γιὰ νὰ ὑπερπηδοῦν τὰ διάφορα ἐμπόδια ποὺ τοὺς βάζουν οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς πετυχαίνουν τὴν προστασία τοῦ προξενείου ἑνὸς εὐρωπαϊκοῦ κράτους καὶ μέσω αὐτοῦ ἐφοδιάζονται μὲ εἰδικὸ βεράτι ποὺ τοὺς ἐξασφαλίζει ὀρισμένα προνόμια κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐργασίας τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι προστατευόμενοι ἢ παρατάριοι.

Στὸ μεγάλο κέντρο, στὴ Θεσσαλονίκη, καταφθάνουν καὶ οἱ πρῶτοι ξένοι ἔμποροι καὶ ἀρχίζουν νὰ σχηματίζονται οἱ πρῶτες εὐρωπαϊκὲς παροικίες.

Τὸ ἐμπόριο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας διεξάγεται καὶ ἐξυπηρετεῖται κυρίως μὲ τὶς ἐμποροπανηγύρεις, ὅπως τῶν Σερβίων, τοῦ Ἀβρὲτ Χισάρ (Γυναικόκαστρου), Κιλκίς, τῆς Ντόλιας ἢ Ντόλιανης κοντὰ στὸ Πετρίτσι, τοῦ Μαυρονόρους κ.ἄ., παρὰ τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεχαν οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ληστῶν, τὶς καταπιέσεις τῶν ἀρματολῶν καὶ τὶς ἀνταρσίες τῶν κατοίκων ὀρισμένων περιοχῶν.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1770 μὲ τὴν

ύποκίνηση καὶ σύμπραξη τῶν Ρώσων ποὺ βρίσκονται σὲ πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους, 1768-1774. Κατὰ τὴ διάρκειά του οἱ Ρῶσοι, καθὼς καὶ οἱ Ἕλληνες κουρσάροι, δροῦν μέσα στὸ Αἰγαῖο. Ρωσικὴ μοῖρα μάλιστα τὸν Αὐγούστο τοῦ 1770 ἀγκυροβολεῖ στὸ λιμάνι τῆς ἀρχαίας Θάσου καὶ μεταβάλλει τὸ νησὶ σὲ ναυτικὴ βάση. Ὁ ἀντίκτυπος τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκδηλώνεται στὴ Μακεδονία μὲ ἀλλεπάλληλες καὶ ποικίλες οικονομικὲς ἐπιβαρύνσεις καὶ καταπιέσεις τῶν Τούρκων, ἐνῶ στρατιῶτες τοὺς λιποτάκτες ποὺ γυρίζουν ἀπὸ τὰ βόρεια μέτωπα στὶς μακεδονικὲς πατρίδες τοὺς λυμαίνονται τὴν ὑπαιθρο, ληστεύονται, κακοποιῶντας ἢ καὶ σκοτώνοντας τοὺς διαβάτες. Οἱ Τούρκοι ἤθελαν νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας, γιατί ὀρισμένοι κλεφταρματολοὶ τῆς, ὅπως ὁ γέρο Ζιάκας τῶν Γρεβενῶν, ὁ Ζῆδρος, ὁ Λάζος, ὁ Τόσκας καὶ οἱ γιοὶ του τοῦ Ὀλύμπου, καθὼς καὶ ὁ Μπλαχάβας τῶν Χασίων, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴ συντριβὴ τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο ἐξακολουθοῦσαν τοὺς ἀγῶνες τοὺς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξουσιάζουν ὅλη τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα ὡς τὰ Τρίκαλα καὶ ἀπὸ τὰ Σέρβια ὡς τὴν Κατερίνη καὶ τὸν Πλαταμώνα.

Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774), ποὺ τόσα εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα εἶχε γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ὄχι μόνο δὲν ἀποκαθίσταται ἡ τάξη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀντίθετα χειροτερεύει ἡ ἀταξία μὲ τὴν ἀρβανιτοκρατία ποὺ ἐπικρατεῖ, δηλαδὴ μὲ τὶς διάφορες αὐθαιρεσίες τῶν Ἀλβανῶν μισθοφόρων ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατάνιξη τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ οἱ ὅποιοι τώρα εἶχαν φωλιάσει σὲ διάφορες πόλεις καὶ χωριὰ καὶ εἶχαν ἐξελιχθεῖ σὲ καταπιεστὲς καὶ τυράννους καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Τούρκων. Ἡ ἀνυπόφορη αὐτὴ κατάσταση δυνάμωσε τὸ ρεῦμα τῶν χριστιανῶν πρὸς τὴν ἐξωμοσία, τὸ ὅποιο ποτὲ δὲν εἶχε διακοπεῖ. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιωματικὰ γεγονότα εἶναι οἱ ἐξισλαμισμοὶ — ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ὡς τὶς ἀρχὲς ἀκόμη

*Ἐμμανουὴλ Παπᾶς (ἀνδριάντας στὴν πλατεία
τῶν Σερρῶν).*

του 19ου αι. — τῶν κατοίκων πολλῶν ἑλληνικῶν χωριῶν τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἰδίως τῶν ὀνομαζόμενων Βαλαάδων (ἀπὸ τὸν ὄρκο τους *Βαλλαχι* = μά τὸν θεό, τῆ μόνῃ τουρκικῇ λέξει ποὺ γνῶριζαν), ποὺ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, δηλαδὴ ὡς τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν τοῦ 1924 (ὁπότε ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὡς Τουρκοί!), διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ ρεῦμα πρὸς τὴν ἀλλαξοπιστία ἀναστέλλεται κάπως ἀπὸ τὴ βαθμιαία ὕψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης στὴ Μακεδονία καὶ γενικὰ στὴν Ἑλλάδα, ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνοδο: ἰδρύνονται στοιχειώδη σχολεῖα σὲ διάφορες πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ἰδίως στὶς ὄρεινές, ὅπου ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐπικρατεῖ καὶ ὁ ζυγὸς εἶναι ἐλαφρότερος. Μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἑλληνισμό προσέφερε τότε ἡ Ἀθωνιάς Ἀκαδημία στὴν κορυφῇ ἐνὸς λόφου ΒΑ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ὅπου δίδαξαν, μεταξύ ἄλλων, ὁ Κερκυραῖος Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ὁ Μεσολογγίτης Παναγιώτης Παλαμάς, πρόγονος τοῦ μεγάλου ποιητῆ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἀπὸ τὴν Ἀθωνιάδα ἀποφοίτησαν νέοι, μοναχοὶ καὶ λαϊκοί, μαθητὲς κυρίως τοῦ Βούλγαρη, ποὺ σκορπίστηκαν στὴ Μακεδονία καὶ γενικὰ στὰ πέρατα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ συνετέλεσαν μὲ τὶς γνώσεις τους καὶ προπάντων μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τους στὴ βαθμιαία ἀνοδο τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν κατοίκων. Ἀπὸ τὰ θρανία τῆς πέρασε καὶ ὁ μέγας διδάσκαλος καὶ ἐθνοκήρυκας, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες περιόδεις του μὲ τὸ θερμὸ του κήρυγμα σὲ πόλεις καὶ χωριά ἰδίως τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας ὄχι μόνον στήριξε τὴν πίστη τῶν κατοίκων στὸν χριστιανισμό, ἀλλὰ συνετέλεσε στὴν ἴδρυση πολλῶν σχολείων.

Τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, δηλαδὴ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αι., πυκνώνεται ἀκόμη περισσότερο τὸ ρεῦμα τῶν Μακεδόνων, ἰδίως τῶν Δυτικομακεδόνων, πρὸς τὶς βόρειες χώρες τῆς

Βαλκανικής, πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ἑυρώπη καὶ τὶς παραδουνάβιες χώρες μέσ' ἀπὸ τὶς κοιλάδες τοῦ Ἀλιάκμονα, τοῦ Ἀξιοῦ, Μοράβα καὶ Δούναβη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μέσ' ἀπὸ τὴ Βοσνία ἢ μέσ' ἀπὸ τὶς Σέρρες ἀκολουθώντας τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα. Οἱ Μακεδόνες αὐτοὶ ἐγκαθίστανται ὀριστικὰ δὲ διάφορες ἀπὸ τὶς παραπάνω χώρες (στὴ Σερβία καὶ Βοσνία ἐξελίσσονται σὲ δραστήριους ἐμπόρους καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀστικὴ τάξη τῶν χωρῶν αὐτῶν, κατὰ τὶς ὁμολογίες τῶν ἱστορικῶν τους, καὶ οἱ γόνοι τους προκαλοῦν τὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τοῦ τόπου), ἰδίως χιλιάδες σὲ πάμπολλα χωριὰ καὶ πόλεις τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, ὅπου ἰδρῶν σχολεῖα, ἐκκλησίες, νεκροταφεῖα, στὰ ὁποῖα καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὶς ἐπιτύμβιες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές. Στὸ πανεπιστημιακὸ τυπογραφεῖο τῆς Βούδας, καθὼς καὶ στὸ τυπογραφεῖο Tzattner καὶ Karolyi τῆς Πέστης, πού ὀνομάζεται σὲ πολλὲς ἐκδόσεις «Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον», τυπώνονται ἀλφαβητάρια, ἀναγνωστικά, ἐγχειρίδια γραμματικῆς, ρητορικῆς, λεξικά, ἱερὲς ἱστορίες, κατηχήσεις, ἔργα ἀστρονομίας, γεωμετρίας, ἱστορίας, φυσικῆς κ.λ. Στὴ Βιέννη ἀκόμη ἐκδίδονται οἱ πρῶτες ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀνομαστώτερες ἢ «Ἐφημερίς» τῶν Σιατιστινῶν Μαρκιδῶν Πούλιου.

Οἱ Μακεδόνες ἀπόδημοι πρωτοστατοῦν στὸν διαφωτισμὸ τοῦ ἔθνους. Εἰδικὰ μάλιστα οἱ οἰκονομικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τους στὶς ἰδιαίτερές τους πατρίδες εἶναι τεράστιες: ἀνοίγουν σχολεῖα, στέλνουν βιβλία, ἐνισχύουν ἄπορες οἰκογένειες, κτίζουν ἢ ἀνακαινίζουν ἐκκλησίες μὲ ὠραῖα ξυλόγλυπτα τέμπλα, ἄμβωνες, τὶς κοσμοῦν μὲ τοιχογραφίες, εἰκόνες, ἄλλα ἀναθήματα, κατασκευάζουν ἔργα κοινῆς ὠφέλειας καὶ τέλος τὰ ὠραῖα ἀρχοντόσπιτα τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰ., πού θαυμάσαμε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ Μοσχόπολη, στὴν Καστοριά, στὴ Σιάτιστα, στὴν Κοζάνη, στὴ Βέροια, στὴ Σαμαρίνα, στὴν Ἀχρίδα, στὶς Σέρρες, στὸ Μελένικο καὶ ἀλλοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτο-

νική μορφή τῶν ἀρχοντικῶν αὐτῶν, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ὀργανικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ πρὸς ἓνα τύπο τελειοποιημένο ἀπὸ πρακτικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἄποψη, παρουσιάζει τὴ γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας.

Οἱ εὐποροὶ Ἕλληνες ἀστοὶ καὶ οἱ λόγιοι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ὅλοι οἱ ἀστοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, εἶναι φιλελεύθεροὶ καὶ ἐπαναστατικοί, εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἀφυπνίζουν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος καὶ ὀργανώνουν τὴν πανελλήνια ἐξέγερση. Μὲς' ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν πηγάζει στὴ Βιέννη ἡ κίνηση τοῦ Ρήγα, ποὺ τὴν πλαισιώνουν Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, οἱ στενότεροι συνεργάτες τῆς, οἱ ἀδελφοὶ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουὴλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ἐπίσης ὁ Γεώργ. Θεοχάρης ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη, ὁ Θεοχ. Τορουντζίας, ὁ Κωνστ. Δούκας καὶ ὁ Γεώργιος Πούλιου ἀπὸ τὴ Σιάτιστα. Ἡ παράδοση τοῦ Ρήγα καὶ ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, Μακεδόνες καὶ ἄλλους Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς στοὺς Τούρκους καὶ ἡ θανάτωσή τους στὸ Βελιγράδι συγκλόνισαν ὄχι μόνον τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες, ἔσπειραν τὸν καρπὸ τῆς ἐλευθερίας τους, ἐφόσον μάλιστα ἡ κατάσταση τῆς τρομοκρατίας ἐκεῖ κάτω ὄχι μόνον δὲν παρουσίαζε βελτίωση, ἀλλ' ἀπεναντίας χειροτέρευε.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ συνταράζει τοὺς Ἕλληνες, ἰδίως τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, ἡ ἀνταρσία τῶν Σέρβων (1804 κ.έ.), ἡ ὁποία ἔχει μεγάλη ἀπήχηση στοὺς κλεφταρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Χασίων καὶ τοῦ Βερμίου. Αὐτοί, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴ, ξαναρχίζουν τοὺς ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἔτσι φτάνουμε στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τὴν ὁποία ὀργανώνει κυρίως ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία (1814-1821) ποὺ ἐργάζεται συνωμοτικὰ μὲ ἐπιτυχία καὶ στὴ Μακεδονία. Ἐκεῖ ὁ ἐπαναστατικὸς σπινθήρας μεταδίδεται κατὰ τὰ μέσα Μαΐου 1821, μὲ τὴν

άνταρσία τῶν κατοίκων τοῦ Πολυγύρου, καί ξαπλώνεται σέ ὅλη τῆ Χαλκιδική, καί στίς τρεῖς χερσονήσους τῆς Κασσάνδρας, Σιθωνίας καί Ἄγ. Ὀρους, ὅπου μάλιστα ἀποβιβάζεται, προερχόμενος ἀπό τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἐμμ. Παπᾶς (1772-1821) ἀπό τὴ Δοβίστα τῶν Σερρῶν, ἐπιφανῆς φιλικός, φέρνοντας μαζί του πολεμοφόδια.

Στῆ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καί σέ ἄλλα κέντρα τῆς Μακεδονίας, ἀκόμη καί σέ μικρὰ χωριά ποῦ βρίσκονταν στοὺς δρόμους τῆς καθόδου τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἢ τῶν Ἀλβανῶν μισθοφόρων πρὸς τὴ Νότια Ἑλλάδα οἱ κάτοικοι ζοῦν ἡμέρες τρομερῆς ἀγωνίας μὲ τίς φυλακίσεις, τὰ βασανιστήρια καί τίς ἐκτελέσεις ποῦ βλέπουν ἐμπρὸς στὰ μάτια τους καθημερινά. Δύο εἶναι κυρίως τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ὑπὸ τὸν Ἐμμ. Παπᾶ προχωρεῖ ὡς τὸ Στενὸ τῆς Ρεντίνας καί στὸ Ἑγρί Μπουτζᾶκ καί τὸ ἄλλο ὑπὸ τὸν Χάψα ὡς τρεῖς ὥρες ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ οἱ ἄνδρες τους εἶναι ἄοπλοι ἢ κακῶς ὀπλισμένοι καί ἐντελῶς ἀνοργάνωτοι. Γι' αὐτὸ καί ἀπωθοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους καί καταφεύγουν μὲ πλῆθη προσφύγων στίς χερσονήσους Κασσάνδρας καί Ἄγ. Ὀρους, ὅπου καί ὀχυρώνονται. Τέλος τὰ ξημερώματα τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου ὁ νέος πασὰς τῆς Θεσσαλονίκης Μεχμέτ Ἐμῖν σπάζει τίς γραμμὲς τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Κασσάνδρας, τὴν κυριεύει καί ἀναγκάζει τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄγ. Ὀρους καί τοὺς κατοίκους τῆς Θάσου νὰ συνθηκολογήσουν. Ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἀπελπισμένος φεύγει μὲ κοσμικοὺς καί μοναχοὺς στὴν Ὑδρα, ἀλλὰ στὸ ταξίδι παθαίνει συγκοπή καί τὸ καράβι τὸν βγάζει στὴν ξηρὰ νεκρό.

Τὸ ἐπόμενο ἔτος νέα άνταρσία τῶν Ἑλλήνων στὴν περιοχή τοῦ Ὀλύμπου, Πιερίων (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1822) καταλήγει καί πάλι σὲ καταστροφή παρὰ τὴν ἥρωική τους ἀντίσταση σὲ διάφορα σημεῖα. Ἡ ἀποτυχία αὐτὴ καταδίκασε καί τὴν ἐπέκταση τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Χιλιάδες πρόσφυγες καταφεύγουν στη Νότια Ἑλλάδα, ὅπου συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα τους ἐναντίον τῶν Τούρκων. Στὰ κενὰ ποῦ δημιουργοῦνται ἀπὸ τοὺς φόνους, τοὺς ἐξανδραποδισμοὺς ἢ καὶ ἀπὸ τῆ φυγῆ τῶν κατοίκων εἰσδύουν μουσουλμάνοι, Σλάβοι χωρικοὶ ἢ καὶ Ἑβραῖοι (στὰ ἀστικά κέντρα). Ἦταν καὶ αὐτὸ ἓνα νέο αἷτιο γιὰ τὴν ἀραιώση τοῦ πυκνοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸ 1822 αἰσθητὲς εἶναι στὴ Μακεδονία οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἐπαναστάσεως ποῦ μαίνεται γιὰ χρόνια στὴ Νότια Ἑλλάδα, ἐπιβαρύνσεις τῶν κατοίκων σὲ χρῆμα, καταπιέσεις, στρατολογίες ἐργατῶν, ἐπιδρομές, καταλύματα, διατροφή Ἀλβανῶν μισθοφόρων σὲ πόλεις, χωριά καὶ κωμοπόλεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, λεηλασίες κ.λ. κατὰ τὸ πέρασμά τους.

Τέλος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1830 ὁ Ρούμελη βαλεσῆ (διοικητῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας) Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς, ποῦ ἐδρεύει στὸ Μοναστήρι, ἀποβλέποντας στὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξης ἐξοντῶνει μὲ δόλο ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν τοὺς πιὸ σημαντικοὺς Ἀλβανοὺς ἀρχηγούς, καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἴδιου χρόνου Ἑλληνες ἀρματολοὺς στὴ Θεσσαλία, ἐνῶ τοὺς συντρόφους τῶν τῆς Μακεδονίας τοὺς διώκει καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ τέλος γενικὰ τοῦ ἀρματολισμοῦ.

Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ἀρχίζουν οἱ μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες τοῦ Μαχμούτ Β΄.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 1830-1878

Ἡ Μακεδονία, παρά τὴν ὁμόθυμη συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς στὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821, ποὺ ἄλλοῦ πρόλαβε νὰ ἐκδηλωθεῖ μὲ ἔνοπλες ἐξεγέρσεις καὶ ἄλλοῦ παρέμεινε στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας, καὶ παρά τὶς ἐκατόμβες τῶν θυσιῶν τῆς σὲ αἶμα καὶ καταστροφές, ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ νεοσύστατου νεοελληνικοῦ κράτους. Τὸ δέντρο τῆς ἐλευθερίας, γιὰ νὰ ἀνθήσει, ἔπρεπε νὰ ποτιστεῖ πάλι μὲ πολὺ αἶμα. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰ. οἱ Μακεδόνες δὲν ἔπαψαν νὰ προσβλέπουν στὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ νὰ ἀγωνίζονται γιὰ τὸν ἱερὸ αὐτὸ σκοπὸ.

Ἐνῶ δὲν εἶχαν ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ οἱ διαδικασίες, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀναγνώριζε τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ μικροῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἄρχισαν οἱ πρῶτες ζυμώσεις γιὰ μελλοντικὲς ἐξεγέρσεις στὶς ἐλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας. Ἀγωνιστὲς τοῦ '21, ἐκπατρισμένοι στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἄλλες ἀλύτρωτες περιοχές, καθὼς καὶ στρατιωτικοί, πολιτικοὶ ἢ καὶ λόγιοι, ποὺ εἶχαν διαδραματίσει κάποιο ρόλο στὸν Ἀγῶνα, ἀποτελοῦσαν τὶς ὁμάδες ἀπ' ὅπου ξεκινοῦσαν συζητήσεις καὶ σχέδια μυστικῶν ἐταιρειῶν γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων ὑπόδουλων περιοχῶν.

Μιὰ τέτοια ἐταιρεία π.χ. ὑπῆρξε ἡ «Ἐταιρεία τῶν Φιλορθοδόξων», ἡ ὁποία, παράλληλα μὲ τοὺς ἄλλους σκοποὺς τῆς, καλλιεργοῦσε καὶ τὴν ἰδέα ἐπαναστάσεων στὴ Θεσσαλία,

Ἡπειρο καὶ Μακεδονία. Ἡ Ἐταιρεία αὐτὴ ποὺ διαλύθηκε τὸ 1840 εἶχε ἐκπρόσωπό της γιὰ τὴ Μακεδονία τὸν Μ. Παπά. Στὴν ἀνασύνταξη τῶν Μακεδόνων προσφύγων καὶ στὴν προετοιμασία τους γιὰ ὁμαδικὴ ἐξέγερση στὴν κατάλληλη στιγμή ἡγετικὸ ρόλο εἶχε ἀναλάβει ὁ Τσάμης Καρατάσος, γιὸς τοῦ γερο-Καρατάσου τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ '21. Στὶς τρεῖς πρῶτες δεκαετίες ὁ Τσάμης Καρατάσος ἀποτέλεσε τὴν κυρίαρχη μορφή ἀνάμεσα στοὺς Μακεδόνες ἀγωνιστὲς καὶ ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς κάθε ἐπαναστατικῆς προσπάθειας στὴ Μακεδονία. Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, ὁ ὁποῖος, διατηρώντας καλὲς σχέσεις μὲ τοὺς Μακεδόνες πολέμαρχους τοῦ Ἀγώνα, μετὰ τὴν ἰδρυση τοῦ κράτους μύησε ἀρκετοὺς ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἰδέα ἐνὸς δεύτερου ξεσηκωμοῦ. Μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ Μακρυγιάννη ἀνέλαβε ἀρματολὸς στὰ Μαντεμοχώρια ὁ ὄπλαρχηγὸς Ἰλαρίωνας καὶ μουῦσε στὴν ἐθνικὴ ἰδέα τοὺς πατριῶτες.

Στὰ 1839-40 ἐμφανίζονται στὴ Μακεδονία δύο κινήσεις ποὺ ἀπέβλεπαν στὸν ξεσηκωμὸ τῶν Μακεδόνων. Ἡ μία προερχόταν ἀπὸ πράκτορες τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὸν σουλτάνο. Οἱ πράκτορες αὐτοὶ μὲ βάση τὴν Καβάλα καὶ τὴ Θάσο — παραχωρημένους ἀπὸ τὸν Μαχμούτ Β' (1808-1839) στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ — προσπαθοῦσαν νὰ ξεσηκώσουν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου χριστιανούς καὶ μουσουλμάνους. Ἡ ἄλλη κίνηση ξεκινοῦσε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Ἕλληνες, μιά ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς Μακρυγιάννη, Δόσιο, Δαμιανό, Ναοῦμ καὶ ἄλλους, ἡ ὁποία, ἔχοντας ἐξασφαλίσει καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Τσάμη Καρατάσου, συγκέντρωνε χρήματα καὶ ὀργάνωνε σώματα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ξεκίνησε γιὰ τὴ Μακεδονία, ἀλλὰ ἀναγκάστηκε ἀπὸ θαλασσοταραχὴ νὰ σταματήσει στὸ Πήλιο. Στὴ συνέχεια ὁμως κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Κρήτη καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάστασιν

Τσάμης Καρατάσος.

της μαζί με άλλους Μακεδόνες, ἐλπίζοντας νὰ ἐπανεέλθει ἀργότερα στὴν πατρίδα του μετὰ τὴ βοήθεια καὶ τῶν Κρητικῶν. Ἡ ἀποτυχία ὅμως στὴν Κρήτη ματαίωσε τὰ σχέδια. Στὸ Ἅγιον Ὄρος ἔφτασε μόνον ὁ Βελέντζας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέψει στὴ Θεσσαλία, γιατί οἱ μοναχοὶ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐκτεθοῦν σὲ κίνδυνο ἀπὸ ἐπιπόλαιες ἐνέργειες. Οἱ μικροκινήσεις τοῦ Καρατάσου καὶ τοῦ Βελέντζα, καθὼς καὶ ἡ ἐξέγερση στὴν Κρήτη, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει ἡ ὄργη τῶν Τούρκων κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἰδίως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἔκαναν αἰσθητὸ τὸν ρόλο τῆς Μακεδονίας στὰ εὐρύτερα ἀλυτρωτικὰ σχέδια τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1839-1841 καὶ ὡς τὸ 1854, ποὺ σημειώνεται μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας, συνεχίζονται οἱ δραστηριότητες τῶν μυστικῶν ἐταιρειῶν. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς μπορεῖ νὰ μὴν εἶχαν θεαματικὰ ἀποτελέσματα, διατηροῦσαν ὅμως σὲ ἐγρήγορη τὸν ἑλληνισμό μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ βασιλεῖο γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ὑπόδουλων ἀδελφῶν. Ἐξάλλου στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα παίρνει συγκεκριμένη μορφή ὡς πολιτικὴ τοῦ βασιλείου καὶ συμπαρασύρει καὶ τὴν ἡγεσία τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εὐνοεῖ μυστικὰ τὴν ὑποκίνηση ἐπαναστατικῶν κινήματων στὶς ὑπόδουλες ἐπαρχίες. Ἔτσι μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικὸ κλίμα, ἡ Μακεδονία — μαζί μετὰ τὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία καὶ Κρήτη — παραμένει στὴν πρώτη σειρὰ τοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1853 ξεσπάει νέος ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ γνωστὸς Κριμαϊκός, ποὺ στὴν Ἑλλάδα προκάλεσε γενικὴ κινητοποίηση, γιατί τόσο ὁ Ὄθωνας ὅσο καὶ οἱ περισσότεροι πολιτικοὶ πρόβλεπαν ἦττα καὶ διάλυση τῆς Τουρκίας. Ἔτσι μετὰ προσωπικὴ ἀνάμειξη τοῦ βασιλιᾶ καταρτίστηκαν ἔνοπλα σώματα ποὺ θὰ δροῦσαν στὶς τρεῖς βόρειες ὑπόδουλες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες. Ἡ εἴσοδος τῶν σωμάτων καὶ οἱ

έχθροπραξίες στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία προηγήθηκαν, ενώ στη Μακεδονία το πρώτο ένοπλο σώμα με τον Τσάμη Καρατάσο ως «ἀρχιστράτηγον τῆς Μακεδονίας» ἀποβιβάστηκε στη Σιθωνία στις 6/18 Ἀπριλίου 1854. Ὁ Καρατάσος, ἐπικεφαλῆς μεγάλης δυνάμεως προσπάθησε νὰ ξεσηκώσει τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τοὺς Ἀγιορειῖτες μοναχοὺς. Μὲ προκήρυξη ποὺ ἀπηύθυνε φτάνοντας στὴ Μακεδονία καλοῦσε ὅλους τοὺς χριστιανοὺς νὰ ξεσηκωθοῦν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ πράγματι παντοῦ γινόταν δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ οἱ νέοι ἔσπευδαν νὰ καταταγοῦν ἐθελοντὲς στὸ σώμα του. Στὸ μεταξὺ ὅμως ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία συμμάχησαν μὲ τὴν Τουρκία καὶ κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἐπειδὴ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχε ζητήσει λίγο νωρίτερα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀνακαλέσει τὰ ἀνταρτικὰ σώματα καὶ ἡ ἀπαίτησή της δὲν ἔγινε δεκτὴ, οἱ Ἀγγλογάλλοι κατέλαβαν τὸν Πειραιᾶ καὶ ἐπέβαλαν στὴν Ἀθήνα κυβέρνησι τῆς προτιμήσεώς τους. Παράλληλα, μὲ ἐντολὴ τοῦ Γάλλου προξένου στὴ Θεσσαλονίκη, γαλλικὸ πολεμικὸ ἔσπευσε στὴ Σιθωνία καὶ βούλιαξε τὸ πλοῖο τῶν ἐπαναστατῶν, τὸ ὁποῖο μετέφερε τὰ πυρομαχικά, καθὼς καὶ διάφορα βοηθητικὰ πλοιάρια. Ὁ Καρατάσος, παρὰ τὶς δυσμενεῖς αὐτὲς συνθῆκες, συνέχιζε τὸν ἀγῶνα, προσβάλλοντας τὶς τοπικὲς φρουρὲς καὶ προκαλώντας σοβαρὲς ἀπώλειες στὸν ἐχθρό. Οἱ Τούρκοι στὸ μεταξὺ συγκέντρωσαν σημαντικὲς δυνάμεις στὴ Χαλκιδική, ἐνέσπειραν τὸν τρόπο στὸν ἄμαχο πληθυσμὸ καὶ σκότωσαν, σχεδὸν χωρὶς ἀφορμὴ, 27 προκρίτους τοῦ Πολυγύρου. Ἐτσι τὰ γεγονότα αὐτὰ πάγωσαν τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμὸ τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν Ἀγιορειτῶν μοναχῶν καὶ ἀνάγκασαν τὸν Καρατάσο νὰ συμπτυχτεῖ στὴ θέση Κουμίτσα, κοντὰ στὴν Ἱερισσό. Ἡ ἐπίθεσι τῶν Τούρκων ἔγινε στις 16/28 Μαΐου καὶ τὸ σώμα τοῦ Καρατάσου, παρὰ τὸν ἥρωισμὸ τῶν ἀνδρῶν του, δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει, γιὰτὶ οἱ θέσεις του δὲν ἦταν φυσικὰ ὄχυρὲς καὶ ὁ ἐχθρὸς πολλαπλάσιος.

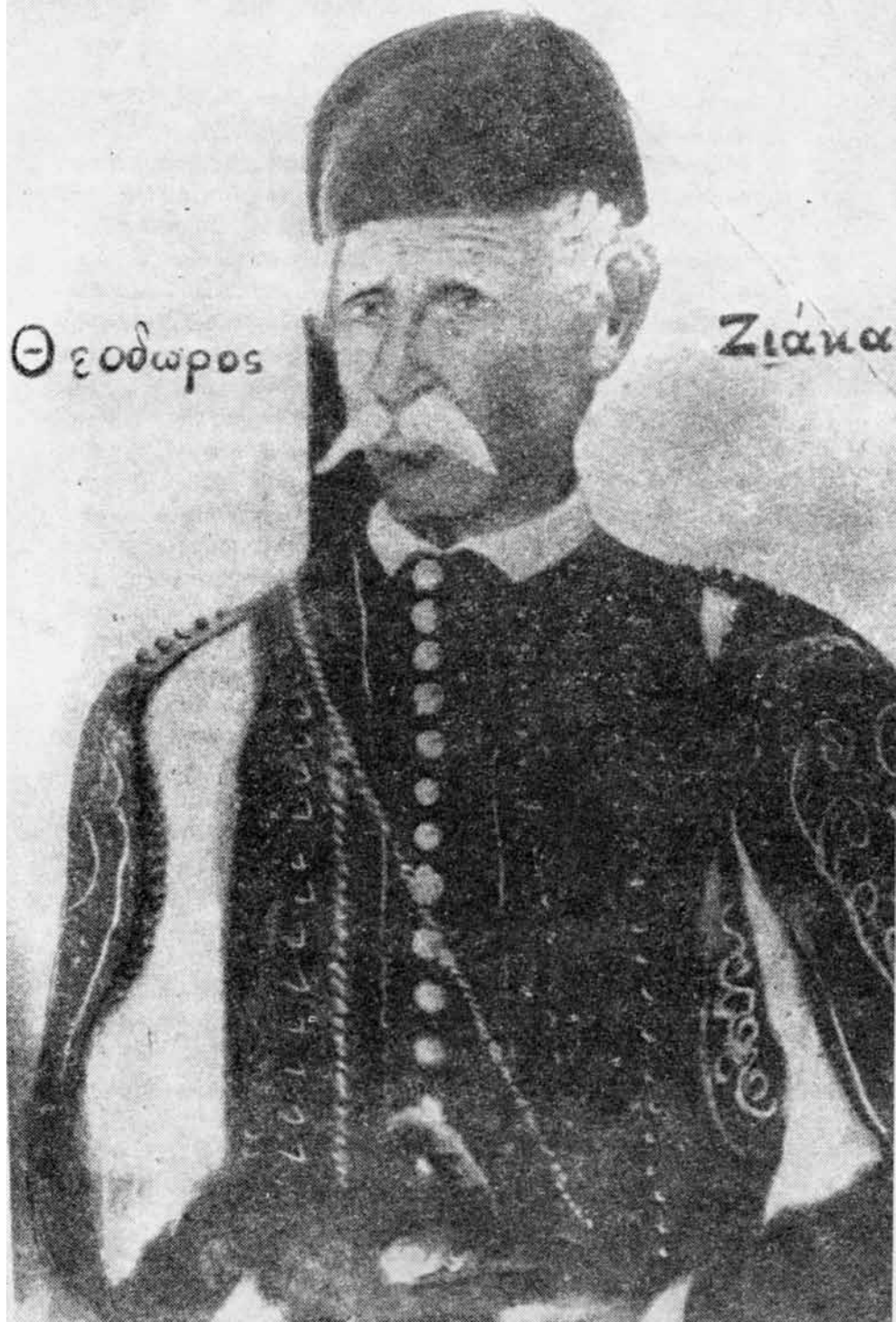
Οί Τούρκοι υπέστησαν σοβαρές απώλειες, αλλά και του Καρατάσου έπεσαν 90 άνδρες στο πεδίο της μάχης. Ο ίδιος μετά την άποτυχία αυτή υποχώρησε στο "Άγιον Όρος, απ' όπου, με τη μεσολάβηση των ξένων προξένων, επέστρεψε με γαλλικό πολεμικό στη Χαλκίδα.

Η απόβαση του Καρατάσου στη Χαλκιδική αποτέλεσε το ένα μόνο σκέλος του πολεμικού σχεδίου που πρόβλεπε ταυτόχρονη είσβολή στη Μακεδονία και από δύο άλλα σημεία: το ένα από τη Δυτική Μακεδονία και το άλλο από την Όσσα-Όλυμπο, όπου θα έφτανε μέσω Θεσσαλίας ισχυρό σώμα Όλυμπιων όπλαρχηγών. Το σώμα αυτό, 2.500 περίπου άνδρες, κατέλαβε τὰ Τέμπη, τὸν νότιο Όλυμπο και έφτασε κοντά στην Κατερίνη. Η έξασθένηση της επανάστασης στις άλλες περιοχές και ή μεσολάβηση των προξένων Άγγλίας και Γαλλίας έπεισαν τούς επαναστάτες νά δεχτοῦν άνακωχή και νά επιστρέψουν στην Ελλάδα.

Στη Δυτική Μακεδονία έξάλλου ο Θεόδωρος Ζιάκας κατέλαβε τη δυτική Πίνδο απ' όπου έκαμε συνεχείς επιδρομές στην περιοχή Γρεβενών και Άνασελίτσας. Οί επιτυχίες του ξεσήκωσαν τούς πιό θερμούς νέους των γειτονικών χωριών και άρκετούς Κοζανίτες που έσπευσαν νά καταταγοῦν στο σώμα του. Πολυάριθμος τουρκικός στρατός κινήθηκε κατά του Ζιάκα, ο οποίος όχυρώθηκε στο Σπήλαιο των Γρεβενών και άμύνθηκε επί ήμέρες γενναίότατα. Οί φθορές που προξένησε στον έχθρο ήταν μεγάλες, αλλά και οί έλπίδες για τελική άπόκρουση μηδαμικές. Οί πρόξενοι των Δυνάμεων στά Γιάννενα μετέβησαν στον τόπο των έχθροπραξιών και πρότειναν στον Ζιάκα νά άποχωρήσει, έγγυώμενοι αυτοί για την ασφάλεια των γυναικοπαίδων κ.λ. Ο Ζιάκας στην άρχή άπέρριψε την πρόταση των Τούρκων και των προξένων, αλλά τελικά, βλέποντας τις δυσκολίες νά συνεχίσει τόν άγώνα, κάμφθηκε και έφυγε και αυτός, όπως και ο Καρατάσος και οί Όλύμπιοι

Θεόδωρος

Ζιάνα

όπλαρχηγοί, στην ελεύθερη Ἑλλάδα. Ἡ περιοχὴ τῶν Γρεβενῶν πλήρωσε στη συνέχεια τὴν ἀνταρσία της μὲ καταστροφὴ καὶ ἐρήμωση.

Ἡ ἔκβαση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 στὴ Μακεδονία στάθηκε ἀτυχής, ἀλλὰ οἱ προσπάθειες τῶν Μακεδόνων γιὰ ἐλευθερία δὲν σταμάτησαν. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότεροι ἀντάρτες ἀποχώρησαν, ἀριθμὸς ἐνόπλων παρέμεινε στὸν μακεδονικὸ χῶρο ἐναλλάσσοντας τὸν ρόλο τοῦ ἐπαναστάτη μὲ τοῦ ληστή. Ἔτσι ἐπιβίωσαν πυρῆνες ποὺ διατηροῦσαν ἐμπειροπόλεμο δυναμικὸ ἔτοιμο, ὥστε σὲ νέα εὐκαιρία νὰ μεταπηδήσουν καὶ πάλι ἀπὸ τὸ ληστρικὸ στὸ ἐπαναστατικὸ τους ἔργο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ντόπιες παραδοσιακὲς δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ — ἔμποροι, δημογέροντες, δάσκαλοι, κληρικοὶ — καλλιεργοῦν μὲ πείσμα τὴν ἐθνικὴ ἰδέα, ἐπικουρούμενες καὶ ἀπὸ τὴ γενιὰ τῶν νέων ἐπιστημόνων, ποὺ σπουδασμένοι στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ διαποτισμένοι μὲ ἔντονο ἐθνικιστικὸ πνεῦμα ἐπιστρέφουν καὶ ἐγκαθίστανται στὶς γενετείρες τους.

Παράλληλα στὴν ελεύθερη Ἑλλάδα πλήθαιναν οἱ διάφορες ὀργανώσεις Μακεδόνων, ὅπως ἡ «Ὀργάνωση τῶν Μακεδόνων Φοιτητῶν», ἢ «Προπαρασκευαστικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Μακεδόνων» κ.ἄ. Στόχος τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν, ποὺ βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὶς τοπικὲς ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας, ἔμενε πάντα ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ Τσάμης Καρατάσος ἐξάλλου συνέχιζε γιὰ ἓνα διάστημα τὶς μυστικὲς του ἐνέργειες καὶ συνεννοήσεις γιὰ νέα ἐπαναστατικὰ κινήματα στὴ Μακεδονία. Νέα εὐκαιρία γιὰ ἐξέγερση στὴ Μακεδονία παρουσιάστηκε τὴν ἐποχὴ τῆς Μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως (1866-1868). Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὰ ἀνήσυχτα ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στοὺς Μακεδόνες ποὺ ζοῦσαν στὸ βασίλειο διείδαν δυνατότητες γιὰ ἐπεκτάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καὶ στὶς βόρειες ὑπόδουλες ἐπαρχίες. Ἀνάμεσά τους ὁ

Λεωνίδας Βούλγαρης, ανήσυχος πατριώτης, έχοντας δικά του επαναστατικά σχέδια για τη Μακεδονία, όταν ξέσπασε η κρητική επανάσταση το 1866 αποβιβάστηκε στην Όρμυλια της Χαλκιδικής μαζί με τον καπετάν Γεωργάκη, τον Μαδεμοχωριανό, και με δύναμη 25-30 ατόμων. Σκοπός του ήταν να ξεσηκώσει τους υπόδουλους αδελφούς. Οί Τούρκοι όμως γρήγορα εξουδετέρωσαν το σῶμα του Βούλγαρη συλλαμβάνοντας τον ίδιο και τους περισσότερους άνδρες του και ένσπειροντας, όπως συνήθως, κύμα τρομοκρατίας στον πληθυσμό.

Σε λιγότερο από μιά δεκαετία η τύχη της Μακεδονίας ήρθε και πάλι στο προσκήνιο. Το 1878, ύστερα από νέο ρωσοτουρκικό πόλεμο, υπογράφηκε η περιώνυμη συνθήκη του Ἁγίου Στεφάνου, με την οποία ιδρύονταν η μεγάλη ήγεμονία της Βουλγαρίας, που θα περιλάμβανε όχι μόνο τις χώρες μεταξύ Δούναβη και Αΐμου, αλλά και τη Βόρεια Θράκη, τη Δυτική Θράκη και τη Μακεδονία, εκτός από τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική και τις ἐπαρχίες Κοζάνης και Σερβίων, περιοχές κατοικούμενες από πυκνούς ἑλληνικούς πληθυσμούς. Οί Ἕλληνες όμως δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν χωρίς μάχη τὸν ἀγῶνα. Ἡδη σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1877 γίνονταν μυστικές συνεννοήσεις γιὰ ἓνα γενικό ξεσηκωμό. Στὸ μεταξύ, ἐπειδὴ ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐθνικῶν ἐταιρειῶν «Ἐθνικὴ Ἄμυνα» καὶ «Ἀδελφότης» εἶχε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ταυτόχρονη προετοιμασία τῆς ἐξέγερσης στὴν Κρήτη, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, εἶχε συγκροτηθεῖ, ὅπως εἴπαμε, στὴν Ἀθήνα ἡ «Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ» ἢ «Ἐπιτροπὴ Μακεδόνων» με μοναδικὴ φροντίδα τῆς τὴν ὀργάνωση τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Μακεδονία. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἀπαρτίσθηκε ἀπὸ προσωπικότητες μακεδονικῆς καταγωγῆς, ὅπως οἱ Στέφανος Δραγούμης, Λεωνίδας Πασχάλης, Ἰωάννης Πανταζίδης, Γεώργιος Παπαζήσης, Νικόλαος Χαλκιάπουλος κ.ἄ. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Λεωνίδας Βούλγαρης ἐτοίμαζε ἰσχυρὸ σῶμα γιὰ νὰ προκαλέσει

ἐξέγερση στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας τὴν ιδέα τῆς ἐπαναστάσεως εἶχαν ἀσπαστεῖ οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πιερίας, ἐκτεταμένη δὲ προετοιμασία εἶχε συντελεστεῖ στὶς περιοχὲς Κοζάνης, Σιάτιστας, Καστοριάς, Μοναστηρίου, Χαλκιδικῆς καὶ Σερρών. Ὁ λοχαγὸς Κοσμᾶς Δουμπιώτης μὲ σῶμα 500 ἀνδρῶν καὶ σύμβουλο τὸν Λεωνίδα Πασχάλη ἀποβιβάστηκε στὴν Πιερία στὶς 16/28 Φεβρουαρίου καὶ μετὰ 3 ἡμέρες στὸ Λιτόχωρο σχηματίστηκε «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Μακεδονίας» μὲ πρόεδρο τὸν Λιτοχωρινὸ Εὐάγγελο Κοροβάγκο. Ἔτσι στὶς 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878, ἡμέρα ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, κατὰ περίεργη σύμπτωση, ἡ ἀγωνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ἐπανάσταση τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου-Πιερίας. Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ἀπύθυνε διακήρυξη πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζήτουσε ὑποστήριξη στὸν δίκαιο ἀγῶνα τῆς καὶ προστασία τῶν γυναικοπαίδων ἀπὸ τὴν τουρκικὴ θηριωδία. Σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Πιερίας. Χάρη στὶς πρωτοβουλίες τοῦ ἐπισκόπου Κίτρου Νικολάου, τοῦ ἀρχηγέτη τῶν Βλάχων τοῦ Βερμίου Πατραλέξη καὶ τῶν ληστανταρτῶν Χοστέβα καὶ Καλόγηρου, ὀλόκληρη ἡ περιοχὴ Ὀλύμπου-Πιερίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κατερίνη, βρισκόταν στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν. Δυστυχῶς ὅμως μιὰ σειρὰ σφαλμάτων τακτικῆς καὶ ἡ γρήγορη ἀποστολὴ τουρκικῶν δυνάμεων εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ πυρποληθεῖ τὸ Λιτόχωρο καὶ πολλὰ χωριά, νὰ περιοριστεῖ ὁ ἀγῶνας σὲ ἀνταρτοπόλεμο καὶ τέλος νὰ ἀναγκαστοῦν οἱ ἐπαναστάτες νὰ καταφύγουν στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ συνέχεια στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Δουμπιώτη στὴν Πιερία, νέοι τῶν περιοχῶν Σερβίων, Κοζάνης καὶ Καστοριάς πῆραν τὰ ὄπλα καὶ περίμεναν τὸν ἐρχομὸ σωμάτων ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ βασίλειο. Καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ συγκροτήθηκε

«Προσωρινή Κυβέρνησις τῆς Ἐπαρχίας Ἐλιμείας» μὲ πρόεδρο τὸν Κοζανίτη Ἰωάννη Κοβεντάρου, γραμματέα τὸν Καστοριανὸ Ἀναστάσιο Πηχεῶνα καὶ στρατιωτικὸ ἀρχηγὸ τὸν ντόπιον ὄπλαρχηγὸ Ἰωσήφ Λιάτη. Μέσα σὲ δυὸ μῆνες τὸ ἀντάρτικο, ἐνισχυμένο καὶ μὲ ἐπαναστάτες καὶ ὄπλαρχηγούς ποὺ εἶχαν μετὰσχει στίς ἐξεγέρσεις Θεσσαλίας, Ἠπειροῦ καὶ Ὀλύμπου-Πιερίας, ἀπλώθηκε σὲ ὅλη τὴν ὄρεινὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Κοζάνη ὡς τὸ Μοναστήρι. Γιὰ ἓνα διάστημα στὸ Πισοδὲρι τῆς Φλώρινας δημιουργήθηκε ἀρχηγεῖο σωμάτων ποὺ ἡ δύναμή τους ἔφτασε περίπου στίς 2.000 ἄνδρες. Μολονότι οἱ Τούρκοι κήρυξαν στρατιωτικὸ νόμον καὶ συγκέντρωσαν στὴν περιοχὴ στρατὸ 15.000 ἀνδρῶν, οἱ ἐπαναστάτες κράτησαν ὡς τὸν Νοέμβριον τοῦ 1878, ὅποτε οἱ καιρικῆς συνθήκες τοὺς ἀνάγκασαν νὰ διαλυθοῦν. Στὸ μεταξύ, τὸ καλοκαίρι τῆς χρονιάς αὐτῆς στὸ Βερολίνο συνέδριον πραγματοποιήθηκε ἡ ἀναθεώρηση τῶν ὄρων τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἡ Μακεδονία παρέμεινε βέβαια στὴν Τουρκία, ἀλλὰ ξέφυγε ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἀρπάγη.

Οἱ ἐξεγέρσεις στὴ Μακεδονία δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἀπελευθέρωσή της. Ὑπογράμμισαν ὅμως τὸν δυναμισμό τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς χώρας καὶ τὸν πόθον γιὰ ἐλευθερία. Συγχρόνως κατέγραψαν τὴν ἑλληνικὴ ἀντίδραση στίς ἀπαράδεκτες διατάξεις τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τὴν ὁποία ἀντίδραση ἐκμεταλλεύτηκαν ὅσοι εἶχαν συμφέρον γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς συνθήκης καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ὀρίων τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Αὐτὸ βέβαια δὲν σήμαινε ὅτι σταμάτησαν οἱ ἀγῶνες τῶν Μακεδόνων γιὰ ἐλευθερία. Ἀντίθετα ἡ πάλι, διμέτωπη τώρα, θὰ ἄρχιζε πρὸ σκληρῆ καὶ ἀνελέητη, γιατί οἱ Βούλγαροι μὲ κάθε μέσον ἤθελαν νὰ διεισδύσουν στὴ Μακεδονία, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἀγωνίζονταν νὰ θωρακίσουν τὴ θέσιν τους ὡς κυριάρχων τοῦ μακεδονικοῦ χώρου.

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

Οί Βούλγαροι γύρω στο 1860 είχαν αρχίσει να προβάλλουν αξιώσεις για την ίδρυση αυτοκέφαλης Ἐκκλησίας. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μὲ τὴν πίεση τῆς Ρωσίας (μέσω τοῦ πρεσβευτοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη κόμητος Ἰγνάτιεφ) θέλησε νὰ συζητήσει τὴν παραχώρηση προνομίων ἐκκλησιαστικῆς αὐστηρῶς φύσης. Ἔτσι στὶς 10 Μαρτίου 1870 ἐκδόθηκε σουλτανικὸ φερμάνι, μὲ τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε βουλγαρικὴ Ἐξαρχία μὲ προκαθήμενο Βούλγαρο ἑξαρχο, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε ἔδρα τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ φερμάνι αὐτὸ μὲ τὸ ἄρθρο 10 περιόρισε τὰ ὅρια τῆς Ἐξαρχίας στὸ βιλαέτι τοῦ Δουνάβεως, ἐξαιρώντας ρητῶς τὶς πόλεις Φιλιππούπολη μὲ τὶς γύρω μονές, τὴ Βάρνα, τὴν Ἀγκίαλο, τὴ Μεσημβρία μὲ εἴκοσι χωριά τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καθὼς καὶ μερικὰ χωριά τῶν σαντζακίων Ἰσλιμιέ (Σλίβεν) καὶ Στενιμάχου, τῶν ὁποίων ἀναγνώριζε τὴν ἀναμφισβήτητη ἑλληνικότητα.

Παρόλο ὅτι ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἰδρυση τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας ἦταν ἀντίθετη πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνες τῆς ὀρθοδοξίας, οἱ ὁποῖοι προβλέπουν παραχώρηση αὐτοκέφαλου καθεστῶτος, ὅταν ἡ αἰτούσα ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία ἀποκτήσει κρατικὴ ὑπόσταση (πράγμα τὸ ὁποῖο δὲν συνέβαινε στὴν προκειμένη περίπτωση, διότι Βουλγαρία ὡς κράτος δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη) ἢ ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀποστολική, δηλ. ἰδρυμένη ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους (πράγμα τὸ ὁποῖο ἐπίσης δὲν συνέτρεχε), οἱ Βούλγαροι θεώρησαν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἐξαρχίας αὐτῆς δὲν ἀνταποκρίνονταν πρὸς τοὺς πόθους των, διότι αὐτοὶ ἰσχυρίζο-

νταν ὅτι βουλγαρικὴ ἦταν ὄχι μόνο ἡ Θράκη, ἀλλὰ καὶ ἡ Μακεδονία.

Ἡ ἴδρυση τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας προκάλεσε ἀναστάτωση καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο συγκάλεσε Πανορθόδοξη Σύνοδο, ἡ ὁποία κήρυξε τὴ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία σχισματικὴ καὶ τὴν κατηγόρησε «ἐπὶ ἔθνοφυλετισμῶ», δηλ. ὅτι μὲ τὸ σχίσμα δὲν ἐπιδίωκε ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ ἐθνικὴ ἐπέκταση.

Καὶ πραγματικὰ οἱ χριστιανοὶ τῆς Μακεδονίας χωρίστηκαν σὲ πατριαρχικοὺς καὶ ἐξαρχικοὺς, δηλαδὴ σὲ Ἑλληνας καὶ Βουλγάρους. Οἱ ἐξαρχικοὶ ἄρχισαν κατόπιν ἀγῶνα, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, γιὰ νὰ παρασύρουν στὴν Ἐξαρχία κυρίως τοὺς σλαβόφωνους, τοὺς ὁποίους θεωροῦσαν Βουλγάρους. Στὸν ἀγῶνα αὐτὸ ἀντιτάχτηκε ἔντονα ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς, κυρίως οἱ σλαβόφωνοι, οἱ ὁποῖοι στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία παρέμειναν, παρὰ τὶς παντοειδεῖς πιέσεις, πατριαρχικοὶ, διότι εἶχαν ἑλληνικὴ συνείδηση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Βούλγαροι τοὺς ἀπεκάλεσαν «Γραικομάνους». Οἱ σλαβόφωνοι ἀντέδρασαν βίαια στὴν προσπάθεια τῆς ὑποταγῆς τους στὸν βουλγαρισμὸ, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἀρχικομιτατζῆς Παντ. Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του, τὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκαν τὸ 1925. Οἱ σλαβόφωνοι αὐτοί, κυρίως τῶν προκεχωρημένων θέσεων τοῦ Μοναστηρίου, Μοριχόβου, Γευγελῆς καὶ Νευροκοπίου, ἀναδείχτηκαν μὲ δικὴ τους πρωτοβουλία καὶ μὲ ἴδια μέσα σὲ πρώτης τάξεως ἀγωνιστὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι οἱ καλύτεροι Μακεδονομάχοι προῆλθαν ἀπὸ τὶς τάξεις τους.

Ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν μακεδονικῶν βιλαετιῶν Χιλμὴ πασάς, ὁ ὁποῖος ἐκφράζοντας τὴ γνώμη τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴ δικὴ του γνώμη, εἶπε σὲ ἀποκαλυπτικὴ συζήτηση μὲ Γάλλο δημοσιογράφο ὅτι «ἡ γνώμη μου καὶ ἡ γνώμη τῆς κυβερνήσεώς μου εἶναι ὅτι εἶναι Ἑλληνας».

Ἡ κατάστασις ὀξύνθηκε μὲ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης

του Ἁγίου Στεφάνου (1878), τὸ ἄρθρ. 6 τῆς ὁποίας ἴδρυε ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπως εἶδαμε, μεγάλο βουλγαρικό κράτος μετὰ τὴ μορφὴ πριγκιπάτου ὑποτελοῦς στὸν σουλτάνο, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβανε τὰ ἐδάφη μεταξὺ Δουνάβευς, Ἀλιάκμονος καὶ Αἰγαίου Πελάγους, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς, καὶ θὰ τελοῦσε κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἰδρύσεώς του ὑπὸ ρωσικὸ ἔλεγχο. Ἡ συνθήκη αὐτή, ἡ ὁποία παρέδιδε ὅλο τὸν μακεδονικὸ ἑλληνισμό στὴ Βουλγαρία (γι' αὐτὸ χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Ἄγγλο ἱστορικὸ Οὐίλλιαμ Μίλλερ «ἑξαμβλωματικὸν ἔγγραφο» καὶ «αὐτόφωρος παραβίασις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐθνολογίας»), ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878). Μολοταῦτα ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ὡς νομικὴ βάση τῶν διεκδικήσεων πρὸς νότον μέχρι τὸν Ἀλιάκμονα καὶ τὸ Αἰγαῖο Πέλαγος.

Ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Μακεδονίας φαίνεται ἀνάγλυφη στὴν ἐπίσημη τουρκικὴ στατιστικὴ τοῦ 1905 γιὰ τὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, ἡ ὁποία διενεργήθηκε κάτω ἀπὸ δυσμενεῖς συνθήκες γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Σύμφωνα μ' αὐτή, ὑπῆρχαν στὰ δύο αὐτὰ βιλαέτια 678.910 Ἕλληνες καὶ 385.729 Βούλγαροι. Ἀκόμη ὁ Λόρδος Salisbury, ἀντιπρόσωπος τῆς Μεγ. Βρετανίας στὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου, δήλωνε κατὰ τὴ συνεδρία τῆς 19ης Ἰουνίου 1878 ὅτι ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη εἶναι τόσο ἑλληνικὲς ὅσο καὶ ἡ Κρήτη. Φυλλάδιο ἐπίσης, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1885 στὴ Φιλιππούπολη μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς χιλιετηρίδας τοῦ Ἁγίου Μεθοδίου καὶ ἐπέιχε θέση ἐπίσημης διακηρύξεως τῶν διεκδικήσεων τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας κατὰ τὴν ἐφημερίδα τῆς Φιλιππουπόλεως «Μακεντόσκι Γκλάς», ἀναφέρει ὅτι ἂν τυχὸν ζητήσῃ ἡ Εὐρώπη νὰ ἐκφραστεῖ ὁ μακεδονικὸς πληθυσμὸς σὲ ποιά ἐθνικότητα ἀνήκει, μᾶλλον εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Μακεδονίας θὰ πετάξῃ ἀπὸ τὰ χέρια μας ... οἱ κάτοικοι, ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βόρειας Μακεδο-

νίας, είναι έτοιμοι με λίγη βία να διακηρύξουν έγγραφως ότι δεν είναι Βούλγαροι, ότι ανήκουν και αναγνωρίζουν τὸ ἑλληνικὸ πατριαρχεῖο, ὅτι προτιμοῦν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τοὺς "Ἕλληνας δασκάλους». Τὴν ὑπεροχὴ αὐτὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Μακεδονία ἀναγνώρισαν ἐπίσημα οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴ συμφωνία τῆς 11ης Μαρτίου 1912, τὴν ὁποία ὑπέγραψαν μαζί με τοὺς "Ἕλληνας στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἐδρῶν, τίς ὁποῖες κάθε ἐθνότητά θὰ καταλάμβανε στὴν τουρκικὴ βουλῆ. Κατὰ τὴ συμφωνία αὐτή, τὴν ὁποία παραθέτει καὶ σχολιάζει ὁ Charles Vellay, καὶ τὴν ὁποία ἡ ἡμεπίσημη ἐφημερίδα τῆς Σόφιας «Dnevnik» σχολίασε ὡς συμφωνη μετὰ τὴν ἐπίσημη στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ "Ἕλληνας λάμβαναν στὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου δέκα ἔδρες, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι μόνο τρεῖς καὶ στὴ Θράκη ὅλες τίς (9) ἔδρες.

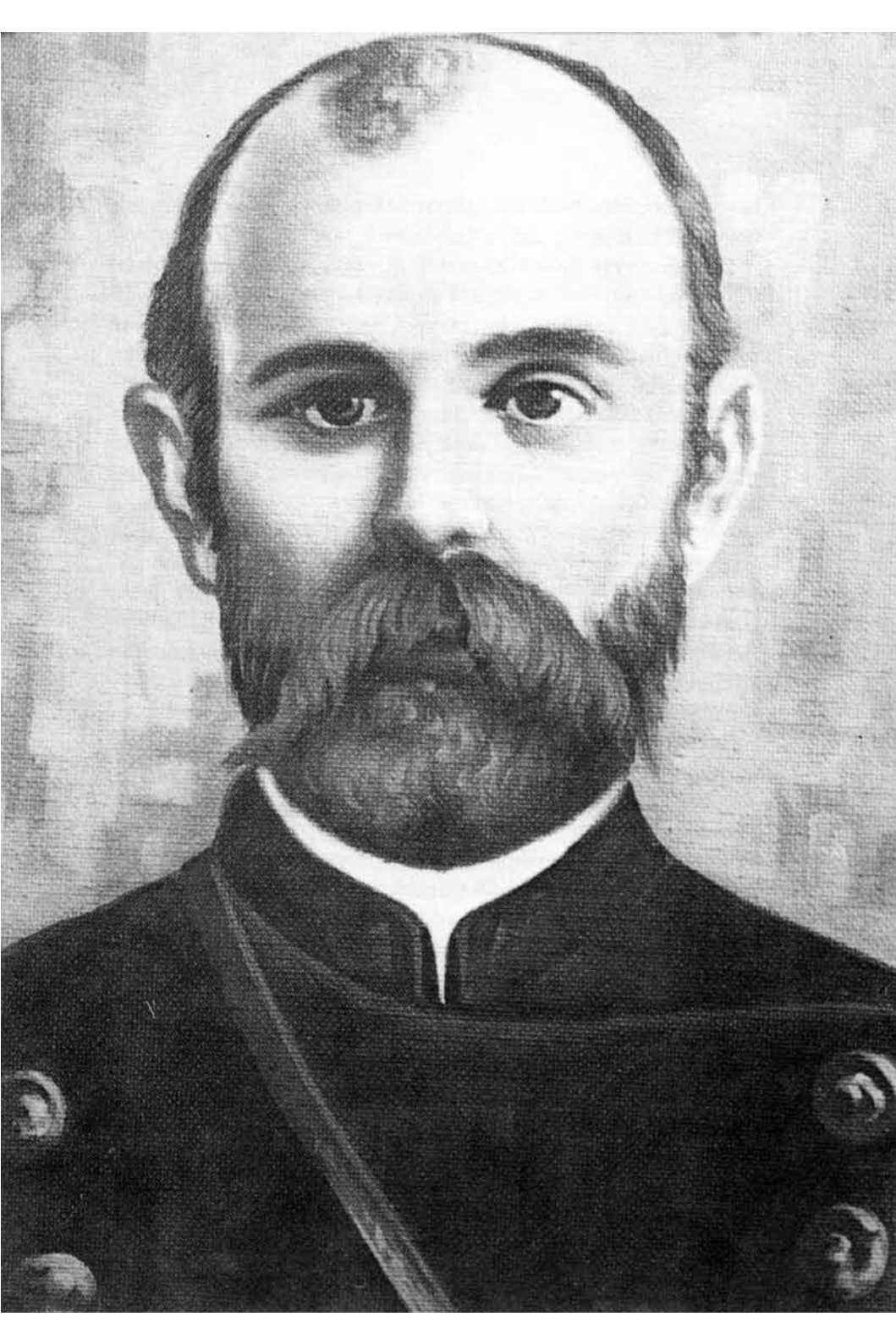
Ὁ μακεδονικὸς αὐτὸς ἑλληνισμὸς εἶχε ἄρτια ἐκκλησιαστικὴ, σχολικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση, δέσποζε οἰκονομικὰ καὶ μολονότι βρισκόταν σὲ καθημερινὴ ἐπαφὴ μετὰ Βουλγάρους καὶ ἄλλους Σλάβους, μετὰ Ἀλβανούς, μετὰ Τούρκους, ἀλλὰ καὶ ρουμανίζοντες, κατόρθωνε νὰ διατηρεῖται ἀρραγῆς, ὑπεράνω γλωσσῶν καὶ γλωσσικῶν ιδιωμάτων καὶ νὰ ἀναπτύσσει ἐμπορικὴ δραστηριότητα σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ ἀπὸ τὴ Βενετία μέχρι τὴν Περσία καὶ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο μέχρι τὴν Ρουμανία καὶ Αὐστροουγγαρία συγκεντρώνοντας στὰ χέρια του τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐμπορίου τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας μετὰ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ διαθέτοντας χρῆμα γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐνίσχυση διαφόρων ὀργανώσεων.

Ἡ ἀντίδραση τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα καὶ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐκδηλώθηκε, ὅπως εἶδαμε, τὸ 1878 μετὰ τὴν ἐπανάσταση στὸν Ὀλυμπο ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ μητροπολίτη Κίτρος Νικολάου καὶ τὸν

σχηματισμό προσωρινής Κυβερνήσεως υπό τὸν ἰατρὸ Εὐάγγελο Κοροβάγκο στὸ Λιτόχωρο. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ πρωτοβουλία ἐγίνε ἀπαρχὴ ὀργανώσεως τῆς ἀμυνας τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν διεκδικήσεων τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων καὶ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν ἐπικράτησή τους, καταστροφές χωριῶν, δολοφονίες μητροπολιτῶν, ἱερέων, δασκάλων, προκρίτων, ἐκτελέσεις πολιτῶν, ἀρπαγές ναῶν καὶ σχολείων κ.λ. Μεταξὺ 1897-1904 δολοφονήθηκαν στὰ δύο βιλαέτια Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου πάνω ἀπὸ 500 Ἕλληνες. Στὸν ἀγώνα αὐτὸ ὁ Ἴων Δραγοῦμης, ὁ ὁποῖος χρημάτισε πρόξενος στὸ Μοναστήρι, ἀφιέρωσε (μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἴδας) τὸ βιβλίον του «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα». Ἡ προσπάθεια τῶν Βουλγάρων στράφηκε κυρίως πρὸς τὰ Κορέστια καὶ τὴν περιοχὴ Μοριχόβου, πρὸς τὸν βάλτο τῶν Γενιτσῶν καὶ πρὸς τὴν περιοχὴ Νευροκοπίου Σερρῶν.

Ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα σημεῖωσε ἡ καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου κατὰ τὴ βουλγαρικὴ ἐπανάσταση τοῦ Ἡλιντεν (μέρα τοῦ Προφήτη Ἡλία) τὸν Ἰούλιον 1903. Τῆ νύκτα τῆς 19 πρὸς 20 Ἰουλίου 1903, κομιτατζήδες εἰσῆλθαν στὴν πόλιν καὶ τὴν κράτησαν ἐπὶ δέκα μέρες μὲ τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνες», τὸ ὁποῖο ἡ γαλλικὴ πρεσβεῖα Σόφιας ἤδη πρὶν ἓνα χρόνο περίπου μὲ τηλεγράφημά της (13 Αὐγούστου 1902) ἐρμήνευσε μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: «ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο οἱ Βούλγαροι θέλουν στὴν πραγματικότητά κρυπτόμενοι ὑπὸ τὸ σύνθημα αὐτὸ εἶναι ἡ Μακεδονία νὰ δοθεῖ στοὺς Βουλγάρους». Πραγματικὰ ὑποχρέωσαν τοὺς Ἕλληνες κατοίκους νὰ καταβάλουν εἰσφορά σὲ αὐτοῦσιο χρυσό, ἀναπέτασαν τὴ βουλγαρικὴ σημαία, ἀπαγόρευσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ περιφέρονταν στὶς ὁδοὺς τραγουδώντας τὸ «Μακεδονία παλαιὰ Βουλγαρία». Οἱ Τοῦρκοι (τακτικὸς στρατὸς καὶ ἄτακτοι βασιβουζοῦκοι) ἀντέδρασαν ἀμέσως καί, ἀντὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς βουλγαρικῆς συνοικίας, δωροδοκούμενοι ἀπὸ τοὺς

Ὁ μακεδονομάχος καπετὰν Κώτας.

Βουλγάρους επιτέθηκαν κατά τῶν ἐλληνικῶν συνοικιῶν λεηλατώντας, φονεύοντας καὶ πυρπολώντας.

Ἡ καταστροφή τοῦ Κρουσόβου, τοῦ «βορείου προπυργίου τοῦ ἑλληνισμοῦ», συντάραξε τὸ πανελλήνιο. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις σὲ τόσο ὄξυ ὕφος, ὥστε ἡ διαμαρτυρία του νὰ θεωρηθεῖ ὡς κήρυξη πολέμου τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ σλαβισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἔκανε ἔντονο διάβημα πρὸς τὸν μέγα βεζίρη. Τότε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἀποφάσισε νὰ ἐνδιαφερθεῖ ζωηρὰ γιὰ τὴν τύχη τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τοῦτο ἀπέστειλε στὴ Μακεδονία ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν λοχαγὸ Κοντούλη (ἀρχηγὸ τῆς ἐπιτροπῆς), τὸν ὑπολοχαγὸ Παπούλια καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Μελά καὶ Κολοκοτρῶνη, οἱ ὅποιοι περιόδυσαν ὀρισμένες περιοχάς της (μέλη της ἔφτασαν μέχρι τὶς Πρέσπες) καὶ ὑπέβαλαν ἔκθεσι ἐνισχύσεως τῶν ἀγῶνων της. Νωρίτερα ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α΄ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Δηλιγιάννη, ὁ ὅποιος εἶχε ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸ Κρητικὸ ζήτημα, εἶπε: «Τὴν Κρήτη δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ διεκδικήσῃ κανεὶς. Τὴ Μακεδονία νὰ κοιτάξετε, γιὰτι χωρὶς αὐτὴν ἡ Ἑλλὰς ἀδύνατο νὰ ζήσῃ».

Στὰ Κορέστια ἡγετικὴ φυσιογνωμία ἦταν ὁ γηγενὴς ὄπλαρχηγὸς Κώτας, ἀτρόμητος πολεμιστὴς ποὺ μὲ τὴν πειστικὴ του εὐγλωττία παρέσυρε τοὺς χωρικοὺς στὸν ἀγῶνα. Μὲ τὰ παλικάρια του κατόρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν πρωτοβουλία ἀπὸ τοὺς κομιτατζήδες συνεργαζόμενος στενὰ μὲ τὸν μαχητικὸ μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανὸ Καραβαγγέλη. Συνελήφθη κατόπιν προδοσίας καὶ ἀπαγχονίστηκε στὸ Μοναστήρι τὸ 1905. Στὴν περιοχὴ του ἔδρασαν ἀκόμη ὁ Κύρου καὶ Γκαδοῦτσης ἀπὸ τὸ Ἄνταρτικόν, ὁ Παῦλος ἀπὸ τὸ Κρατερό, ὁ Σίμος ἀπὸ τὰ Ἄλωνα, ὁ Παπασταῦρος Τσάμης ἀπὸ τὸ Πισοδέρι, ὁ Νταλίπης ἀπὸ τὸν Γαῦρο Καστοριάς, ὁ Χολέρης ἀπὸ τὴ Βεύη, ὁ Ράμος ἀπὸ τὸ Τρίγωνο Φλωρίνης, ὁ Τσιώρης, ὁ Ζιοῦρκος, ὁ

Μπρούφας και ό Στέφος από τό Μοναστήρι. Στόν Βάλτο τών Γεντισών άναδειχτηκε ό όπλαρχηγός Γκόνος Γιώτας, πού κατόρθωσε νά κρατήσει τήν κυριαρχία στη νότια όχθη του Βάλτου και έγινε ό φόβος τών κομιτατζήδων. Κατά τή δήλωση του στρατηγού Κακκάβου, ό Γκόνος ύπήρξε «τό στοιχειό του Βάλτου και τό θεμέλιό μας». Στην περιοχή γενικότερα της Κεντρικής Μακεδονίας έδρασαν ό Μπάρμπα Γιοβάνης από τή Σλίμνιτσα Καστοριάς και ό Σερίδης από τό Φλάμπουρο Φλωρίνης. Στο Μορίχοβο από τὰ 27 σλαβόφωνα χωριά τὰ 24 ήταν έλληνικά. Έκει έδρασαν πολλοί ντόπιοι Μακεδονομάχοι, όπως ό Τσίτσιος και ό Ζώης. Στην περιοχή Σερρών άναδειχτηκε ό Μητρούσης, ό όποιος περικυκλωμένος σε κωδωνοστάσιο εκκλησίας τών Σερρών προτίμησε νά καεί ζωντανός παρά νά παραδοθεί. Ό Μακεδονικός Άγώνας επέκτάθηκε και στο Σκρά, στην περιοχή Δοϊράνης-Στρώμνιτσας (όπου έδρασαν ό Νικοτσάρας, ό Μπουρίδης και ό Σιωνίδης) και στην ίδια τή Θεσσαλονίκη. Ό άγώνας αυτός ήταν σκληρός και άνορθόδοξος. Πολλοί βρήκαν μαρτυρικό θάνατο. Τό Κρατερό πυρπολήθηκε δύο φορές. Ό μητροπολίτης Κορυτσάς Φώτιος, καθώς και ό μητροπολίτης Γρεβενών Αίμιλιανός δολοφονήθηκαν σε περιοδεία. Οί μητροπολίτες Γερμανός Καστοριάς, Ίωακείμ Πελαγονίας, Χρυσόστομος Δράμας (ό κατόπιν έθνομάρτυρας Σμύρνης), Γρηγόριος Στρωμνίτσης (ό κατόπιν έθνομάρτυρας Κυδωνιών), άνακλήθηκαν από τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο λόγω καταγγελιών για τήν έθνική τους δράση. Σ' αυτούς πρέπει νά προστεθούν οί μητροπολίτες Είρηναίος Μελενίκου και Θεοδώρητος Νευροκοπίου. Στόν Βάλτο τών Γεντισών οί άπώλειες από τις μάχες και τις ένέδρες, καθώς και από τήν έλνοσσία ήταν μεγάλες. Όταν ό Βάλτος άποξηράνθηκε τό 1932 βρέθηκαν σωροί σκελετών. Τους άρρωστους τους μετέφεραν για άνάρρωση στο Βέρμιο.

Κατευθυντήρια κέντρα του Μακεδονικού Άγώνος ήταν τὰ

Γενικά Προξενεία Θεσσαλονίκης, όπου υπηρέτησε ο Λάμπρος Κορομηλάς, Μοναστηρίου, όπου υπηρέτησε ο Ίων Δραγούμης, τὸ Προξενεῖο Σερρών, όπου υπηρέτησε ὁ Ἀντώνης Σακτούρης, καὶ τὸ ὑποπροξενεῖο Καβάλας. Ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν Μακεδονομάχων πρὸς τὸ μέτωπο Κορεστίων καὶ Μοριχόβου-Περιστερίου γινόταν μέσω τῆς Καλαμπάκας καὶ Καστοριάς, πρὸς τὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν μέσω τῆς Πλάκας Λιτοχώρου, Ἐπανωμῆς καὶ Χαλάστρας καὶ πρὸς τὴν περιοχὴ Σερρῶν μέσω τῆς Καβάλας. Παντοῦ ὑπῆρχαν πράκτορες, οἱ ὁποῖοι κατηύθυναν ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν ἀνιδιοτελή καὶ πρόθυμη συμπαράσταση τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι μετέφεραν ἐφόδια, ἔκρυβαν ἀγωνιστές, συνέλεγαν πληροφορίες καὶ κατατάσσονταν στὰ σώματα. Στὴν Ἀθήνα εἶχαν ἰδρυθεῖ ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρεία μὲ παραρτήματα καὶ στὴ Μακεδονία, ἡ Ἐταιρεία «Ἑλληνισμός» τοῦ καθηγητοῦ Νεοκλέους Καζάζη καὶ διάφορες ἄλλες ὁργανώσεις, τὸ «Μακεδονικὸ Κομιτάτο», ἡ «Ἐπίκουρος τῶν Μακεδόνων Ἐπιτροπὴ» στὸ Μοναστήρι, τὸ σωματεῖο «Ἄμυνα» μὲ διακλαδώσεις στὴ Μακεδονία. Ἐξάλλου ἡ ἐφημερίδα «Ἐμπρός» τοῦ Καλαποθάκη ἔγραφε πύρινα ἄρθρα γιὰ τὴ Μακεδονία. Κεντρικὴ μορφή τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ Μακεδονία ἀναδείχτηκε ὁ ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς ἀνθυπολοχαγὸς Παῦλος Μελάς, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τὴ Μακεδονία μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Φλωρινιώτη Λάκη Πύρζα, ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους της, τοὺς ἐνθάρρυνε καὶ τοὺς ἐμψύχωνε, ἄκουσε τὰ παράπονα καὶ τίς προτάσεις τους καὶ λόγω τῆς συγγένειάς του μὲ τὸν μετέπειτα πρωθυπουργὸ Στέφανο Δραγούμη δημιούργησε ἀτμόσφαιρα πίστεως καὶ αἰσιοδοξίας. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἀθήνα ἔγινε ὁ πρωτουργὸς τῆς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως γιὰ τὴ Μακεδονία. Βρῆκε τὸν θάνατο στὴ Στάτιτσα (σήμερα φέρει τὸ ὄνομά του) σὲ συμπλοκὴ μὲ ἀπόσπασμα τουρκικοῦ στρατοῦ ὕστερα ἀπὸ προδοσίαν τοῦ Βούλγαρου βοεβόδα Μῆτρο Βλάχο. Ἡ ἀπώλειά του ἦταν βαρὺ πλήγμα γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Ὅλοι

τὸν ἀνέμεναν ὡς ἀρχηγὸ τοῦ Ἀγῶνα καὶ ὡς ἐλευθερωτὴ. Ὁ θάνατός του ὅμως συγκίνησε τὸ πανελλήνιο, ποὺ ἄρχισε νὰ κινεῖται ἀποφασιστικὰ ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας. Ἀξιωματικοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐθελοντὲς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ ἀκόμα, προσήλθαν γιὰ νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴ Μακεδονία. Οἱ περισσότεροι ἐθελοντὲς ἦσαν Κρητικοὶ καὶ Μανιάτες. Ὅλοι αὐτοὶ μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ σώσουν τὴ Μακεδονία ἐντάχτηκαν στὰ διάφορα σώματα, καὶ σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ντόπιους Μακεδονομάχους κατόρθωσαν νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ φτάσουν μέχρι τὸ Μορίχοβο. Στὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν πολέμησαν ὁ ἀγνὸς Ἄγρας (Τέλος Ἀγαπηνός), ὁ ὁποῖος βρῆκε τραγικὸ θάνατο μὲ τὸν Ναουσαῖο ὁδηγὸ του Μίγκα στὴν ὁμώνυμη σήμερα τοποθεσία, ἐπειδὴ ἀφελῶς πίστεψε στὴ δυνατότητα ἐπιλύσεως τῆς διαφορᾶς μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὁ Παπατζαντεῆας. Στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία, εἰδικότερα στὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ὀργάνωση πόλεων καὶ ὑπαίθρου ὑπηρετήσαν οἱ κατόπιν στρατηγοὶ Μωραΐτης, Ἀβράσογλου, Μαζαράκης, Ἐξαδάκτυλος, Κάκκαβος καὶ Σπυρομήλιος καὶ ὁ κατόπιν ναύαρχος Δεμέστιχας. Στὰ Κορέστια ἔδρασαν κυρίως Κρητικοὶ ὀπλαρχηγοί, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἔγιναν θρυλικοί, ὅπως ὁ Εὐθύμιος Καούδης, Τσόντος (Βάρδας), Κατεχάκης (Ρούβας), Δικάνυμος Μακρῆς, Γ. Στρατινάκης, Γ. Σεϊμένης, Γ. Βολάνης, Παῦλος Γύπαρης, Καραβίτης. Σὲ διάφορα ἄλλα μέρη ἀγωνίστηκαν οἱ ὀπλαρχηγοὶ Γ. Περάκης, Λαμπρινὸς Βρανάς, Γρηγ. Φαληρέας, Ι. Πούλακας, Ἄντ. Βλαχάκης (Λίτσας), Ζαχ. Παπαδάς (Φούφας), Τσολακόπουλος (Ρέμπελος), Ι. Νταφώτης, Καλομενόπουλος (Νίδας), Θ. Κουκουλάκης, Ν. Λυκάκης, Εὐστρ. Μπονάτος, Μανουῖσος Κατουνάτος, Γ. Ζουριδῆς, Καραλίβανος, Βιβιλάκης. Στὸ Μορίχοβο ὁ κατόπιν στρατηγὸς καὶ ἀντιβασιλεὺς Κονδύλης, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐφημερίδας «Βῆμα» Δ. Λαμπράκης, ὁ Μοναστηριώτης ὑπουργὸς καὶ συγγραφέας Γ. Μόδης καὶ ὁ

ήρωικός Πηλιορείτης Γαρέφης, ὁ ὁποῖος φονεύθηκε μετὰ ἀπὸ ἐπίθεση τὴν ὁποία διενήργησε μόνος ἐναντίον Βουλγάρων κομιτατζήδων. Στὴν περιοχή Σερρῶν ὁ Σερραῖος ὄπλαρχηγὸς Δούκας Γαῖταντζής, ὁ ἐπίσημος Σερραῖος Πέος καὶ ὁ Κρητικὸς Ἄντωνάκης, στὴν περιοχή Κοζάνης ὁ Γέρμας (Ν. Τσοτάκος). Σὲ ὄλους αὐτοὺς τοὺς ἐπωνύμους θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μνημονευτοῦν.

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγῶνας, ὁ ὁποῖος διήρκεσε περίπου σαράντα χρόνια ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Χάρη σ' αὐτὸν διασώθηκε ὁ μακεδονικὸς ἐλληνισμὸς καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ σύγχρονου ἐλληνικοῦ κράτους σὲ ὅρια, τὰ ὁποῖα τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζήσει ζωὴ ὕλικὰ καὶ ἠθικὰ ἀξιοπρεπὴ, ἀνύψωσε τὸ ἠθικὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ἔθνους γενικὰ καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἐμπιστοσύνη ξένων καὶ ἡμετέρων στὶς ἱκανότητες τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μακεδονομάχοι ἀξιοματικοί, οἱ ὁποῖοι ἐπέστρεψαν στὴν Ἀθήνα ἔγιναν οἱ φορεῖς τῶν δυναμικῶν τάσεων τοῦ ἔθνους καὶ αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔκαναν τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1909, ἡ ὁποία ἀλλάξε τὴν τύχη τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους καὶ προπαρασκεύασε τοὺς ἐθνικοαπελευθερωτικὸς ἀγῶνες τῶν ἐτῶν 1912-1913.

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ

Έκτύπωση

Θανάσης Άλτιντζής

Βιβλιοδεσία

Γιώργος Δεληδημητρίου

Άποχρωματισμοί

Ρεπροτεχνική Ε.Π.Ε.

Έπιμέλεια

Μαρία Βαφειάδου, Δημ. Σπ. Τσαφαράς

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

2007

Έκτύπωση:

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

